

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

На правах рукопису

ПАНИЧОК ТЕТЯНА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 37.018.2

**СТАТЕВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
У НІМЕЧЧИНІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

КРАВЕЦЬ Володимир Петрович

ТЕРНОПІЛЬ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
Статеве виховання учнівської молоді в процесі історичного розвитку Німеччини.....	11
1.1. Проблема статі і статевого виховання в німецькій суспільній та педагогічній думці XVIII – першої половини ХХ ст.	11
1.2. Статеве виховання учнівської молоді в НДР і ФРН (1949 –1989).....	27
1.3. Статеве виховання учнівської молоді на етапі становлення державної єдності Німеччини	61
Висновки до першого розділу.....	70
РОЗДІЛ 2	
Зміст та особливості організації виховання статі у німецьких школах на сучасному етапі.....	73
2.1. Програмне забезпечення статевого виховання у школах земель Німеччини	73
2.2. Особливості змісту та організації статевого виховання учнівської молоді у Німеччині	80
2.3. Перспективи використання досвіду організації статевого виховання в Німеччині в школах України	147
Висновки до другого розділу.....	157
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	164
ДОДАТКИ.....	188

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство переживає не лише глибоку соціальну-економічну і політичну кризу, а й кризу екзистенційну, морально-духовну, що характеризується втратою людьми життєвих орієнтирів та сенсу життя, руйнуванням моральних цінностей і світогляду. Такі процеси негативно у статевій сфері визначено серед основних завдань сучасних вітчизняних впливають на розвиток підростаючого покоління. Вони відображаються на найтоншій його сфері – статевому самовираженню. У зв'язку з цим правильно організоване виховання закладів освіти. Його актуальність обумовлена декількома чинниками: прискореним статевим розвитком школярів, недостатнім рівнем обізнаності неповнолітніх у статевій сфері, одержанням відповідної інформації здебільшого від однолітків, проявом масової сексуальної розпусти і вседозволеності молоді, проституцією та злочинністю на статевому ґрунті. Вражає швидке зростання кількості вагітностей серед підлітків, абортів і захворювань, що передаються статевим шляхом, випадків сексуального насилля. Значний вплив справляють на неповнолітніх порнографія, кіно- і телепродукція сексуальної тематики, що руйнують їх психіку. Негативні наслідки може мати масовий випуск і некомпетентне використання молоддю літератури про процеси зачаття й дітонародження.

Упродовж останніх десятиліть активізувалися науково-педагогічні дослідження проблем статевого виховання учнівської молоді. Сучасні українські педагоги і психологи у своїх дослідженнях розглядають теоретичні основи статевого виховання (А. Даник [20], В. Кравець [27 – 29], І. Мачуська [34]); проблеми підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька (Н. Гусак) [19]; різні аспекти статевого виховання в сім'ї (В.Васютинський [7], Т. Говорун [13 – 16], О. Шарган [16]); питання формування культури сексуальної поведінки (Л. Гридковець [17], Т. Гурлева [18], Л. Мороз [36], О. Сечейко [38]) і правильних міжстатевих стосунків у шкільному колективі (М. Боришевський [5], І. Мезеря [35]); розвиток у молоді моральних основ сімейного життя (Т. Алексеєнко [1], М. Вовчик-Блакитна [10],

Т. Кравченко [30], Д. Луцик [32], Л. Яценко [45]); теоретико-практичні аспекти просвіти учнівської молоді у сфері статевого виховання (Ю. Бжинська [3], О. Василенко [6], О. Главацька [11; 12], Г. Корчова [26]). Значну увагу проблемі статевого виховання, культурі міжстатевих стосунків, підготовці молоді до сімейного життя приділяли у своїх працях видатні вчені минулого століття: Л.Виготський [9], Г. Ващенко [8], А. Макаренко [33], В. Сухомлинський [41]. Водночас у вітчизняній педагогіці досі не розроблені програми статевого виховання учнівської молоді, недостатньо забезпечений цей процес науково обґрунтованими рекомендаціями та методичними розробками практичної роботи з молоддю. Виникло невиправдане дистанціювання українських закладів освіти від вирішення зазначеної проблеми. Незважаючи на власний досвід статевого виховання, в період соціальних змін вітчизняна освіта потребує нових підходів до його організації. Корисним може стати вивчення педагогічного доробку зарубіжних країн, який досліджували І. Даценко (дошлюбна підготовка учнівської молоді у Польщі) [21], Л. Ковальчук (гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині) [23], Л. Яворська (підготовка молоді до сімейного життя в США) [44] та інші.

Водночас недостатньо досліджена проблема статевого виховання у зарубіжних країнах, зокрема в Німеччині. Школою цієї держави накопичений значний педагогічний досвід щодо статевого виховання молоді, формування відповідних ідей та розроблення практичних методик у цій сфері. Виховання «громадянина демократичної держави» німецька педагогіка розглядає невіддільно від статевої соціалізації особистості. Так, Й. Зенде (J. Sende) [252] досліджував проблеми статевого виховання в старших класах середньої школи і вищій школі (1963), К. Бах (K. Bach) [50 – 54] вивчав питання розвитку статевого виховання школярів (1969), Р. Борман (R. Borrmann) [74 – 76] аналізував питання міжстатевих стосунків і роль педагогічного впливу на них (1965), Г. Ґрассель (H. Grassel) [142 – 145] працював над психологічними проблемами статевого виховання в школі (1964), Г. Кентлер (H. Kentler) [172 – 174] сформував основні положення статевого виховання (1970), У. фон Аппен

(U. von Arpen) охарактеризував педагогічні передумови й можливості підготовки дівчат до материнства через статеve виховання (1975). Окремі питання статевого виховання в школі вивчали М. Гемпель (M. Hempel) [152], Л. Кляйншмідт (L. Kleinschmidt) [179], П. Еггерс (P. Eggers) [104], К. Павек (K. Pawek) [226], Б. Швенке (B. Schwanke) [251] та ін..

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема статевого виховання німецької молоді не була предметом цілісного педагогічного дослідження в Україні. Виявлення і творче використання ідей німецького досвіду може сприяти теоретико-методологічному обґрунтуванню положень національної концепції статевого виховання учнівської молоді та переходу її на вищий якісний рівень.

Таким чином, недостатня теоретична розробка та потреби української школи зумовили вибір теми дослідження «Статеve виховання учнівської молоді у Німеччині».

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертацію виконано в рамках державного замовлення Міністерства освіти і науки України в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка на тему «Гендерна соціалізація дитини та виховання гендерної рівності дітей та юнацтва» (державний реєстраційний номер 01034U003119). Тему наукового дослідження затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 7 від 02.03.2004 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 7 від 30.09.2008 р.).

Мета дослідження – з'ясувати особливості генезису змісту й організації статевого виховання молоді Німеччини і визначити перспективи реалізації прогресивних ідей німецького досвіду в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

1. Вивчити стан дослідженості проблеми статевого виховання у педагогічній теорії та практиці освітніх закладів Німеччини.

2. Здійснити ретроспективний аналіз та виділити основні періоди становлення статевого виховання Німеччини, окреслити їх провідні тенденції.

3. Охарактеризувати зміст та особливості організації виховання статі у німецьких школах на сучасному етапі.

4. Виявити позитивні ідеї статевого виховання у педагогічній практиці Німеччини та визначити перспективи їх реалізації у вітчизняних навчальних закладах.

Об'єкт дослідження – теорія і практика статевого виховання учнівської молоді.

Предметом дослідження є етапи становлення, зміст та організація статевого виховання учнівської молоді Німеччини.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять принципи цілісності та системності виховання; ідеї особистісно зорієнтованого виховання учнівської молоді; положення про закономірності психосексуального розвитку особистості; ключові положення вітчизняних і німецьких науковців XVIII – XX ст. про статеve виховання (А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Годан (M. Hodann), Г. Грассель (H. Grassel), Н. Клюге (N. Kluge), М. Бергер (M. Berger), А. Гільгерс (A. Hilgers), У. Зілерт (U. Sielert), теорія та методика статевого виховання Німеччини (К. Цітельман (C. Zitelmann), У. Баер (U. Baer), Г. Мейер (H. Meyer) нормативні документи Німеччини з питань освіти й виховання, фундаментальні наукові праці з проблем статевого виховання учнівської молоді.

Для виконання поставлених завдань і досягнення мети використані такі **методи** наукового дослідження: *інтерпретаційно-аналітичний метод* для вивчення й узагальнення українських і зарубіжних документальних джерел, архівних матеріалів, аналізу навчальних планів, програм, підручників із застосуванням синтезу, аналогії, систематизації, узагальнення; *метод порівняльно-історичного аналізу* дав змогу встановити етапи розвитку

педагогічної освіти Німеччини, визначити загальне і специфічне в статевому вихованні у ФРН і НДР, виявити спільні та відмінні ознаки у структурі й змісті статевого виховання у школах Німеччини й України; *метод теоретичного узагальнення* забезпечив можливість аналізу вихідних положень дослідження, сприяв формуванню узагальнених висновків та оцінок, обґрунтуванню практичних рекомендацій.

Джерельна база дослідження. У процесі науково-педагогічного пошуку використано 294 джерела, серед них 249 – німецькомовні. Основними джерелами були наукові праці німецьких педагогів, офіційні документи про розвиток педагогічної освіти – закони, накази, розпорядження та інші нормативно-правові акти ФРН і НДР, об'єднаної Німеччини; навчальні плани й програми німецьких шкіл; матеріали зарубіжних і вітчизняних періодичних видань; інформація з Інтернету.

Організація дослідження. Дисертаційне дослідження проводилось у 2003 –2009 роках й умовно поділено на три етапи науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі (2003 – 2005 рр.) вивчено стан дослідження проблеми в теоретичному й практичному аспектах. Визначено об'єкт, предмет, мету і завдання наукового дослідження. Опрацьовано першоджерела та теоретичні праці німецьких педагогів у Німецькій державній бібліотеці (Берлін), у бібліотеці м. Варен, а також у бібліотеках Вільного університету (Берлін), Університету імені В. Гумбольдта (Берлін) та університету м. Росток.

На другому етапі (2005 – 2006 рр.) проаналізовано першоджерела і теоретичні праці з обраної теми зарубіжних науковців і педагогів, передусім німецьких. Досліджено сутність і специфіку процесу становлення німецької системи підготовки до сімейного життя та визначено ціннісні орієнтири кожного історичного етапу, здійснено періодизацію розвитку статевого виховання в Німеччині. Охарактеризовано зміст, напрямки, принципи та методи підготовки молоді до сімейного життя в сучасних німецьких закладах освіти.

На третьому етапі (2006 – 2009 рр.) проаналізовано й узагальнено отримані результати, визначено позитивні ідеї німецького досвіду, виявлено можливості їх реалізації у вітчизняних навчальних закладах, сформульовано загальні висновки дисертації.

Наукова новизна результатів дисертації полягає в тому, що в ній *вперш* в Україні:

– здійснено комплексне дослідження статевого виховання учнівської молоді Німеччини із визначенням особливостей його змісту та організації (системність виховного процесу у статевій сфері із залученням численних виховних інституцій; вплив державних програм на зміст та способи реалізації статевого виховання; спрямованість виховного процесу на задоволення потреб учнів та розвиток у них статевої ідентичності; своєрідність підходів до здійснення статевого виховання у навчальних закладах різних земель Німеччини; упровадження спеціального навчального предмета з формування нормальних статевого взаємин та включення відповідних тем до програм інших навчальних дисциплін;

– проведено ретроспективний аналіз і виділено основні періоди статевого виховання, з'ясовано їх провідні тенденції: 1) період зародження (XVIII – XX ст.): консервативний та репресивний характер, вплив релігії на його реалізацію; 2) період реформування (початок XX ст. – 1933 рр.): спроби заперечення буржуазної моралі та визнання необхідності статевого виховання і сексуальної освіти; 3) період занепаду (1933 – 1945 рр.): придушення сексуальних реформ у суспільстві та відновлення сексуальних репресій; 4) період відродження й інтенсивного розвитку (1945 – 1989 рр.): генезис статевого виховання в період існування НДР і ФРН; 5) період модернізації (кінець XX – початок XXI ст.): плюралізація сімейних форм життя, сексуальне самовизначення молоді.

– виділено позитивні ідеї німецького досвіду (особистісна орієнтація; врахування потреб, інтересів та очікувань дітей і підлітків; демократичний характер викладу навчального матеріалу з проблем сексуальності, відносин

статей; застосування інтерактивних методик; установка на розвиток комунікативних навичок учнів; організація частково роздільного виховання хлопців і дівчат; залучення батьків до виховного процесу; співпраця із консультаційними центрами та позашкільними виховними закладами) та визначено можливості їх використання у навчальних закладах України.

В процесі дослідження в науковий обіг уведено нові джерела і документи. Подальшого розвитку набули ідеї німецьких педагогів щодо використання принципу мультидисциплінарності, особистісно зорієнтованого виховання.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у тому, що отримані результати, висновки і рекомендації можуть бути використані у практиці реформування вітчизняної школи. Доцільно керуватися ними під час складання навчальних планів і програм зі статевого виховання, написанні підручників, навчальних посібників, розробленні лекційних курсів, спецкурсів, спецсемініарів та навчально-методичної літератури з історії та теорії педагогіки, порівняльної педагогіки. Результати аналізу змісту й організації статевого виховання в Німеччині можуть бути використані у навчально-виховному процесі вітчизняних освітніх закладів, на курсах підвищення кваліфікації вчителів.

Особистим внеском дисертанта у монографії «Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн» є написання розділу «Проблеми статевого виховання школярів у Федеративній Республіці Німеччина».

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорено та схвалено на Міжнародних науково-практичних конференціях «Наука та практика – 2007» (Полтава, 2007 р.), «Формування цінностей сучасної особистості» (Дрогобич, 2007 р.), на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні питання світової науки» (Перемишль, Польща, 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітні інновації: філософія, психологія,

педагогіка» (Суми, 2008 р.), на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення сучасної науки – 2008» (Прага, Чехія, 2008 р.), на засіданнях кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету (2004, 2007, 2008 рр.).

Результати дослідження апробовані та впроваджені у практику діяльності Навчально-методичного центру професійно-технічної освіти у Тернопільській області (довідка № 18 від 03. 03. 2009 р.), у навчально-виховний процес Тернопільського вищого професійного училища ресторанного сервісу і торгівлі (довідка № 3 від 25. 11. 2008 р.)

Публікації. За темою дисертації опубліковано 11 наукових праць, з них 6 – у фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 163 сторінках з використанням 10 таблиць, 10 додатків і 294 найменувань літературних джерел (із них 249 – іноземною мовою).

РОЗДІЛ 1. Статеве виховання учнівської молоді в процесі історичного розвитку Німеччини

Завдання розділу полягає у розгляді стану статевого виховання підлітків у школах Німеччини, хронологічні межі якого охоплюють XVIII – початок XXI ст., широта яких зумовлена необхідністю максимально ширше розглянути підхід до статевого виховання у Німеччині. В межах цих хронологічних рамок можна виділити п'ять основних періодів:

1) період зародження: з XVIII до XX ст., статеве виховання формується під впливом релігії і має консервативний та репресивний характер;

2) період реформування: з початку XX ст. до 1933 рр., спроби заперечення буржуазної моралі та визнання необхідності статевого виховання і сексуальної просвіти;

3) період занепаду: 1933 – 1945 рр., статеве виховання часів націонал-соціалізму: придушення позитивних напрямків сексуальних реформ у суспільстві та відновлення сексуальних репресій;

4) період відродження й інтенсивного розвитку: 1945 – 1989 рр., генезис статевого виховання в період існування НДР і ФРН;

5) період модернізації: кінець XX – початок XXI ст., плюралізація сімейних форм життя, сексуальне самовизначення молоді.

1.1. Проблема статі і статевого виховання в німецькій суспільній та педагогічній думці XVIII □ першої половини XX ст.

Статеве виховання у Німеччині має давню традицію. Впродовж століть джерелом суспільних поглядів та ідей щодо нього були певні напрямки християнства. Залежно від основних позицій педагогів і науковців, статеве виховання, яке розвивалося в Європі з XVIII ст., можна охарактеризувати трьома напрямками: «нормативне», «християнсько-консервативне» і «репресивне». Як показав Ф. Кох (F. Koch) більшість книг і трактатів 60-х років

XVIII ст. мали католицьке чи протестантське походження і були ідентичними із сексуально-нормативною практичною теорією [187].

Розглядаючи шлюб і статеве життя з позиції християнської моралі, про сексуальність до XX ст. можна говорити лише як про невід'ємну частину співіснування чоловіка й жінки в шлюбі. Офіційна норма церкви впродовж століть аж до нинішнього часу вважала «...гріховним усе, що виходить за рамки шлюбу. І навіть статевий акт у шлюбі мав бути спрямованим не на задоволення, а на народження дітей» [55, с. 17]. Лише віднедавна сексуальність розглядають як складову людської любові, а не тільки як біологічний процес.

Простежуючи походження церковного вчення про сексуальність і шлюб, А. Багель-Боман і М. Залевські визначають такі джерела: уявлення про чистоту, що містяться у Старому Заповіті, відповідно до яких будь-який статевий акт оголошується нечистим, таким, що заважає служінню Богові; неоплатонізм, філософія стоїків, що заперечує культ тіла; староримське розуміння природи як спільного існування всіх живих істот, відповідно до якого сексуальність виконує лише репродуктивну функцію [55, с. 23].

Такі аскетичні уявлення й цілі християнська церква поєднала з поняттями чеснот і гріха. Донедавна вона опиралася на розроблене Августином вчення про шлюб, згідно з яким негативно розглядається будь-яка сексуальна поведінка чоловіка й жінки. Найбільш аскетичне уявлення про сексуальність у шлюбі знаходимо у вченні монаха Гієронімуса: «Чоловік, який є надто палким коханцем своєї дружини, насамперед, перелюбець» [55, с. 20].

Християнське негативне ставлення до задоволення, включаючи сексуальне, посилювалося твердженням про розділення тіла й душі, що походило з грецької філософії. У час Реформації католицька й протестантська церкви дедалі більше впливали на укладання шлюбів та сімейні стосунки, родинні функції поступово замінювалися суспільними інституціями: так, наприклад, щоб отримати дозвіл на одруження, потрібна була згода не батька, а пастора. Протестантизм, що сповідував негативне ставлення до будь-якого задоволення, вимагав від віруючих «внутрішнього аскетизму» [267].

Католицька церква схвалювала ієрархічне вчення про шлюб, в якому на першому місці стояло зародження нового життя, а отже, визнавалися лише такі статеві акти, що були спрямовані на продовження роду. Дуже мало теологів схвалювали сексуально-еротичні дії у шлюбі. Серед них, зокрема, був П. Абеляр, який вважав, що еротична насолода походить від природи, є, отже, природною. Тому в законному шлюбі статевий акт не може бути гріхом [73, с. 56].

Одночасно монах Г. фон Сант Віктор розвинув нову концепцію, в якій народження потомства як завдання шлюбу трактував таким, що його руйнує. Для ідеальної сім'ї, на його думку, статеві зносини недопустимі, сім'я, яка не живе статевим життям, є справжньою і святою [220, с. 70].

Проте у вченні А. фон Гросена (A. von Grossen) дається висока оцінка сімейної любові. На його думку, кохання чоловіка й жінки, яке починається в душі й охоплює людину повністю, є мотивом для статевого акту. Статевий акт лише з метою народження дітей не повний, оскільки йдеться не про акт природи, а про людський акт [280, с. 19].

У XIX ст. теолог із Фрайбурга Й. Б. Гірше (J. B. Hirsche) оцінив сексуальність і бажання насолоди в шлюбі, не вважаючи їх неминучим злом і загрозою розуму. Однак католицька церква незмінно дотримується думки, що основна мета шлюбу – продовження роду і що саме такі дії є природними й виправданими. Донині таке уявлення є офіційною доктриною католицизму [280, с. 28].

На початку буржуазної ери в Німеччині публікуються перші серйозні педагогічні праці з рекомендаціями на сексуальну тематику. Значну роль у вихованні, зокрема статевому, відіграли погляди філантропістів, насамперед Й. Б. Базедова (J. B. Basedow,) [61], Й. Г. Кампе (J. H. Campe,) [88], П. Віллауме (P. Villaume,) [281], Й. Ф. Оеста.(J. F. Oest) [223] і М. Вінтерфельда (M. Winterfeld) [287], котрі в кінці XVIII – на початку XIX ст. розвинули основні принципи систематичного статевого виховання в школі і сім'ї.

Цілі виховання філантропів відповідали буржуазній моралі настільки, наскільки вона вимагала від підлітків стриманості й гальмування інстинктів. Вважалося, що «філантропісти розвивали до неможливості перебільшену фантазію, знищували або приховували від дітей і молоді все те, що могло би спричинити сексуальні почуття» [162, с. 49]. Тілесне загартування і стриманість відігравали для філантропічної педагогіки важливу роль. Як виховний захід, щоб застерегти молодь від таємних гріхів, Г. Х. Зальцман (С. G. Salzmann), наприклад, запропонував тривалу зайнятість, постійні спостереження, жодної вільної хвилини у ліжку, просте харчування, контроль літератури, яку діти читають, заборону торкатися статевих органів і повчання про процеси дітонародження [238, с. 33-35].

Й. Ф. Оест, М. А. фон Вінтерфельд і П. Віллауме уклали тези, як можна вберегти молодих людей від тягару ганьби і самозаплямовування. Ідеалом пропонували цнотливість й уникнення будь-яких натяків на сексуальність. Щоправда, П. Віллауме визнавав: «Якщо не задовольняти цікавість дітей у цій сфері, то вони знайдуть відповідь на вулиці серед друзів» [281, с. 131].

Й. Базедов торкається теми статевого виховання у праці «Основний твір», де актуалізує увагу на «походженні людського життя через статевий інстинкт». Він стверджує, що кожна доросла людина була немовлям і народжена з плоті матері. Проте жодна жінка не може завагітніти без участі чоловіка, для цього потрібно, щоб представники обох статей у певному віці мали природне бажання. У третьому томі «Основного твору» йдеться про дітонародження, однак психологічні фактори опускаються. У цій та інших працях Й. Базедов вказав на соціальні аспекти статевих відносин, звернув увагу на особливі стосунки між чоловіком та жінкою, ставлення один до одного, до сімейного життя, до батьківських завдань. Статеві органи він назвав таємничими частинами. Своєю «поверхневою» інформацією, що більше навіювала страх, аніж була просвітницькою, вчений спробував задовольнити інтерес молоді до сексуальних питань. Однак його обережні спроби статевої просвіти

наштовхувалися на критику, яку він і передбачав. Відкрита форма статевого виховання, про яку говорив Й. Базедов, була у XVIII ст. неможливою [61].

Г. Х. Зальцман у передмові до твору Мері Уоллстонкрафт «Захист жіночих прав», відзначав, що вважає не тільки нешкідливим, а й дуже корисним знайомити дівчаток і з ботанікою, і зокрема зі статевими органами рослин. Цим можна було б підготувати ґрунт для розмов батьків з дочками про статеві органи людини. Матір, яка не в змозі говорити з дочкою на цю тему, – матір тільки наполовину і вона наражає дочку на небезпеку втратити через відсутність необхідних знань здоров'я і честь. Найгірші з усіх людських забобонів є страх говорити з молоддю про «статеві органи та їх призначення...» [27, с. 207].

У працях вказаних педагогів можна помітити репресивну тенденцію щодо статевого виховання, спрямовану здебільшого на придушення сексуальних інстинктів. Щоб уникнути небезпеки зваби, завдяки статевого вихованню педагоги розвивали *методи залякування та відрази*. Їх застосовували насамперед на уроках анатомії, використовуючи для вивчення органів трупи людей і тварин або наводячи жахливу статистику [161, с. 139]. Репресивність виховання виражалася насамперед у прагненні педагогів усіляко боротися з мастурбацією. Німецький вчений Йоз Ван Узель (Jos Van Usel) стверджує, що «розтлумачення у XVIII столітті не сталося, оскільки молодь була неосвіченою, володіла неправильними знаннями, сексуальність оцінювала негативно. Основною метою було обмежити будь-яку сексуальну активність продовженням роду. Молодь, котра так виховувалася, займала щодо сексуальності позицію, яка певною мірою відповідала ціннісним орієнтаціям буржуазії» [280, с. 67]. Німецькі педагоги XVIII – XIX ст. відчували свою відповідальність, можливо через фінансову залежність від меценатів, за правильне спрямування статевого виховання. «Сексуальність слугувала в стандартній структурі для продовження роду і втримання сім'ї. Тільки-но вона виходила за межі названих функцій, її вважали сексуальною активністю, загрозливою для суспільства», – стверджував Г. Гентце (H. Hentze) [153, с. 99].

Праці філантропів вплинули на розвиток теорії «запобігання» та «відвернення від» («Verhütung vor» und «Ablenkung von») сексуального феномена, якій було властивим утримання молоді від усього сексуального.

Про гармонію у стосунках протилежних статей фундатор європейського неогуманізму В. фон Гумбольдт (W. von Humboldt) у відомій праці «Мова і філософія культури» писав, що природа є незмінною. Для того, щоб забезпечувати цю незмінність своєї діяльності, природа знаходить потужну підтримку у вигляді взаємних особливостей обох статей. Одну статю вона наділяє неспокоєм, іншу – постійністю. Таким чином, між двома статями розподілені лише нахили, які їм дають змогу будувати невичерпне. Природі, однак, подобається поєднувати суперечливі властивості та зближувати скінчене з нескінченим. Так, напружена діяльність загрожує загибеллю спокійному буттю, а постійний спокій – живій енергії. Тому природа нагородила своїх синів силою, вогнем і жвавістю, а в дочок вдихнула спокій, сердечність і душевне тепло. Тоді як одні намагаються розширити свою сферу, інші турботливо збагачують свою, не виходячи за її межі. Весь характер чоловічої статі спрямований на енергію, цьому служать сила чоловіка, його прагнення до діяльності, що виходить назовні, його неспокій. Навпаки, стан жіночої статі, стійка енергія, прагнення до дії у відповідь і постійність служать збереженню і буттю. Із взаємним старанням чоловік і жінка виконують дві найбільш природні операції, які, вічно повторюючись, постають щоразу в новому вигляді. Буття є життя, а вище життя – це кінцева мета, яка об'єднує прагнення всіх сил природи. Тому відмінність між статями, на думку В. фон Гумбольдта, потребує досягнення цієї мети: «Жодна сила природи не служить засобом для досягнення мети й не намагається перешкодити намірам іншої. Всі вони діють гармонійно... Сили двох статей користуються рівною свободою, отже, їх можна розглядати як дві благодіючі стихії, з яких природа набирає своєї досконалості» [27, с. 203].

На початку ХХ ст. сексуальна мораль в Німеччині набула обмежених форм, тобто публічно не було й натяку на сексуальні стосунки в подружжі.

Сексуальність жінки придушували. Цю тенденцію, крім іншого, посилювали різні «наукові» публікації, що або ставили під сумнів існування жіночої сексуальності, або ж називали жінок «секс-бестіями», котрі потребують виховання і керування. За таких умов поширювалися, з одного боку фригідність у жінок, а з іншого – психогенна імпотенція в чоловіків. Проте чоловіки мали змогу та зверталися до жінок «легкої поведінки». Такий спосіб стосунків суперечить нормам християнської сексуальної моралі. Як зазначив З. Фрейд (S. Freud), «у своєму сексуальному самоствердженні чоловік відчувається засоромленим повагою до жінки і повністю позбавляється комплексів щодо цього тільки тоді, коли має справу з приниженим сексуальним об'єктом» [27, с. 211]. Цим чітко передано повне значення поняття «подвійна мораль». З одного боку, громадська думка вимагає від членів як чоловічої, так і жіночої статі обмеження своєї сексуальності, з іншого – морально засуджену проституцію допускають і практикують. Проте така «подвійна сексуальна мораль» виявилася у ХХ ст. пануючою, що позначилося й на інших сферах [55, с. 43].

Із середини 80-х років ХІХ ст. в Німеччині помітно збільшується кількість публікацій на теми статевого виховання і сексуальної просвіти. Прибічники сексуальної моралі й реформатори у сфері сексуальності намагалися розвіяти незнання дорослих та вихованців про сексуальність, здійснюючи це у філософських, соціологічних і медичних творах, у брошурах і повчальних виданнях народною мовою. Їх основними положеннями була просвіта з питань сексуальності. Одні автори пропонували значний арсенал тактик, стратегій та інституцій; другі рекомендували сімейні прогулянки на природі, здійснювати виховання на прикладі тварин; треті вимагали, щоб матері, як природні вихователі, забезпечували статеve виховання дітей; інші виступали за співпрацю у цій справі батьків і школи. Статеve виховання хлопців вважали важливішим, ніж дівчат. У жодній сфері, на думку етнолога Е. Фукса (E. Fux), не займалися з таким фанатизмом просвітою і вихованням, як у сфері статевиx стосунків.

Протягом XIX ст., дорослі та підростаюче покоління не мали об'єктивного уявлення про згадані проблеми, не отримували істинних знань у сфері статевого виховання. Молодь навіть зобов'язана була нічого не знати з цього приводу. За розумінням міщан, абсолютне незнання цього питання – ознака вищої моральності. І справді, молоді люди, особливо дівчата, відрізнялися повним незнанням питань сексуальності. Основою тогочасної суспільної моралі було переконання, що незнання – кращий захист від небезпек, які загрожують цнотливості [27, с. 206].

Е. Екштайн (E. Eckstein) вважала, що дітей необхідно підтримувати у їхньому статевому розвитку. При цьому вона акцентувала на гігієнічних заходах, розумному харчуванні, твердих матрацах, легкому одягу та проведенню фізкультури, і звертала увагу на «необхідність сприяння за допомогою розуміння розладу між бажаннями й можливостями, розвитку дитячої сили волі» [103, с. 39]. Із настанням підліткового віку, на її думку, постає необхідність статевого виховання і тлумачення про статеві органи. Відповідні повчання потрібно починати вдома батькам і завершувати в школі. Однозначно будь-яку діяльність у цьому напрямку треба здійснювати в сім'ї.

На кінець XIX ст. статеве виховання було соціально необхідним і обов'язковим. Йшлося насамперед про те, щоб за допомогою відповідних знань втримати підлітків від дошлюбних статевих стосунків. Незважаючи на всі прагнення відкритості, багато авторів уникали в педагогічних творах зрозумілого і чіткого пояснення, яке було «необхідною, хоч і делікатною темою». Надто великим залишався страх, що роз'яснення викличе надмірне збудження і дасть волю прихованим почуттям і фантазії [220, с. 68].

Лише на початку XX ст. зростає кількість реформаторських публікацій на теми статевого виховання, що надало більшої чіткості просвітницьким роботам. У літературі все називали своїми іменами, допускалася можливість використання засобів контрацепції. Навіть якщо застосування такого, за змістом прогресивного, сексуального пояснення у виховній практиці було

загалом рідкісним, не можна не відзначити, що тодішні філантропісти наполягали на обговоренні з учнями і молоддю теми сексуальності [46, с. 205].

Однак всупереч знанням про дитячу сексуальність і суспільним сподіванням дитячої асексуальності, метою статевого виховання в Німецькій імперії виявилися культивування й дисципліна дитячої та молодіжної сексуальності, що означало спрямування на певну систему норм і правил моралі й чеснот.

На початку ХХ ст. вчення З. Фрейда про сексуальність і інфантильну сексуальність, які суперечили буржуазній моралі, призвели до короткочасного обмеження репресивних норм сексуальності. Сексуальність виступала на перший план. За ініціативою педагогів, котрі займалися питаннями статевого виховання, був створений Союз шкільних реформаторів, метою яких стало «прагнення перебудови сексуальної і виховної практики» [186, с. 50].

Чітко вираженими в цей час стали різні судження про сексуальну поведінку. Прогресивні, що частково формували жіночий рух, вимагали єдиних сексуальних прав для чоловіків та жінок (А. Бебель [63] і К. Цеткін (K. Zetkin) [289]), і займали позитивну позицію щодо прояву різноманітних сексуальних форм (М. Годан (M. Hodann) [157], В. Райх (W. Reich) [230; 236]). Існували реформаторські напрямки, які розглядали сексуальність з погляду расової гігієни і зростання населення (С. фон Еренфельс (C. von Ehrenfels) [106], Е. Кей (E. Key) [175]). Ф. Фоерстер (F. Foerster) вимагав посилення офіційної моралі, насамперед, з метою усунення подвійної моралі [124]. Крім того, були інші діячі і вчені, які задовольнялися існуванням подвійної моралі і дотримувалися пануючих у суспільстві моральних уявлень. «Незважаючи на всі реформаторські намагання, до Першої світової війни існували й такі, які виступали за заборону статевого виховання», – вказує П. Голь (P. Holl) [161, с. 231].

Проте активні реформатори 20-х – початку 30-х років ХХ ст. не могли багато змінити в орієнтованому на буржуазні цінності статевого вихованні впродовж короткого часу до приходу до влади нацистів. Це виявляється в

загальних негативних поглядах на планування народжуваності, що було відображено в законодавстві. Продаж засобів контрацепції ускладнив § 184 Карного кодексу, згідно з яким за реалізацію і рекламу цих препаратів штрафували.

Жіночий рух на початку ХХ ст. дав поштовх розвитку статевої педагогіки, науки, що займалася такими питаннями статевого життя молоді як почуття, міжстатеві взаємини, дітонародження, фізичний розвиток статей, еротика, усі форми сексуального співжиття, сексуальні бажання, задоволення, процес статевого дозрівання. Основними темами дискусій були право жінок брати участь у виборах і політичній діяльності загалом, новий погляд на шлюб, освіту жінки та її професійну діяльність, регулювання народжуваності і скасування § 218 Карного кодексу (згідно з яким карали за переривання вагітності) [133, с. 74]. Проте єдності в різних напрямках жіночого руху (соціал-демократичному, комуністичному, буржуазному, ліберальному) не було. Для А. Бебеля і К. Цеткін звільнення жінок, а зокрема сексуальне, перебувало в тісному зв'язку зі суспільними змінами, до яких вони прагнули. Єдиною законною умовою для сексуальної діяльності, на думку А. Бебеля, був шлюб, але не у формі класичного «буржуазного» шлюбу, у якому сексуальна свобода є обмеженою [63]. К. Цеткін вимагала правдивого пояснення дітям таких питань, які їх найбільше цікавлять, щоб зберегти їх від впливу вулиці. «На мою думку, немає великого гріха в тому, що ми розкажемо дітям правду про їх народження, ніж коли ми обдурюємо їх казкою про лелеку. Саме казки спричиняють те, що діти на вулиці шепочуть один одному правду і внаслідок цього сприймають її як щось брудне», – говорила вона [289, с. 91]. Разом із просвітою К. Цеткін вимагала стриманості сексуального інстинкту.

Г. Штокер (H. Stöcker), засновниця Спілки захисту материнства і сексуальних реформ, вимагала визнання нешлюбного співжиття, однакового становища позашлюбних дітей, введення державного страхування материнства, сексуальної проінформованості та визнання засобів контрацепції, економічної незалежності й рівноправності жінок, права на самовизначення жінок щодо їх

тіла і власну сексуальність. Її намагання були спрямовані проти масових репресій щодо жіночої сексуальності, які тоді тривали. Позитивні реформи, на думку Г. Штокер, необхідні в усіх сферах життєдіяльності жінки: «Повна економічна й духовна емансипація жінок, полегшення заснування сім'ї, можливість займати посаду державного службовця, поліпшення правового становища незаміжніх матерів і позашлюбних дітей, страхування материнства» [272, с. 89].

М. Лішневська (M. Lischnewska), членкиня Спільки захисту материнства, радила починати статеве виховання з 3-го класу. Спочатку діти повинні дізнатися про запилення рослин. На питання «Звідки беруться діти?» вчитель повинен розповісти простими словами про природні факти. Доцільно розповідати і про те, що дитина розвивається в материнському тілі, але роль батька краще замовчувати. Поступово потрібно розширювати знання дітей. При цьому необхідно вибрати шлях «рослина – тварина – людина». Опираючись на філантропістів, М. Лішневська рекомендувала молодим людям загартування, дієту і спорт, а також утримування від статевого життя до 20-річного віку [204]. З ідеями щодо статевого виховання вона увійшла до найбільш передових німецьких педагогів. Окремі сучасні педагоги Німеччини, серед них доктор педагогіки С. Ціммерманн (S. Zimmermann), характеризують погляди М. Лішневської як репресивні.

У свій час відомий педагог у галузі статевого виховання М. Годан представив статево педагогіку, в якій основи зорієнтовані на вчення З. Фрейда, а політичним обґрунтуванням є марксизм. Його твердження про сексуальність були позитивними: «Пристрасть, є тим, що робить життя цінним, є джерелом, де черпаються сили для виживання» [157, с. 16]. Він вимагав разом із доцільним і повним поясненням психологічних чинників сексуальності навчання про суспільні взаємозв'язки, адже «статеве виховання починається в маленької дитини із включенням її в соціальний взаємозв'язок і уникнення непотрібних сороміцьких бар'єрів» [157, с. 33]. Характерним для статевої педагогіки М. Годана є спроба встановити зв'язки між чинними нормами і їх

соціально економічним підґрунтям. Роз'яснення про біологічні особливості здійснюється з докладною інформацією про параграфи закону і групи суспільства, які зацікавлені в дотриманні цих законів. Вчений, загалом, не дбав про розвиток власної теорії статевого виховання, його статева педагогіка зазнала сильної критики.

Не можна не відзначити, що ідеї М. Годана, котрі впродовж певного періоду розглядали як прогресивні, з погляду сучасності містять деякі репресивні аспекти. Він, зокрема, вважав, що сексуальна стриманість до двадцяти років є природною і її потрібно розвивати в дитині ще з ранніх років.

В. Райх пішов у своїх реформаторських уявленнях далі, ніж М. Годан. Педагог відмовився від репресивного аспекту в статевому вихованні та виступав проти сексуального придушення у класовому суспільстві та проти заборони сексуальної активності підлітків. В. Райх писав: «Примусове регулювання статевого життя, що здійснюється з дитинства, спричиняє затримки у розвитку сексуального потягу, що викликає важкі суперечності та сексуальні застої. Сексуальні потреби зростають і перетворюються у некеровані збочені інстинкти» [230, с. 161]. На думку вченого, результатом загальносуспільного виховного процесу має бути сексуально розвинена й задоволена людина, але репресивна буржуазна сексуальна мораль у класовому суспільстві протистояла цьому. Тези В. Райха набули значення в розвитку нерепресивної теорії статевого виховання у 1960-і роки.

Мотиви К. фон Еренфельза (C. von Ehrenfels) про відхилення буржуазної моралі не відповідали інтересам прогресивних реформаторів. На першому місці в нього були расові принципи. На його думку, «служіння цим ідеалам полягає в етичній оцінці благородного життєвого інстинкту, у виділенні і практичному застосуванні різної для статей сексуальної моралі, в інтелектуальній і практичній роботі над здійсненням бездоганного соціального і сексуального порядку» [106, с. 98]. Учений вимагав нових реформ у сфері сексуальності. Зразком відносин вважав полігінію, що мала бути гарантом «високоякісного» потомства. Інші звичні сімейні відносини не становили для К. фон Еренфельза

значної цінності. Оскільки тільки кремезні чоловіки, на його думку, гідні стати батьками, то вони повинні мати дітей з багатьма жінками.

Негативно до статевої активності у ранньому віці ставився Ф. В. Фоерстер. Будучи захисником існуючих моральних поглядів, він у своїй праці «Сексуальна етика і сексуальна педагогіка» пропагував раннє статеve виховання, що мало вберегти школярів від проявів сексуальності. Педагог вважав, що з раннього дитинства необхідно навчати дітей стримувати свої інстинкти і виховувати силу волі. Як конкретні вправи він пропонував, наприклад, постити, рано вставати, відмовлятися від улюблених ігор, не зважати на біль. Педагог вважав, що лише в зрілому віці людині можна цікавитися питаннями сексуальності [124, с. 120].

Запереченням ідей Ф. В. Фоерстера лунало гасло реформаторів «Краще роком раніше, ніж днем пізніше» [176, с. 93]. Вони дотримувалися ідеї про необхідність сексуальної просвіти дітей: «Лише даючи правдиву і змістовну відповідь на запитання дітей про сексуальність, ми можемо виховати їх відповідальними за самих себе й за інших, лише цим ми можемо забезпечити високу моральність і чесність зростаючого покоління» [176, с. 36]. Сексуальне партнерство, наприклад, у формі шлюбу, на думку реформаторів, сприяє продовженню роду і батьківства. Обмеженість сексуальності однією функцією вказує на репресивний аспект у моделі Ф. В. Фоерстера.

Ф. В. Фоерстер представляв форму репресивного статевого виховання, яке в багатьох пунктах збігалось з догмами католицької церкви. Сексуальна етика цього вченого ґрунтувалася на етиці католицизму. Вироблення волі, аскетична вихідна позиція і заперечення всього сексуального відігравали для дослідника значну роль. Він зауважував, що основним у сексуальній просвіті є не пояснення про статеві функції, а тлумачення про невмирущу силу духу і вміння стримувати аномальний стан і потреби. За ідеал Ф. В. Фоерстер узяв аскетизм і вимагав придушення інстинкту обома статями. Його виховання фактично не було статевим, оскільки повністю відмовлялося від усього сексуального. Хоча вчений із антисексуальними переконаннями був винятком

серед педагогів того часу, все ж такі погляди мали значний вплив на розвиток статевого виховання у Німеччині впродовж десятиліть [124].

Й. П. Мюллер (J. P. Müller), відомий педагог-реформатор, у праці «Статева мораль і життєве щастя» сексуальність силою, що сприяє продовженню роду. Проте вчений не обмежував вказівкою на цю функцію. Він зокрема писав: «Статевий акт може бути моральним, навіть якщо він не спрямований на продовження роду, а походить від любові й моралі» [217, с. 84]. Й. П. Мюллер виступав за раннє сексуальне пояснення, що має включати ознайомлення молодих людей із засобами контрацепції [216].

Дещо стриманішим, але чітко орієнтованим на репресивну буржуазну мораль був напрямок статевого виховання, який представляли лікарі Е. фон Тюрінг (E. von Türing) і Е. Штерн (E. Stern). Він визнавав необхідність статевої просвіти і ставив за мету насамперед вирішення проблеми подолання венеричних хвороб. Єдиною легальною причиною для сексуальних дій у стилі репресивної буржуазної сексуальної моралі вважався моногамний тривалий шлюб. Цей напрямок найбільше відповідав вимогам свого часу. «Не потрібно навіть сумніватися в тому, що сексуальне виховання є необхідним. Разом із наданням біологічних, гігієнічних та етичних знань, основу сексуального виховання утворюють також виховання волі й характеру», – вказував Е. Штерн [271, с. 11]. Н. Клюге наголошував: – «Статеве виховання повинно стосуватися людини загалом, має виховувати характер, волю і мотиви правильної поведінки» [180, с. 28]. Таке виховання впливало на ліберальних представників консервативного й погоджувального напрямків статевого виховання в Німеччині.

До початку 30-х років ХХ ст. засновувалися і діяли численні спілки, зокрема педагогів, які здійснювали сексуальні реформи. Метою цих об'єднань були зміни суспільних передумов, що схиляли до подвійної моралі. Основними темами, з яких найбільше дискутували, були статеві відносини, жіноча емансипація, статеві акти у шлюбі й поза ним, їх наслідки, розлучення, сексуальні відхилення, регулювання народжуваності і статевого виховання

тощо. Вимоги реформаторських спілок охоплювали широкий спектр. Спілці рішучих реформаторів у сфері сексуального виховання, наприклад, була притаманна характерна помірність, й у деяких аспектах вона відповідала репресивним нормам свого часу, а Соціалістична спілка сексуального дослідження виступала за право молоді на сексуальну активність і статеві акти, проти буржуазних моральних норм. Незважаючи на обережні спроби сексуальних реформ, що раптово завершилися з приходом до влади нацистів у 1933 р., помітною для початку першої третини ХХ ст. була перевага сексуально-репресивних уявлень.

У короткий період націонал-соціалізму влада легко і швидко придушила позитивні напрямки сексуальних реформ у суспільстві і відновила традиційні сексуальні репресії. На перше місце висувалася стара структура патріархальної сім'ї. Нацисти жорстоко боролися з усіма сексуальними діями, що не сприяли продовженню роду. Законодавство держави було змінено відповідно до інтересів нової влади; наприклад, за реалізацію і виготовлення засобів контрацепції переслідували згідно Карного кодексу (§ 219). Розпорядженням «Про захист шлюбу, сім'ї і материнства» від 3 березня 1943 р. було встановлено, що «засоби і предмети для переривання і запобігання вагітності приносять однакову шкоду суспільству» [83, с. 43]. Були прийняті закони щодо сприяння укладення шлюбів, зменшення кількості професійно зайнятих жінок і можливості ранніх шлюбів. Р. Барков (R. Barkow) відзначав, що у нацистській Німеччині «єдиною причиною для генеральної заборони всіх статеви способів поведінки, крім законно дозволених, є підтримання і зростання народних сил, упевненість у природному прирості населення, викорінення хворого потомства і сприяння расистсько цінному та здоровому потомству» [56, с. 313].

Форми статевого виховання і статевої педагогіки, які панували до 1933 р., за часів націонал-соціалізму стали неможливими. Сексуальність знову була обмежена функцією продовження роду. Расові аспекти офіційно набули в стосунках двох сексуальних партнерів головного значення. Використання засобів контрацепції «здоровою арійською» парою було заборонено як

морально, так і законом. Мету сексуальних контактів визначили як народження расово чистого потомства. «Святим людським правом» і «святим обов'язком» вважалося піклування про чистоту крові й благородний розвиток німецької нації [292, с. 54].

Націонал-соціалістична статева педагогіка агресивно ставилася до психоаналізу як науки, не визнавала його, як і інші новітні наукові концепції. Були закриті і зруйновані дослідницькі установи й консультаційні центри із статевого виховання, створені в період Веймарської республіки. Лише з бібліотеки Інституту сексуальних наук М. Гіршфельда спалили майже 10 000 творів. Працівники й дослідники в цій галузі змушені емігрувати або були заарештовані [82, с. 159].

Від 1933 р. до падіння нацистського режиму в 1945 р. статеve виховання в німецькій школі проводилося за взаємозв'язаними темами: генетика, расове вчення, расова гігієна, демографічна політика, сімейна етика, усе інше не вважали важливим і доцільним.

У період націонал-соціалізму сексуальна політика була повністю усунена. Расова теорія і напіввійськове виховання мали впродовж 12 років великий вплив на етичні та моральні цінності покоління.

1.2. Статеve виховання учнівської молоді в НДР і ФРН (1949 – 1989)

Після закінчення Другої світової війни і до 1949 р. населення Німеччини проживало у чотирьох окупаційних зонах. Статеve виховання в школах у радянській зоні К. Бах (R. Bach) охарактеризував так: «У педагогічній літературі тему статевих відносин не згадували взагалі. Навіть у перших навчальних планах 1946 і 1947 років для початкової і середньої школи в радянській зоні Німеччини не згадана ця тема ні в розділі біології, ні в будь-якому іншому. Лише в 11 класі розглядали теми дітонародження, гігієни і статевих органів у поєднанні з етичними принципами» [52, с. 33].

У післявоєнний період чимало молоді використовувало нові можливості діяльності, намагаючись протистояти моральному занепаду націонал-соціалістичних взірців, що раніше втілювали порядну і чисту національну самобутність німецької нації. Цей консервативний аспект, засуджений після війни, проіснував порівняно недовго [52].

У 1949 р. Німеччина розділилася на дві держави – Німецьку Демократичну Республіку (НДР) і Федеративну Республіку Німеччини (ФРН). У кожній із них поступово сформувалися власна система статевого виховання і сексуальна педагогіка.

У НДР домінуючі позиції зайняла Соціалістична Єдина партія Німеччини (СЕПН). У статевому вихованні її ідеологи відштовхувалися від антитілесної та антисексуальної традиції. Питання сприяння багатодітності перебувало передусім у сфері політики міністра і справах сім'ї Ф. – Й. Вюрмелінга: (F. – J. Würmeling). Він, зокрема, наголошував, що мільйони здорових сімей із добре вихованими дітьми є захистом від загрозової небезпеки багатодітних народів сходу, так само важливими, як і вся військова оборона [154, с. 15]. Для нього була виправданою сексуальність у шлюбі лише в дусі консервативної християнської етики. Відображення сексуальності в мистецтві та літературі могло, на думку міністра, привести молодь до безнадійності, розчарування і, зрештою, зневіри. Як організатор кампанії «проти бруду і ганьби» він хотів подолати пристрасть молоді до кохання і сексуального задоволення. Йшлося про «самодисципліну і зречення», причому зречення не як капітуляцію, а як боротьбу із самим собою [154, с. 26].

Ф.-Й. Вюрмелінг не лише зупинився на усних закликах. Згідно із законом від 4 грудня 1951 р., прийнятим за його ініціативою, у НДР місця розваг і задоволення для молодих людей були значно обмежені. У положенні про застосування цього закону зазначено (наприклад, у § 1) місця, в яких молодь мала перебувати під постійним наглядом: ярмарки, бари, транспорт і всі куточки, в яких «можливі сексуальні контакти». Молодь у 1950-ті роки постійно була під наглядом поліції, особливо із настанням вечора. Так, парками

та скверами роз'їжджали поліцейські автомобілі, освітлюючи лавки та кущі, де могли ховатися закохані «злочинці» [89, с. 17].

Школярі, котрим виповнилося 16 років, переважно дівчата, змушені були проходити медичний огляд; у разі відмови вони отримували попередження поліції, їх карали або штрафували. Учням випускних класів шкіл і училищ читали лекції про венеричні захворювання, застерігаючи від «вуличних знайомств», і для прикладу, як засіб залякування, говорили про важкі випадки. Людей, котрих підозрювали у частій зміні партнерів, примушували регулярно проходити медичний огляд, і лікарі проводили з ними виховні заходи.

До середини 60-х років ХХ ст. в НДР консервативно й релігійно налаштовані педагоги у сфері статевого виховання намагалися прищепити молоді норми сексуальної поведінки за допомогою численних дешевих брошур. Один із представників такої «літератури» Г. Оестерайх (H. Oesterreich), керівник «Організації з боротьби зі статевими захворюваннями», сформулював основну мету всіх цих публікацій так: «Через суворий контроль молодь повинна відмовитися від статевої активності, щоб не зашкодити своїм майбутнім шлюбним стосункам» [224, с. 17].

Фантазія авторів вказаних видань, спрямована на утримання молодих людей від статевого стосунку до шлюбу, не мала меж. Брошури із порадами, як «відбити» у молоді «непристойні» думки й бажання до статевого стосунку, видавали для батьків та їхніх дітей, для вихователів та педагогів.

Однак порадами цієї «літератури» скористалися у практичному вихованні лише окремі сім'ї. Так, якимось дуже віруючі батьки насильно відправили сина у психіатричну лікарню через його статеві стосунки зі старшою жінкою, в іншому випадку мати прив'язувала на ніч руки дочці, щоб та не могла торкатися свого тіла [292, с. 34].

Роз'яснювальна література, яка видавалася спеціально для молоді, характеризувалася поверхневим висвітленням потреб людського тіла. Ні словами, ні малюнками автори навіть не натякали на голизну. Так, наприклад, людей порівнювалися з представниками тваринного світу. Мова йшла про

«вульгарного оселедця» та «німецьку вівчарку», про «гніздо в животі», що означало жіночі статеві органи. Про людські гениталії йшлося лише як про «тілесні розщілини» або «з'єднувальні шляхи», про збуджений орган – як про щось неприємне, а особливо, коли йшлося про жіночу статю [203, с. 307].

Учителі в школах НДР діяли так, як було вказано у згаданій і подібній їй літературі. Розповсюдження учнями записок із «непристойним» змістом загрожувало виключенням зі школи. На уроках педантично намагалися уникати розповідей, в яких могли прозвучати натяки на сексуальність. Навіть про статеві зносини тварин учителі намагалися не згадувати. Спеціального навчального предмета зі статевого виховання до кінця 1960-х років не було.

У 1950-ті роки у сфері піклування про неповнолітніх домінували поняття цноти та зречення. Так, Г. Браун (G. Braun), спеціаліст із роботи з неповнолітніми в Мюнстері, радив своїм молодим читачам як профілактику збудження «стійку на руках і тривалий біг або гімнастику», і твердив, що «в іншому випадку від вас відвернуться люди» [79, с. 18]. Почуття відрази і страху, які стосувалися статевих органів, повинні були стримувати молодь. Особливу увагу педагоги спрямовували на дівчат, для яких, на думку Р. Маркус (R. Markus), першою заповіддю було: «В будь-якому разі залишатися цнотливою і не зважати на велику закоханість, оскільки помилкові вчинки можуть призвести до нещастя і самотності» [206, с. 19].

При розгляді жіночої сексуальності на навчальних заняттях майже все поєднували з фізичним болем. Так, на уроках із релігії наголошували на тому, що мати при народженні дитини стоїть однією ногою в могилі, а статеві зносини з чоловіком завжди спричиняють лише біль. Постійно відзначали, що у дівчат при цьому немає сексуального бажання та задоволення і вони нібито створені для того, щоб зберігати цнотливість до шлюбу. Водночас почуття сексуальної збудливості у хлопців вважали непристойними і зайвими.

Один із пуританських педагогів вигадав навіть окрему категорію молодих людей – «ті, котрі прислухаються до свого сексуального інстинкту». Це молодь переважно чоловічої статі, бунтівна, «напівсильна», «неприборкана у своїх

сексуальних бажаннях», а причинами цього є «ледачість, байдужість і слабкість». Негативною була реакція педагогів НДР на рок-н-рол – музичний напрямок із чітко вираженим сексуальним спрямуванням. «Напівсильна» молодь, яка належала до фанатів рок-н-ролу, була, на їхню думку, «зграєю сексуально стурбованих небезпечних психопатів» [144, с. 19].

У НДР першими визнали необхідність статевого виховання лікарі. Згодом до них приєдналися психологи, а із середини 50-х років ХХ ст. почала зростати й кількість педагогів. Варто зауважити, що воєнний і післявоєнний періоди відзначилися значним зростанням проституції і поширенням венеричних захворювань, тому багато вчителів і лікарів ознайомили підлітків із проблемами статевих відносин і дітонародження.

У 1959 р. в навчальний план із біології тему «Розмноження» ввели для 9 класу, а в 1947 р. її поверхово розглядали лише в 11 класі. Вже з першого класу учні повинні були обговорювати такі теми, як вагітність і народження, звичайно, у поєднанні з питаннями сімейних стосунків, поваги до батьків і жінок. Цей ранній початок виховної роботи психологи пояснювали тим, що діти вже з чотирьох років цікавляться такими питаннями. Статеве виховання відбувалося також на уроках із природознавства, біології, соціології, німецької мови та інших навчальних предметів у середній і старшій школах [90, с. 129].

Розпочалась інтенсивна дослідницька робота у сфері статевого виховання. Нею займалися не лише педагоги і психологи, а й лікарі. Значна наукова робота велась у вищих навчальних закладах Берліна, Єни, Ростока, Лейпцига, Потсдама. На першій конференції з питань статевого виховання в Ростоцькому університеті (1962 р.) йшлося про підсумки такої діяльності. Було, зокрема, відзначено, що просвітницьку роботу у сфері статевого виховання необхідно істотно збільшити, активізувати і розширити. У рішеннях конференції говорилося, що статеве виховання є насамперед підготовкою молоді «до життєвої реальності, шлюбу та сім'ї. Потрібно прийняти можливість дошлюбних статевих стосунків, якщо молода людина дозріла для цього; необхідно навчитися розрізняти дошлюбні і дочасні статеві відносини. Юнацькі

роки не є небезпечною фазою, молодь потребує лише правильного скерування своєї сексуальної діяльності. Статеве виховання повинно забезпечувати дітей та молодь знаннями про власну сексуальність і особливості іншої статі, включаючи специфічні проблеми статевого відносин, а також динаміку життя у шлюбі і сім'ї» [144, с. 460]. Подібні конференції під керівництвом Г. Грасселя (H. Grassel) відбулися в 1964 і 1965 роках.

У 1966 р. при Міністерстві освіти НДР був створений «Дослідницький гурток зі статевого виховання», члени якого вивчали питання статевого виховання. Із заснуванням цієї установи в країні розпочався новий етап у розвитку статевого виховання. Так, Р. Борман у своїх кандидатській (1962 р.) [75] та докторській (1966 р.) [76] дисертаціях намагався вирішити загальнопедагогічні проблеми цього виховання. Й. Зенде займався розвитком статевого інтересу школярів і відповідно до цього розробив головні завдання виховання [252]. Проблему статевого виховання на уроці біології опрацював у 1967 р. В. Кірш [176; 177]. Однак відчутною була нестача відповідної літератури й дидактично-методичних розробок. Г. Брюкнер (H. Brückner) констатував, що роз'яснювальної літератури для дітей дуже мало, адже «лише в 60-і роки було закладено наукові основи для поліпшення статевого виховання, з кінця 60-х збільшилася й кількість наукових публікацій про статеве виховання» [85, с. 247].

Суттєвим для статевого виховання було те, що його розглядали як частину виховання загалом й одночасно як підготовку до шлюбу та сім'ї. На міжнародному симпозіумі зі статевого виховання в 1968 р. у м. Варнемюнде (Росток) було чітко доведено, що в НДР позиції стосовно нього є передовими серед тодішніх соціалістичних країн. В основі більшості наукових і популярних праць були ідеї «підготовки до кохання, сексуальності, партнерства, шлюбу і сім'ї». Окремий навчальний предмет зі статевого виховання не був упроваджений, проте його проблеми розглядали на уроках біології, релігії, етики, природознавства та ін. Важливу роль у вихованні відігравали різні позашкільні заклади та позаурочні заходи, гуртки, які, крім теорії, розглядали

практичні аспекти партнерського співжиття: організацію дозвілля, відпочинок, куховарство, домашні роботи, турботу про немовлят тощо.

Важливою була співпраця школи й педагогів з батьками і церквою. Для батьків проводили семінари про доцільність статевого виховання у сім'ї і методи його проведення. Видавали для них рекомендації зі статевого виховання дітей: у 1968 р. – «Що ти розповідаєш своїй дитині?» Г. Гразеля [143], в 1979 р. – «Батькам про статеве виховання» Г. Шілле і Р. Бормана [4]. В періодиці постійно публікували різні статті і доповіді.

Значну роль у розвитку статевого виховання в НДР відіграв Музей гігієни в Дрездені, ще у 1912 р. заснований промисловцем К. А. Зінгером. У 1952 р. музей був підпорядкований Міністерству охорони здоров'я. Через два роки він отримав статус центральної установи медичної просвіти, в результаті чого став важливим закладом у сприянні охороні здоров'я в НДР. Експонати музею виконують роз'яснювальну функцію. Вони містять інформацію про людське тіло, різні захворювання, явища, що стосуються розвитку людини та її здоров'я, і мають виховне значення. В музеї відкрито два відділи сексуального виховання для молоді. Тут учні отримували знання про анатомію, фізіологію та гігієну статевих органів, запліднення й ембріональний розвиток, вагітність і пологи [134].

Упродовж багатьох років Музей гігієни видавав значну друковану продукцію, це насамперед щоденна газета «Молодий світ» (Junge Welt) і щомісячний журнал «Нове життя» (Neues Leben), які мали рубрики для молоді з проблем статевого виховання. Виходила в світ фахова література, яку поширювали безкоштовно; серед неї варто відзначити працю професора Г. Шварта «Сексуальність із погляду лікарів». Також друкували брошури для батьків про статеве виховання [48].

На початку 80-х років, коли НДР увійшла у фазу так званого «розвиненого соціалізму», статевого вихованню приділяли велику увагу, його цілі поєднували з підготовкою до дорослого життя та підтримкою підлітків у період статевого дозрівання. Посилилась увага до «сексуального здоров'я»,

були переглянуті шкільні навчальні плани. Статеве виховання розглядали як завдання, що необхідно було вирішувати у співпраці батьків, школи, позашкільних навчальних закладів, медичних установ і засобів масової інформації. Школам надавали підтримку співробітники консультаційних центрів, оскільки ще не всі вчителі могли відкрито дискутувати з молоддю про проблеми сексуальності. Від середини 1980-х років розгорнулася офіційна профілактична робота з молоддю щодо СНІДу [199, с. 169].

Офіційна статеве педагогіка НДР мала єдині цілі й методи. Молодь і дітей необхідно було виховувати «соціалістичними особистостями» з певними ідеалами, уявленнями про кохання, партнерство, шлюб і сім'ю. Р. Егл вважав, що «підростаюче покоління потрібно підготувати до життя в соціалістичному суспільстві. Тому всі вихователі повинні діяти за єдиними принципами. Статеве виховання має за мету сформувати розумне і щасливе буття через позитивні відносини між статями, розвивати такі життєві принципи і переконання, які відповідали б нормам соціалістичної моралі і включали відповідальність за свого партнера і за себе» [105, с. 60]. Для цього необхідна передача знань про сексуальність, соціалістичні норми, виховання рівноправності між обома статями, сприяння розвитку відповідальності та поміркованості, критичного ставлення не лише до інших, а й самого себе, виховання вміння любити і здатності створити «соціалістичну сім'ю». На думку Р. Бормана, об'єктом сексуального виховання й освіти була соціалістична особистість, «котра повинна володіти певним ставленням до сексуальності і до іншої статі, а також розвивати сексуальну поведінку, що відповідає вимогам і сподіванням суспільства і власним потребам, яка перебуває в любові, а через любов здобувається щастя, що є джерелом добрих результатів у всіх сферах суспільного життя» [76, с. 178].

Норми, котрі регулювали життя так званої соціалістичної особистості й були закладені у конституції НДР, підсумував Г. Гоман (H. Hohmann): «За нашими ідеальними уявленнями, соціалістичною особистістю є така людина, яка єднається з робітничим класом, розглядає власну роботу як поле свого ж

особистого розвитку і результатами своєї роботи сприяє суспільному розвитку; яка любить свою батьківщину і готова захищати її; яка є тактовною, дружньою і люб'язною зі своїми товаришами; яка дбатиме про дітей і людей похилого віку; яка вміє організувати культурні стосунки з протилежною статтю» [160, с. 228].

Єдність тією мірою, якою хотіли бачити її офіційні партійно-державні органи НДР, не вдалася. Як Г. Грассель, так і Б. Беттігофер [69 – 71]. у кінці 1960-х років визнали, що разом із офіційним соціалістичним статевим вихованням існували ще й рештки буржуазних традицій і звичок, які суперечили основним принципам соціалістичної моралі. Г. Грассель тоді ж констатував, що «в перехідній фазі, в якій перебуває Німецька Демократична Республіка, у сфері статевого виховання трапляються ідеї і правила, що не збігаються з принципами соціалістичної моралі. Паралельне існування і протистояння старих буржуазних поглядів (вільне кохання, пробний шлюб та ін.) і нові соціалістичні погляди створюють труднощі введення молоді в цю сферу людських стосунків» [144, с. 34]. Він погоджувався з тим, що «розвиток соціалістичної сексуальної моралі відбувається дуже повільно. Було б неправильно пускати все на самоплив, оскільки в такому випадку залишаться існувати старі, пережиті ідеї буржуазної сексуальної моралі» [144, с. 676]. Традиції та звичаї виникають під впливом конкретних економічних умов і надто живучі, оскільки міцно укорінюються в свідомості народу, масово відтворюються знову і знову, отримують соціально-психологічне підсилення через формулу «так роблять усі». Ідеї статевого виховання, що були в основі попередньої буржуазної моралі, власті не допускали в офіційне сексуальне виховання в соціалістичній НДР, проте тривалі традиції і звички зберігали свій вплив до кінця існування цієї країни, особливо на практику сексуальних стосунків.

Відмінною ознакою напрямку статевої педагогіки в НДР, яку виділяють Г. Грассель і Б. Беттігофер, були моральні основи, що ґрунтувалися на певних цінностях і нормах. Р. Борман представив у 1985 р. в статті «Педагогічні основи

соціалістичного статевого виховання», крім відповідної теорії, дві форми процесу такого виховання. Він вважав, що «ще сьогодні є помітним у нашій республіці однобічний процес сексуального навчання і просвіти підлітків, орієнтованих тільки на сексуальне навчання чи просвіту, які часто зображають лише науково-природничі факти проблеми» [76, с. 174]. Далі вчений описував форму статевого виховання, що намагається перешкодити будь-якій зустрічі дітей і молоді зі сексуальністю: «Найпоширенішою помилкою педагогів є те, що вони намагаються віддалити від молоді все, що стосується безпосередньо сексуальності» [76, с. 176].

Ознака диференціації Р. Бормана повинна визначатися офіційно соціальними нормами, але в 1985 р. про це ще не йшлося. Напрямки, що представив вчений нагадують «захищену статево педагогіку» Ф. В. Фоерстера і, можливо, ліберальний напрямок, який як посередник між педагогічними фронтами на Заході спробував подати лише інформацію [292, с. 61].

Статеве виховання у ФРН у зазначений період характеризувалося багатоманітністю напрямків. Побутували різні думки, які окремі автори намагалися поєднати в систему, зокрема була розроблена дуалістична модель статевого виховання Г. Скрабаза (H. Scrabas) [241] і Ф. Коха (F. Koch) [186 – 191].

Г. Скрабаз представив у 1966 р. класифікацію, орієнтовану на форми виховання, контрацепції, взаємодії та підтримки (їх ще у 1826 р. назвав Ф. Шляєрмахер). Вчений визначив статеве виховання, для якого характерними є обережність і взаємодія. Ця форма вказує на більш або менш антисексуальну вихідну позицію. На цій підставі він назвав запропонований напрямок сексуального виховання негативним статевим вихованням. Його основоположником Г. Скрабаз вважав Ф. В. Фоерстера. Коріння такого виховного процесу сягають, на думку вченого, «дуалістичного варіанта платонічної статевої педагогіки», яка розглядає інстинкт людини як те, що сповільнює її розвиток. Формі «негативного статевого виховання» вчений протиставив «позитивне статеве виховання». Воно визнає принципові потреби

виховання в усіх життєвих сферах, має пов'язані між собою цілі, згідно з якими «молодь повинна бути проінформованою про найважливіші факти сексуальності; навчитися критичного ставлення до самої себе і навколишнього середовища, в якому сексуальність є повністю інтегрованою; навчитися дотримуватися моральних і емоційних позицій, за допомогою яких вестиме гуманний спосіб життя» [241, с. 54].

Ф. Кох у книзі «Негативне й позитивне статеве виховання» здійснив аналогічну класифікацію: «Ми представили статеве виховання, яке орієнтується на розвиток дітей і молоді, позитивне сексуальне виховання, проте відоме й негативне статеве виховання...» [187, с. 111]. Негативний бік статевого виховання – це замовчування, ухилення від відповідей на дитячі запитання і породження страху, недовіри й відрази.

Відмінними ознаками в Г. Скрабаза і Ф. Коха є методи виховання, що ґрунтуються на розумінні сексуальності як небезпеки для молодих людей або ж як виховний феномен.

Інша відома модель – «Правдива середина» Г. Оестеррайха. Вона характерна визнанням існуючого демократичного вільного порядку. Статева педагогіка «прогресивної середини» розуміється як «соціально і культурно обґрунтований засіб, із розвитком людини з особистою структурою у своєму взаємозв'язку з сім'єю, суспільними групами і суспільством загалом» [224, с. 9]. Разом із своєю «прогресивною серединою» вчений зазначив також «радикальний, екстремістський і прогресивний» напрямки статевої педагогіки. Характерним для «радикальної позиції» Г. Оестеррайха є «лібералізація, спрямована на сексуальну емансипацію, розкріпачення і свободу» [224, с. 11], прагнення перебудови суспільства.

Диференціацію цінностей і науково-теоретичних основ статевого виховання продемонстрували Н. Клюге (N. Kluge) [180 – 184] і Р. Егль (R. Ehl) [105]. Перший класифікував їх на: 1) напрямки концепцій статевого виховання, що існували до націоналізму, і 2) напрямки, що виникли після націоналізму і відрізняються своїм науковим розумінням. Спочатку Н. Клюге охарактеризував

«традиційно реставраційний напрямок», який містить сексуальну інформацію і потребує придушення сексуальних інтересів. Крім Ф. В. Фоерстера, прихильниками цього напрямку він назвав деяких представників католицької церкви, зокрема П. Гемерле, О. Гефнера, Р. Аллерса і Ф. фон Штрєнга. Протестантську статеву педагогіку вчений вважає винятком, оскільки вона тривалий час демонструє нові дослідницькі результати [180, с. 107].

Представники «традиційно реставраційного напрямку» протистоять «соціалістично-радикальному напрямку». Останній, на думку Н. Клюге, відповідає сексуальній програмі З. Фрейда, його послідовники погоджуються з радикальними сексуальними реформами і переймають марксистський хід думок.

Між цими двома крайностями вчений встановив «буржуазно-ліберальний напрямок статевого виховання». «Тоді, коли статева просвіта впливає на молодих людей біологічними, гігієнічними, етичними повчаннями, молодь знаходить у сексуальному вихованні інше, не завжди правильне тлумачення явищ, які її цікавлять. Статеве виховання ставить перед собою завдання оволодіти знаннями про сексуальність, що повинно стосуватися людини загалом, виховувати волю й характер, навчити вихованців правильної поведінки», – зазначає Н. Клюге [180, с. 28].

Розвиток цих теоретичних напрямків статевого виховання завершився з настанням епохи націоналізму. Статеву педагогіку після 1933 р. замінили націоналістичною ідеологією з расово політичними уявленнями. Сексуальність обмежили дітонародженням. Із 1945 р. Н. Клюге розрізняв три нових напрямки з науково-теоретичними основами. Винятком була католицька педагогіка, яка орієнтувалася на постулати, сформовані ще до 1933 р.

«Науково-дослідницький напрямок», який у зв'язку із заборонаю теми сексуальності наптовхувався впродовж десятиліть на перешкоди, ґрунтується на емпіричному пізнанні. Вже на початку 50-х років ХХ ст. Г. Гунгур проводив емпіричні дослідження. Він запропонував «герменевтично критичний напрямок», який представляв Г. Скрабаз. Мета праці останнього полягала в

розвитку загальної теорії статевого виховання. На думку Н. Клюге, педагогіка В. Фішера відзначається такими ж рисами. Останнім напрямком є «емансипаційно програмний напрямок» (представник – Г. Кентлер), який вимагає нерепресивного статевого виховання, що суттєво перегукується з теорією марксистського психоаналізу [180, с. 44]. Варто зазначити, що ознакою диференціації перших трьох напрямків Н. Клюге є ціннісні уявлення й нормативне підґрунтя.

Р. Егль позитивно ставився до напрямків статевої педагогіки Н. Клюге. Характеризуючи період до 1933 р., вчений додає до напрямків свого співвітчизника ще один, четвертий «емансипаційний напрямок», головним представником якого вважає Г. Кентлера [105, с. 94].

Описані спроби класифікувати напрямки статевої педагогіки свідчать про плюралізм думок щодо статевого виховання у ФРН.

У цій країні статеве виховання молодого покоління до 60-х років ХХ ст. офіційно визначала концепція, зорієнтована на традиційну християнсько-міщанську мораль. Молоді було відмовлено у праві на сексуальну активність. Аналіз шкільних підручників із біології 1950-х років показав, що в них відсутня ця тема. У результатах опитування, які в 1954 р. опублікував Х. Гінгер, помітним був брак знань молоді про статеві відносини, у чому вчений звинувачував батьків і педагогів. До 1960 р. фактично нічого не змінилося на краще. Тенденція часу була чітко вираженою: теми сексуальності для громадськості ніби не існувало. Так, у фільмі «Грішниця», показаному в 1951 р., кількасекундна відверта сексуальна сцена стала причиною публічного скандалу [192].

Впродовж тривалого часу в країні не існувало єдиних форм федеральних законодавчих директив про шкільне статеве виховання.

У 1949 р. Спілка статевої педагогіки розробила перші «Директиви статевого виховання», де сексуальність розглянута не лише з негативного боку. В середині 60-х років ХХ ст. у школах ФРН ввели навчальний предмет зі статевого виховання, який, за винятком Гамбурга, Західного Берліна і Гессена,

був не зовсім задовільним. У Гамбурзі ще в 1949 р. Професійна спілка виховання й науки розробила директиви статевого виховання, які в 1962 р. після переробки видали шкільні установи міста. Проте вони діяли не як офіційні директиви. У 1967 р. видали відповідні директиви статевого виховання у Гессені, що поставили перед учителями завдання здійснювати статеve виховання на всіх етапах навчання. У Північному Рейні-Вестфалії таке виховання до 1968 р. проводили у школах на прохання батьків [48].

Саме тоді у сфері статевого виховання з'явилася фундаментальна ідеологізація, започаткована молодіжними і студентськими заворушеннями 1968 р., яка пропагувала «звільнення від сексуальності». Ліберально-ідеологічна тенденція ідеалізувала секс, підносила його до такого рівня, що людина начебто мала служити йому все життя. Секс із дитинства ставав для молодого покоління девізом і призводив до дуже небезпечної ранньої сексуальної активності дітей. Уже в початкових класах ввели предмет зі статевого виховання. Проте схвалювали не лише секс у підлітковому віці, а й гомосексуальність, що перечило суті роз'яснювальних занять із статевого виховання. Це стало джерелом напруження і конфліктів у суспільстві, школах, родинях. Багато педагогів з відповідальністю поставилися до своїх завдань, але були й такі, що переходили межі і за допомогою порнографічних матеріалів та власних ідеологічних ідей стимулювали дітей до раннього сексу. Тому впродовж багатьох років виникало щоразу більше конфліктів між батьками й керівництвом шкіл [208].

Уже наприкінці 60-х років ХХ ст. став очевидним негативний вплив політики «звільнення від сексуальності». Внаслідок збільшення кількості абортів зменшився рівень народжуваності, зросла кількість жіночих захворювань, причиною виникнення яких були ранні статеві відносини, а також кількість зґвалтувань, насилля й убивств на сексуальному ґрунті, підвищився рівень гомосексуальності [207, с. 254].

У жовтні 1968 р. постійна Конференція міністрів освіти і культури ФРН – найвищий представницький орган освітньої політики в країні, – видала

рекомендації щодо сексуального виховання в школі, на основі яких були розроблені директиви статевої педагогіки. Статеве виховання було визнане одним із завдань загального виховання в школі, воно мало за мету виховувати відповідальність учнівської молоді за статеві відносини. Однак директиви були лише базисом, на основі якого кожна федеральна земля видавала свої аналогічні документи. Останні відзначилися різноманітним ставленням і суперечностями з проблем статевої педагогіки.

На початку 60-х років ХХ ст. в країні були радикальні противники статевого виховання. Проте їх застереження і дії не були помітно активними. Лише у 70-х роках вони розпочали свою діяльність, боротьба в суспільній думці і настроях навколо теми «Сексуальність» значно посилилась. За умов загального політичного перелому у ФРН шкільне статеве виховання опинилося в сфері діяльності політичних партій і стало однією із важливих тем навіть на виборах до парламенту. При цьому йшлося вже не про зміст, цілі чи методи цього виховання, а про законність його проведення.

Впливові консервативні партії, насамперед ХДС і ХСС, й католицька церква категорично виступали проти статевого виховання у школі. Через посилення ідеологічного протистояння і зростання партійно-політичного інструментарію щодо шкільного статевого виховання, а також внаслідок юридичної невизначеності постійно посилювалася невпевненість батьків, учителів та учнів. Видавництва шкільної літератури у випуску підручників й іншої літератури для занять зі статевого виховання змушені були все більше зважати на партійно-політичну приналежність керівництва постійної Конференції міністрів освіти і культури. Водночас не зменшилася цікавість засобів масової інформації до цієї теми, яка виникла у зв'язку з обов'язковим введенням статевого виховання в навчальний план школи. У продажі з'явилися багато посібників і методичних вказівок зі статевої педагогіки.

21 грудня 1977 р. прийнято «Рішення першого сенату Федеративного суду про статеве виховання в школі», що мало витлумачити правові можливості й межі цього виховання. Конституційний суд країни того ж року встановив, що

школа повинна мати власні виховні цілі, незалежно від бажань і намірів батьків. Проте ні педагоги, ні батьки не можуть переважати одні над одними. Статеве виховання характеризується двоєдиним спрямуванням і розподіляється між школою та батьками, є частиною загального навчання та виховання школярів і здійснюють його з урахуванням релігійно-ціннісної орієнтації. Це виховання в школі повинно обмежуватися переданням знань, без певної оцінки; відповідно батьки мають дбати про моральне виховання своїх дітей і моральний спосіб їх поведінки у сфері статевих відносин [219, с. 28]. Однак введення такого рішення у практику роботи школи зустрілося з негативною оцінкою багатьох учителів і педагогів, у них вселилася невпевненість. Серед громадськості це рішення також спричинило багато непорозумінь. Щоправда позитивним стало те, що парламенти федеральних земель зобов'язані були узаконити в школах навчальний предмет «Статеве виховання».

Незважаючи на сумніви, серед педагогів, які спеціалізувалися у сфері статевого виховання, зберігалася надія, що в результаті очікуваного нового законного адміністративного регулювання буде ліквідовано поодинокі поширення та однобічно біологічне проведення шкільного статевого виховання. Жвава законодавча діяльність у цій галузі впродовж 1977 – 1985 рр. справляла враження, ніби в цьому напрямку відбувався розвиток. У всіх федеральних землях, за винятком Північного Рейну-Вестфалії, шкільні закони змінили відповідно до рішення Конституційного суду країни. Майже в усіх землях вступив у дію закон про статеве виховання: в 1977 р. – у Гамбурзі, 1978 р. – у Гессені, Шлезвіг-Гольштейні та Саарі, в 1979 р. – у Західному Берліні й Нижній Саксонії, в 1980 р. – у Баварії, в 1981 р. – у Бремені, в 1983 р. – у Баден-Вюртемберзі та в 1985 р. – у Райнланд-Пфальці. Проте виникла обґрунтована підозра, що освітні і політичні діячі в деяких федеральних землях використовували дотримання умов закону як сприятливу можливість суттєво зменшити лише на папері наявні завдання статевої педагогіки в державних школах.

Явною ознакою цього було перейменування відповідного навчального предмета у новоприйнятих шкільних законах деяких земель. Тоді як у директивах і навчальних планах йшлося про сексуальне виховання, назви в параграфах нових шкільних законів земель змінили на ті, що існували до 1968 р., або на такі, які радикально звужували поставлені в рекомендаціях завдання перед статевим вихованням. Так, у шкільному законі Баден-Вюртемберга йдеться лише про гендерне виховання, шкільний закон Баварії названий «Сімейне сексуальне виховання», Західного Берліна – «Заняття із сексуальності», Шлезвіг-Гольштейна – «Знання про стать».

Створені згідно з рішенням федеративного Конституційного суду і на основі нових шкільних законів директиви підтвердили цю підозру. Більш-менш відкрито вони продемонстрували відступи шкільної адміністрації земель від цієї делікатної теми. Найчіткіше це було відображено в Директивах «Сімейного і статевого виховання в школах Баварії» від 17 липня 1980 р. і «Директивах статевого виховання в школах Баден-Вюртемберга» від 26 квітня 1984 р. Автори обох документів відмовилися від педагогічних рекомендацій постійної Конференції міністрів освіти і культури за 1968 р. і звели завдання статевої педагогіки якісно і змістовно до мінімуму [219, с. 32].

У 1983 – 1984 рр. підтвердилося, що виявлений у 1981 р. СНІД передається статевим шляхом, тож ставлення до статевого виховання раптово змінилося. Попри різноманітність думок щодо форм і засобів попередження СНІДу, всі погоджувалися, що необхідно вести роз'яснювальну роботу і найбільше посприяти в цьому може школа. У результаті німецькі школи були зобов'язані в рамках статевого виховання інформувати учнів та їх батьків про виникнення, поширення і подолання цієї страшної хвороби. Предмет статевого виховання набув нового значення, якого десятиліттями добивалися провідні педагоги цієї галузі, зокрема Г. Аменд (G. Amend) [47] і Г. Кентлер (H. Kentler) [172 – 174]. Водночас вони застерігали про можливу небезпеку, що консервативні кола західнонімецького суспільства зможуть використати

відродження статевого виховання для пропаганди своїх моральних ідей та переконань .

У 1983 р. було прийнято рішення про розширення роботи із сексуальної просвіти. До цього спонукало те, що статеве виховання на практиці майже не здійснювалося. Держава поклала відповідальність за нього на батьків, батьки – на школу, школа – на позашкільні заклади з роботи з молоддю, а ті, відповідно, – знову на сім'ю [264, с. 19]. Але поширення СНІДу і зростання кількості випадків сексуального насилля спонукали владу змінити свою політику щодо статевого виховання, одним із результатів цього стало виникнення нових теоретичних позицій із вказаної проблеми.

Аналізуючи статеве виховання в Німеччині у 1945 – 1990 рр., не можемо не згадати про організацію Pro Familia. Її історія, форми роботи і завдання визначені політичним, економічним, соціальним і науковим поступом західнонімецького суспільства і характеризуються постійною боротьбою людей за впевненість у завтрашньому дні. Pro Familia заснована у 1952 р. як «Німецька організація сім'ї та шлюбу». Це було неофіційне об'єднання лікарів, які ставили за мету сприяти плануванню народжуваності й розвитку сексуальної просвіти. У цей час політики в справах сім'ї та молоді розповсюджували положення про «захист» сім'ї, в яких наголошувалося на суворому законі щодо розлучень, перешкоджанні контролю за народжуваністю, сприянні професійній діяльності заміжніх матерів з дітьми, забороні абортів, запереченні сексуального життя поза шлюбом. Лише в 1968 р. Pro Familia нарешті офіційно визнали на федеральному рівні, і вона привернула до себе неабияку увагу навчальних установ, а разом із тим отримала фінансову підтримку. Зросла кількість її консультаційних центрів і співробітників. Завдання і способи роботи спілки цієї організації викладені у загальній формі в її статуті:

1. Pro Familia працює у сфері статевого виховання і планування народжуваності. Вона підтримує сім'ї у свідомому бажанні мати дітей, здійснює внесок у здоров'я населення і здоровий розвиток суспільства через

консультації у справах сім'ї, партнерства, планування народжуваності, батьківства та виховання, бореться з нелегальним перериванням вагітності.

2. До завдань Pro Familia належить сприяння статевому вихованню, здійснення консультацій у справах сексуального розвитку, допомога молодим батькам в усвідомленні своїх прав та обов'язків, проведення консультацій при бездітності й вагітності.

3. Pro Familia досягає своєї мети за підтримки законодавчих органів і органів управління. Вона інформує громадськість про головні проблеми та шляхи їх вирішення за допомогою засобів масової інформації [228].

У період заснування Pro Familia такі мета й завдання здавалися майже утопічними. На початку своєї діяльності співробітники організації надавали великого значення консультаціям щодо запобігання небажаних вагітностей, всупереч церковній владі і консервативним політичним силам, чийм девізом було: «Сексуальність = продовження роду» [227].

Окрім засобів контрацепції, значний акцент робили на розвитку позитивного ставлення до власної особи, власного тіла і партнера. Наприкінці 60-х років ХХ ст. на першому місці постали проблеми сім'ї та сексуальності. Була створена комісія з питань статевого виховання, яка проводила масові лекції і різні заходи, випускала книги й брошури.

Разом із офіційною статевою педагогікою в НДР побутовали погляди, орієнтовані на західні цінності. У 1968 р. в НДР була заснована «Секція шлюбу і сім'ї», функції якої збігалися з функціями діючої у ФРН Pro Familia – надання консультацій із сексуальних питань. К. Г. Меглан подбав про членство «Секції шлюбу і сім'ї» у Міжнародній федерації планування сім'ї. «Музей гігієни» в Дрездені розповсюджував безкоштовно інформаційні брошури із статевого виховання. Здійснювалися різні опитування населення на теми сексуальності. Враховуючи ці спільні риси, ми спробували вивести єдину класифікацію теоретичних напрямків НДР і ФРН. За критерій класифікації взято орієнтації, цінності та норми, що лежать в основі праць більшості авторів: «ставлення до

традиційних цінностей», «ставлення до сексуальності», «стиль виховання» і «мета виховання».

Напрямки статевого виховання, спрямовані на збереження цінностей.

С. Ціммерманн визначила три напрямки: католицький, консервативний і прогресивний, котрі спрямовані на збереження цінностей. Спільним для представників цих напрямків є те, що вони намагаються представити дитинство асексуальною фазою, а сексуальний розвиток молоді як негативний, прагнуть розповсюдити заповідь про дошлюбну цнотливість, формують установку на здорову сім'ю [292, с. 72]. Мета їх виховання полягає у придушенні інстинкту, обмеженні сексуальної активності молоді, боротьбі з асоціальними і рушійними силами, якими є сексуальність і бажання. Розглядаючи людину як істоту інстинктивну, жадібну, егоїстичну і нестриману, представники цих напрямків прагнуть навчити молодь самовихованню і самоконтролю, силі волі, умінню керувати своїми сексуальними імпульсами, і тим самим спробувати якнайдовше втримати її від статевих відносин. Із цією метою Г. Оестерайх відхилив використання наочного матеріалу під час ознайомлення з засобами контрацепції 15 – 16-річних. Він вважав, що така молодь не повинна отримувати жодної інформації з цього питання, хоча, згідно зі статистикою Р-Б. Шмідт 8,5% дівчат і 15% хлопців у 15 років уже набули сексуального досвіду [247, с. 80].

Католицьке статево виховання поширювало традиційні цінності християнської етики, згідно з якими сексуальна активність мала слугувати лише для народження нащадків. Представники цього напрямку засуджували зниження церковного авторитету і втрату всіх цінностей у суспільстві, яке стало прихильником «прийняття сексуальності й бажання». Р. Борман так охарактеризував цей період: «Поширилося свавілля, без сумніву, зростає рівень егоїстичного прагнення в особистому задоволенні й задоволенні своїх інстинктів. Причини для цього – різнобічні: орієнтація на споживача навіть у сексуальній сфері, тенденція до безпосереднього задоволення потреб, повні

ілюзії сексуального очікування, неправильне розуміння самореалізації» [76, с. 67].

Ф. В. Фюерстер, як один з представників католицького статевого виховання, заперечував сексуальну просвіту в школах і вимагав придушення сексуального інстинкту в представників обох статей. Своїми переконаннями він намагався заперечити сексуальність: «Всі великі педагоги минулого констатували, що основне в статевій педагогіці полягає в тому, щоб не привертати увагу до сексуальності, а навпаки, відвертати думки від цієї теми. В цій галузі школа повинна намагатися виховати силу волі та стриманість у своїх діях. Той, хто в молодості зможе придушити свій статевий інстинкт, володіє силою імператора, оскільки він пройшов велике випробування своєї сили волі» [124, с. 374]. Вчений вважав, що сексуальність є великою загрозою насамперед для молоді.

Варто звернути увагу на те, що католицьке статеве виховання мало деякий вплив на процеси виховання в освітніх закладах, у той час, коли сама католицька церква була осторонь суспільних подій як у ФРН, так і у НДР. Воно ставило перед школою завдання ознайомити учнів із багатомірністю сексуальної активності, представити її у зв'язку з шлюбом, продовженням роду і коханням, і допомогти учням розвинути власні цінності статевого життя, які би не суперечили католицькій етиці [225].

На цьому місці доцільно було б ввести таку категорію, як «протестантське статеве виховання». Р. Барков вважав, що протестантська педагогіка, порівняно з католицькою, у моральних вимогах була ліберальнішою [56, с. 174]. Проте, розглядаючи протестантське статеве виховання, ми можемо зазначити, що й воно поділялося на два напрямки: перший – наблизений до нерепресивного й емансипаційного статевого виховання, другий – до ідей католицької церкви, не схвалює дошлюбну сексуальну активність. Навіть найконсервативніші представники протестантської церкви не виступають так категорично проти абортів і контрацепції, як представники католицької церкви. Аборти не є цілком заперечені, протестантські ідеологи схвалюють

відповідальну контрацепцію в шлюбі. Отже, попри широкий спектр ідей про ставлення до сексуальності протестантської церкви, неможливо виділити один конкретний напрямок.

На відміну від католицького *консервативне статеве виховання* визнає потребу виховання людини як сексуальної істоти та вимагає створення відповідної програми статевого виховання. Воно робить акцент на таких консервативних цінностях і нормах, як дошлюбна цнотливість, прагнення шлюбу, вірність, готовність до створення сім'ї та визнання рольового поділу праці (жінки як відповідальної за господарство і сім'ю, чоловіка як годувальника).

Акцентуючи увагу на потребі стримати молодь від сексуальних контактів до шлюбу, представники консервативного напрямку (В. Брецінка (W. Brezinka) [82], Г. Гундер (H. Hunder) [166; 167]) переконані, що для досягнення цієї мети важливу роль відіграє ознайомлювальна інформація.

Уже в 50-х роках ХХ століття передовий педагог Гайнц Гундер допускає для молоді майбутнього сексуальну активність, проте сексуальні можливості необхідно розкривати якнайпізніше. Його педагогіка спрямована на те, щоб стримати молодь від сексуальних контактів до шлюбу. Попри консервативних ідей він наголошує на доцільності та необхідності повчання.

Хріста Мевес висловила припущення, що "статеве виховання в школі не є доцільним, бо неможливо передати знання і практику сексуальних процесів, оскільки це є так само як у тварин, інстинкт, який не потребує тлумачення" [209, с. 48].

Оскільки консервативне статеве виховання запозичує узаконення своїх цінностей із католицької етики і моралі, то можна провести кілька паралелей із католицьким напрямком, у двох пунктах виникає значна відмінність, що потребує неодмінного розділення обох напрямків. Консервативні вчення визнають засноване на моралі свідоме планування сім'ї, навіть штучними засобами контрацепції. Проте використання цих засобів сприймають лише в сімейних статевих стосунках. Навіть переривання вагітності консервативні

педагоги не відхиляють, на відміну від представників католицького напрямку. Його не виправдовують, проте вважають, що воно може бути допустимим у суворо законних виняткових випадках. Таке «ліберальне» ставлення до засобів контрацепції й абортів у консервативній течії мало коріння в буржуазно-ліберальному русі 1920–1930-х років ХХ ст. і його виправдовували насамперед лікарі. Готові до реформ, лікарі з гігієнічних міркувань дійшли висновку, що в боротьбі з масово поширеними венеричними хворобами допоможуть лише сексуальна просвіта й застосування засобів контрацепції.

Аналіз дослідження представників *прогресивного статевого виховання* (Г. Оестерайх [224], Й. Ілліз (J. Illies) [170]) показав, що відмінною від католицького та консервативного напрямків рисою є визнання сексуального бажання, але лише в тому випадку, якщо воно не загрожує певним суспільним традиціям та допустимість сексуальної активності молоді, проте лише у тривалих стосунках із постійним партнером. Предметом виховання є сексуальність дітей та молоді, а основною його метою – формування вміння керувати своїми інстинктами, якнайдовше втримання молоді від статевих відносин, виховання в неї почуття обов'язку для створення такої форми співіснування як сім'я, що є основною складовою здорового суспільства. Завдання статевого виховання, що сформулював Г. Оестерайх, полягає у вихованні усвідомлення відповідальності за свою поведінку, здатність до відповідальних партнерських стосунків і любові, ознайомлення з необхідною інформацією [224, с. 14].

Аналіз *критичних напрямків статевого виховання* показав, що вони характеризуються, перш за все, неприйняттям традиційних норм та цінностей, на основі яких базувалися принципи виховання представників раніше згаданих напрямків. До критичних, ми зараховуємо такі напрямки: соціалістичне, нерепресивне, феміністичне і емансипаційне статево виховання, основними рисами яких є: готовність підтримати дітей у їх статевому розвитку; сприйняття гомосексуальності як рівноправної сексуальної форми; сприяння рівноправності чоловіка та жінки; визнання важливості контрацепції; критичне

протистояння обов'язковості законного покарання за переривання вагітності до 12-го тижня.

Аналізуючи *соціалістичне статеве виховання* варто зазначити, що воно існувало лише в НДР, у той час як інші напрямки були характерними лише для Західної Німеччини.

Східнонімецькі науковці висвітлювали такі основні положення: основу соціалістичної педагогіки утворює марксистсько-ленінське вчення; зв'язок сексуальності та моралі суспільно зумовлений; статеве виховання необхідно ввести до загального процесу виховання особистості; виховання моногамного партнерства, шлюбу та сім'ї є основою статевого виховання; необхідно сприяти рівноправності статей; основою шлюбу має бути кохання, сексуальна активність допустима лише у закоханих парах; використання контрацепції є адекватним засобом у плануванні сім'ї [48, с. 167].

Корені соціалістичного статевого виховання сягають теорії марксизму-ленінізму і частково статевої педагогіки 1920 – 1930-х років. Проте з деякими вимогами – такими, як пробний шлюб, вільне кохання та інші свободи, що висував цей напрямок, соціалістична статева педагогіка не могла змиритись [53, с. 41]. У «Згадках про Леніна» К. Цеткін містяться постулати, які впродовж тривалого періоду визначали соціалістичну мораль. Поєднання сексуальності з коханням і шлюбом, бажання так вплинути на молодь, щоб вона могла в певний час насолодитися своєю сексуальністю, сприяння рівноправності чоловіка й жінки, відхилення вчення З. Фрейда і стриманість у дискусіях про сексуальність були основними вимогами В. Леніна до статевого виховання. Він вважав, що широкі дискусії про «статеві питання» з молоддю є перебільшено небезпечними, оскільки можуть призвести до «перегріву в сексуальному житті» [158, с. 216].

У середині 70-х – 80-х роках ХХ ст. відбулося помітне зрушення в соціалістичному статевому вихованні. За умов наявності надійної контрацепції і передусім безплатного доступу до пігулок зменшилася загроза небажаної вагітності. У 1972 р. фахівці визначили терміни допустимого переривання

вагітності, щоб жінки могли самі вирішувати, чи можуть і хочуть вони виношувати плід і народжувати. Стало можливим впродовж перших 12 тижнів легально перервати вагітність у клініці. Кошти на це виділяли з фондів соціального страхування. Зменшився страх молодих жінок завагітніти при неспрацюванні контрацептивів.

Соціалістичне статеве виховання кінця 1980-х років виявилось більш відкритим у своїх вимогах до молоді. Статеві стосунки між молоддю розглядалися прихильніше, особливо якщо вони завершувалися шлюбом. Спостерігалася рівноправність статей. Щодо професійної зайнятості жінок і надійного суспільного догляду за дітьми НДР переганяла ФРН [159].

У 1983 р. К. Бах охарактеризував завдання статевого виховання в НДР, відзначивши, що воно «зобов'язане сприяти тому, щоб підлітки: ознайомлювалися з особливостями власного організму та іншої статі; власну сексуальність сприймали без почуття провини; толерантно ставилися до інших сексуальних орієнтацій; сприяли рівноправності обох статей; були інформовані про планування сім'ї та використовували засоби контрацепції; знали про можливість небезпеки через венеричні хвороби, злочини на сексуальному підґрунті, СНІД, небажані наслідки переривання вагітності» [54, с. 83].

Однак при цьому не було чітко виражено поєднання сексуальності з коханням, партнерством і шлюбом. К. Бах критично ставився до статевого виховання в НДР, оскільки воно, як він вважав, зумовлює суперечності між знаннями і вчинками. Проте теорія соціалістичного статевого виховання проіснувала до 1990 р. Зосередження в НДР статевого виховання на державному шлюбі, традиційній сім'ї мало чітко виражені консервативні риси [51].

Із середини і до кінця 1960-х років у ФРН розвинулося *нерепресивне статеве виховання*, тісно пов'язане із молодіжним, студентським та учнівським рухом. Його коріння сягали 20 – початку 30-х років минулого століття. Наприкінці 1960-х Г. Кентлер, основоположник цього напрямку, зацікавився вимогами молоді і врахував їх у своїй програмі статевого виховання, згідно з

якою інстинкт сприймався швидше як творча, а не руйнівна сила, а сексуальність багатофункціональна й не обмежується продовженням роду. Педагог розвинув свої тези статевого виховання, в яких сформував вимоги до молоді: миттєве щастя підлітка не варто приносити в жертву майбутньому; сексуальність молоді потрібно виховувати; сексуальне життя має бути вільним для насолоди й кохання; сексуальне виховання не повинно залякувати; воно є одночасно політичним вихованням, оскільки вільна сексуальна активність можлива тільки за умов відродження суспільних господарських відносин і звільнення індивідуума від суспільного натиску; вихователі мають самі вести статеve життя, щоби бути прикладом для молоді; необхідно поважати щастя інших [174, с. 56]. У цьому нерепресивне статеve виховання відповідає вимогам А. Комфорта, котрий писав: «Ти не повинен ризикувати почуттями інших і не можеш розчаровувати сподівання інших. За ніяких умов ти не повинен ризикувати давати життя небажаній дитині» [91, с. 167]. Він не був проти вільного сексуального життя молоді. На його думку, дітям і молодим людям не потрібно заважати в їх сексуальному розвитку, навпаки, намагання підлітків щодо цього потрібно підтримувати. Бажання і миттєве щастя є центральними поняттями. Нерепресивне статеve виховання потребує простору для сексуальної діяльності підлітків. Особливо важливим є ознайомлення з засобами контрацепції. Батьки й вихователі потребують значної допомоги у здійсненні статевого виховання. Було проголошено прагнення до емансипації [91].

Представникам нерепресивного статевого виховання докоряли, що вони своїми вимогами щастя, насолоди і сексуальної свободи втягують вихованців у схожу вимушену ситуацію, як це здійснюють консервативні вихователі зі своїм авторитарним насадженням їх традиційних цінностей. Точний аналіз суспільного господарства призначений для передання функцій статевого виховання. Статева педагогіка, в якій не враховано механізм статевого виховання у суспільстві, завдяки вмілій маніпуляції сприяє вихованню ізольованої чи схильної до адаптації в будь-якому середовищі людину. На

такий помилковий розвиток звертали увагу представники емансипаційної педагогіки, прагнучи відрізнятись від нерепресивної статевої педагогіки.

Дослідники дискутували щодо сили інстинктивної моделі. Г. Марбургер та У. Зілерт у своїй дефініції сексуальності опиралися на поняття соціосексуальності Г. Кентлера. Сексуальність була для них ширшим поняттям, ніж генітальність: «...Вона охоплює всі чуттєві прагнення і здійснюється як в анатомо-психічній, так і в міжлюдській сфері, а саме впродовж усієї фази людського життя» [172, с. 79]. На противагу минулому, за допомогою поширеного нині погляду, згідно з яким сексуальність є продуктом біологічного детермінанта як результат інстинктів і схильностей, вказані автори наголошували на пластичності та змінності людської сексуальної поведінки. Важливого значення для постановки завдань статевого виховання вони надавали соціогенезу сексуальності [292, с. 101].

Нерепресивне статево виховання у ФРН було для політиків НДР надто «вільним», порівняно з тим, яке вони у 1960 – 1970-і роки могли допустити. «Радикально-авангардистські» вимоги цього виховання не відповідали їхньому образу соціалістичної «особистості», тому й були відхилені [292, с. 104].

Розглядаючи *феміністичне статево виховання*, важко уявити його ізольовано, оскільки, з одного боку, багато жінок прагнули творити, що відображалось у численних проектах, моделях і публікаціях, а з іншого – оскільки питання статевого виховання в жіночому русі рідко розглядають окремо, як в домінуючій «чоловічій» педагогіці, жінки більше говорили про зв'язок політики і сексуальності, тому що будь-які намагання їх сексуального звільнення наштовхувалися на патріархально-суспільний бар'єр, який можна було подолати лише у контексті політичної діяльності. Цей напрямок не брали до уваги «чоловічі» науки, і «жіночі» теорії, з погляду чоловіків, вважалися ненауковими. Основною проблемою було те, що у феміністичній теорії панувала різність думок, наприклад, у дискусіях про способи зачаття: штучне запліднення, дослідження ембріонів, ставлення до материнства тощо [101, с. 12].

Феміністичний напрямок відомий передусім через критику традиційного розподілу ролей між чоловіком і жінкою. На перше місце висували емансипацію жінок у професійному, політичному і суспільному аспектах. Це спричинило критичне ставлення до «жіночого питання» в політиці, проте ще довго не приводило до рівноправності обох статей.

Оскільки право жінок на самовизначення було чітким у феміністичній статевій педагогіці, представники цього напрямку позитивно ставилися до контрацепції і безкарності за аборти. На перше місце більше висувалися права «народженого життя», тобто права жінки, ніж міф про захист «ненародженого життя». К. Веллер (K. Weller) на одному із зібрань Pro Familia охарактеризувала тогочасне суспільство таким, в якому «не існує ніякого захисту для жінок, котрі мають намір перервати або вже перервали вагітність. Жінки є сферою інтересів демографічної політики і патріархальної етики, яка припиняється там, де починається самостійне життя» [284, 108].

На практиці вимальовувався сексуально-педагогічний вплив на дівчат і жінок через ліквідацію в примусовому порядку спільного навчання хлопців і дівчат на користь суспільно специфічної роботи з метою створення свободи для дівчат, щоб вони розвивали необхідну впевненість у сексуальній сфері. Метою цього є потреба допомогти дівчатам розвинути позитивне ставлення до свого тіла і власної сексуальності, підтримати їх у розвитку й не придушувати сексуальні прагнення. У виховній роботі з дівчатами особливу роль відігравало пояснення анатомічних особливостей жіночого тіла і сексуальне роз'яснення з акцентом на попередження сексуального насилля. Тільки через розкриття проблеми завдяки жіночому рухові стала відомою правдива картина поширення цього насилля, про що суспільство широко не знало [282, с. 29].

Поширена рівноправність між обома статями, яка, звичайно, надала перевагу жіночій половині, призвела до значного перебільшення жіночих правових намагань і розвитку статевого виховання, спрямованого суто на жінок і дівчат. У НДР такий напрямок статевого виховання був неможливим

передусім через законодавство, оскільки офіційно й законно жінки і чоловіки були рівними.

Багато зроблено в професійній освіті дівчат і з метою досягнення рівноправної виробничої діяльності представників обох статей. У НДР 90% жінок були професійно зайнятими, тоді, як у Західній Німеччині – лише 50%. Одночасно багато чоловіків і жінок на Сході відвідували навчальні заклади, а на Заході – лише 40% жінок. Жінки в НДР мали більше можливостей, за які жінки в ФРН змушені були боротися. У східній Німеччині жінки були більше розвантаженими завдяки роботі ясел, груп продовженого дня, літніх таборів, і численних дитячих і молодіжних організацій. Але всіма цими досягненнями не потрібно прикривати того, що практично багато жінок були надто перевантаженими професійною діяльністю, господарством і доглядом за дітьми, оскільки законодавство мало змінило патріархальну структуру сім'ї та суспільства [225].

Аналізуючи *емансипаційне статеве* виховання інколи важко відрізнити його від *нерепресивного*, оскільки вони мають багато спільного. *Нерепресивне* статеве виховання загалом спрямоване на повне заперечення консервативних цінностей і норм, однак у подальшому представники цієї статевої педагогіки в практичній діяльності залишили поза увагою деякі *емансипаційні* цілі. *Емансипаційно* налаштовані педагоги статевого виховання виокремились у зв'язку з критичним ставленням до всіх цінностей, норм і структур, незважаючи при цьому на власні уявлення.

Статева педагогіка служила активною підтримкою у розвитку дитячої та юнацької сексуальності. Дослідники визнали, що й батьки мають брати участь у статевого вихованні. Своєчасне надання інформації і знань про засоби контрацепції є для *емансипаційного* напрямку такими ж важливими, як і для *нерепресивного* [198].

Теоретики *емансипаційного* статевого виховання критикували попередні напрямки за те, що вони діяли надто *нормативно*. Представники *емансипаційного* напрямку констатували, що *консервативні, сексуально*

репресивні напрямки передають уявні норми та цінності, а нерепресивне статеве виховання має в розпорядженні вихованців зі своїми вимогами статевої сексуальної активності, щастя через сексуальне задоволення і статеву етику [285].

Р. Мюллер визначив десять тез емансипаційного виховання, поклавши їх в основу практичної моделі. Він стверджував, що: 1) емансипація як навчальний процес веде до відчуження індивідуума через свою критичну самовпевненість; 2) повинні бути запропоновані такі навчальні можливості, які б уможливили вмілу поведінку за примусових умов так само, як і за умов звільнення від примусу; 3) це є можливе лише за «експериментальної практики»; 4) остання робить необхідним аналіз і планування фактичної навчальної ситуації; 5) навчальні цілі мають завдання описати можливість дій і досвіду у планових навчальних ситуаціях б) і в рамках «відкритого розкладу»; 7) при цьому має бути усуненим розділення афективних і когнітивних навчальних компонентів; 8) змістовність повинна відштовхуватися від зв'язку сексуальності і суспільного ладу і їх значення для суб'єктивної проблеми молоді; 9) сексуальні дії розуміють як соціосексуальну комунікацію, що визначає організацію заняття, зміст та цілі, безпосередньо пов'язані між собою; 10) емансипаційне статеве виховання має сприяти комунікаційній можливості тих, хто навчається. При цьому діти й підлітки повинні бути не стільки об'єктом виховання, скільки суб'єктом у виховному процесі [218, с. 105].

Варто погодитися з Р. Мюллером, що емансипаційне статеве виховання у такому зв'язку має на увазі раціональний аналіз суспільно зумовленої частини сексуальності у ширшому розумінні; це означає, що воно розуміє сексуальність людини як формальну й культивовану і намагається ввести заборони та репресії, осуди і страхи, почуття вини й уявні «природні» очікування від сексуальної поведінки.

У таблиці 1.1 ми подали інтегроване порівняння всіх згаданих напрямків. Зіставлення названих напрямків статевого виховання вказує на відмінність і спільність сексуально педагогічних теорій у ФРН і НДР.

Теоретичні напрямки статевого виховання у ФРН і НДР

Напрямки, спрямовані на збереження цінностей		Критичні напрямки					
	Католиць-ке стат. виховання	Консервативне стат. виховання.	Прогресивне стат. виховання	Соціалістичне стат. виховання	Нерепресивне стат. виховання	Феміністичне стат. виховання	Емансипаційне стат. виховання
□ ставлення до традиційних цінностей	Навчання традиційних цінностей			Критичне ставлення і прагнення змінити традиційні норми, цінності та структури			
□ ставлення до сексуальності	Сексуальність слугує лише для продовження роду	Сексуальність = інстинкт, людина потребує керівництва	Сексуальність = інстинкт, що потребує відповідального управління	Сексуальність = інстинкт + суспільна зумовленість	Сексуальність = інстинкт Інстинкт = творча сила Функції сексуальності: продовження роду +	Секс = чоловічий підкорюючий інструмент	Сексуальність + задоволення + ніжність + спілкування + репродукція
□ стиль виховання	- Придушення дитячої сексуальності - Заперечення гомосексуальності - Ухиляння від сексуального навчання силі волі	- Допускають взаємини без статевого акту - Гомосексуальність потребує лікування - Ухиляння від сексуального навчання силі волі	- Сприйняття дитячої сексуальності - Гомосексуальність потребує лікування - Відтягування дошлюбних статевої відносин, (запізнла) просвіта	Підтримка дітей і молоді у їх статевому розвитку			
				Визнання гомосексуальності			
				- Стриманість щодо гомосексуальності - Адаптація до соціалістичного суспільства, ознайомлення з соціалістичними цінностями			
				- Виховання не повинно залякувати, бути розсудливим і зрозумілим. - Критика суспільства			
				- Жіноча партійність, професійна зайнятість - Критика розподілу ролей			
				- Раціонально-діалогічне, розумово-чуттєве виховання - Критика суспільства			

		Критичні напрямки					
Напрямки, спрямовані на збереження цінностей		Критичні напрямки					
	Католиць-ке стат. виховання	Консервативне стат. виховання.	Прогресивне стат. виховання	Соціалістич-не стат. виховання	Нерепресивне стат. виховання	Феміністичне стат. виховання	Еман сипа-ційне стат. виховання
	Підтримання традиційних цінностей, традиційної суспільної структури		Емансипована людина				
	Традиційний розподіл ролей чоловіка та жінки		Рівноправність чоловіків і жінок				
□ мета виховання	-Моногамний тривалий шлюб, дошлюбна цнотливість		Специфіка розподілу ролей, рівно-правність	Соціалістични й спосіб життя, знання про сексуальність	Статеве життя для насолоди та любові, повага до партнера	Самовпевненість жінки та дівчат, чутливість щодо сексуального насилья	Емансипація як процес визнання суспільних взаємовідно-син
	Вірність у шлюбі, сексуаль-ність =про-довження роду		Вірність, готовність і прагнення до одруження				
□ контра-цепція	Не визнання		Свідоме планування сім'ї, допустимість використання				
□ перери-вання вагітності	Заборона абортів		Суворе наголошення на особистій відповідальності жінки за переривання вагітності				

Щодо ставлення до сексуальності помітними є чіткі відмінності між усіма напрямками. У католицькому статевому вихованні виражено «загрозливий характер інстинктів». Консервативне статеве виховання наголошує на тому, що кожна людина потребує керівництва, а погоджувальний напрямок дає людині змогу при керуванні сексуальністю не втратити розуму й відповідальності. Соціалістична статева педагогіка не може, незважаючи на ідеологічні суперечності, позбутись інстинктивної моделі. Згідно з К. Марксом, людину розглядають як ансамбль суспільних і змінних взаємин. Представники нерепресивної статевої педагогіки дотримувалися в 70-х роках ХХ ст. інстинктивної моделі, причому інстинкт розглядали швидше як творчу, а не руйнівну силу; навчальна модель при введенні поняття «соціосексуальність» набула провідного значення. Феміністична статева педагогіка надавала перевагу навчальній моделі сексуальності, а емансипаційна визнавала багатофункціональність сексуальності і приділяла велику увагу навчальній моделі.

Так само як у сексуальності, розрізняють різні виховні цілі статевого виховання відповідно до певного напрямку. Суттєвою ознакою напрямків, спрямованих на збереження цінностей, є те, що їх прихильники намагаються скерувати сексуальну поведінку молоді на стримування її інстинктів. Сексуальний досвід до одруження заперечують і навіть забороняють. Католицьке статеве виховання свідчить про вироблення сили волі стосовно сексуальних потягів. Консервативний і прогресивний напрямки погоджуються з такою сексуальною активністю, яка завершується шлюбом. Католицьке виховання дуже стримане щодо ознайомлення зі знаннями про сексуальні стосунки, а представники прогресивного напрямку наполягали на переданні знань. Соціалістичне статеве виховання висунуло на перший план пристосування до суспільства з передачею його соціалістичних норм і цінностей. Цілком новий шлях запропонувало нерепресивне статеве виховання, для нього важливим є звільнення від страхів і виховних репресій. Представники напрямків, спрямованих на збереження цінностей, свідомо заперечували

«небезпеку» сексуальності. Як соціалістичне, так і нерепресивне та емансипаційне статеve виховання визнавали необхідність виховання і вихователів. Феміністична педагогіка у своїх прагненнях намагалася підтримати дівчат у їх розвитку, щоб вони розвивалися без чоловічого втручання.

Для напрямків збереження цінностей важливим є збереження моральних норм, суспільної і господарської структур. Надто заідеологізоване соціалістичне статеve виховання прагнуло виховати так звану «соціалістичну особистість». Нерепресивний, феміністичний та емансипаційний напрямки намагалися сформувати вільну людину. Щодо розподілу ролей, то всі критичні напрямки виступали за рівноправність статей. Так, у НДР статеve виховання було спрямоване на виховання прагнення жити в сім'ї та шлюбі. Політично спрямованою метою у цій країні була сім'я з трьома дітьми і професійно зайнятою жінкою. Згідно зі статистикою, у НДР вік одруження був нижчим, ніж у ФРН.

1.3. Статеve виховання учнівської молоді на етапі становлення державної єдності Німеччини

Із об'єднанням у 1990 р. НДР і ФРН в одну державу, що знаменувало нову епоху в житті німецького народу, перед статеvim вихованням постали певні вимоги, спрямовані на вирішення таких проблем, як плюралізація сімейних форм життя, рівноправність жінок і чоловіків у суспільстві, сексуальне самовизначення дітей і молоді, сексуальне насилля щодо дітей та молоді, одностатеve партнерство тощо.

У сучасному плюралістичному суспільстві, з його можливостями вільно обирати стиль життя і його ціль, потрібно зважати на існування різноманітних поглядів на суть і мету сексуальності та статевого виховання.

Педагоги Німеччини розрізняють чотири аспекти статевого виховання, що є основними складниками сексуальності у виховному процесі:

- біологічний аспект: завдання статевого виховання □ це насамперед ознайомлення зі статевими органами, їх функціями і навчання застосовувати засоби контрацепції;
- соціальний аспект: важливим є навчити дітей і молодь говорити про бажання та кохання, тематизувати задоволення у взаємозв'язку із сексуальністю, спрямованою на партнера;
- комунікативний аспект: охоплює невербальну, тілесну й мовну комунікації. Лише той, хто володіє усіма цими видами комунікації, здатний сексуально поводитися. Навчання мови сексуальності й кохання є метою статевої педагогіки;
- індивідуальний аспект: сексуальність реалізується у міжлюдських стосунках, сприяє розвитку самовизначення і самовпевненості, індивідуальному розвитку особистості [156, с. 5].

Плюралізація у сфері сексуального означає для німецького суспільства не прикру обставину, а основу розвитку гуманних життєвих можливостей. Статева педагогіка не повинна ставати в цій ситуації поплічником соціального контролю і нормалізації. Це стосується насамперед статевого виховання у школі. Різність теоретичних позицій щодо статевого виховання охоплюють *традиційно-обмежені позиції* (А. Альтмейер (A. Altmeyer) [46], В. Бартоломойз (W. Bartholomäus) [58; 59], Й. Гусель (J. Hüssel) [169], К. Мевес (C. Meves) [207 – 209], Г. Рітер (G. Ritter) [237], В. Фішер (W. Fischer) [121; 122]), *ліберальні програми* (Р. Гее (R. Gee) [131], Н. Ключе [180 – 184], Р. Мюллер [218], Г. Фагерштрюм (H. Fagerström) [120], С. Фріке (S. Fricke) [125]) та *суспільно-емансипаційні переконання* (М. Барц (M. Barz) [60], Р. Бель (R. Bell) [64], М. Данекер (M. Dannecker) [93; 94], Г. Глюк (G. Glück) [136 – 141], У. Зілерт (U. Sielert) [264 – 266], К.Штарке (K. Starke) [269; 270]).

Традиційно-обмежені позиції характеризуються релігійними рисами: сексуальність слугує лише для продовження роду, а не для насолоди, адже вона є причиною гріховності. Чоловіки за своєю природою є більш сексуально активнішими, ніж жінки, проте, їм необхідно навчитися стримувати свій потяг.

Сексуальний потяг жінок спрямований лише на народження дітей в шлюбі. Для статевого виховання цього напрямку характерним є прагнення виховати стриманість і відразу від всього сексуального.

Ліберальні програми передбачають індивідуалізацію людської особистості. Сексуальність спрямована не лише на продовження роду, а й на задоволення. Статеве виховання здійснюється здебільшого за допомогою роз'яснювальної літератури, метою є об'єктивне пояснення і надання основної інформації. Характерним є прагнення забезпечити навчальні заклади науково-педагогічними матеріалами.

Для більшість педагогів нинішньої Німеччини характерними є суспільно-емансипаційні переконання. Вони схвалюють здійснення статевого виховання в школах, наголошуючи при цьому на актуальності основних аспектів сексуальності, рівноправності статей і різноманітності сексуальних орієнтацій. Зі зростанням порнографії, проституції і сексуального насилля при розробленні навчальних програм та планів статева педагогіка змушена приділяти значну увагу цим проблемам. Із огляду на викладене, видається неможливим, зважаючи на такий плюралізм, сформулювати конкретні цілі статевої педагогіки. Їх намагалися конкретизувати, зокрема, У. Зілерт і Г. Глюк, які підпорядковували свої дослідження вимогам гуманістично-емансипаційного статевого виховання.

У. Зілерт показав й оцінив концепції статевого виховання у школі, вважаючи, що орієнтація шкільної статевої педагогіки має відповідати принципам суспільства, сформульованим у конституції і законах. На думку науковця, основу статевого виховання утворюють три цінності: самовизначення, повага гідності інших та навчання співжиттю у сім'ї.

Під самовизначенням він розумів «право і здатність людини користуватися власним розумом, автономно мислити, керувати собою, зважаючи на можливі суперечливі потреби, матеріальне оточення, прив'язаність у стосунках з іншою людиною, яка теж має право на самовизначення.

Повага гідності інших вимагає не використовувати їх як інструмент для досягнення особистої мети, а сприймати іншу людину як цілісну особистість.

Під навчанням співжиттю у сім'ї розуміють будь-яку вибрану форму співіснування, особливо з дітьми, що потребує суспільної поваги і турботи. Шлюб і сім'я перебувають під захистом держави. Статеве виховання сприяє цьому, навчаючи довготривалому та рівноправному партнерству» [265, с. 12].

Основною метою статевого виховання, на думку У. Зілерта, є сексуальне самовизначення. Два інші аспекти – партнерство і повага до гідності інших – відображають цінність самовизначення: повага до гідності іншої особи означає визнання іншої особистості в її самовизначенні, а партнерство є формою поводження з людьми, котрі взаємно визнаються і підтримують один одного в своєму самовизначенні.

Іншою основною цінністю, на яку має бути спрямоване статеве виховання, вважав У. Зілерт, є повага до життя. Без цієї передумови виховання втрачає сутність. Повага до життя означає для вченого «оберігання власного і чужого життя» [264, с. 12]. Ці аспекти становлять ядро поглядів науковця. Він запропонував такі необхідні чесноти гуманістичної статевої педагогіки:

- 1) менше хвилювань, більше спокійної рефлексії. Завдання статевого виховання необхідно здійснювати так само спокійно і доцільно, як інші завдання виховання;
- 2) менше втручання, більше дружньої підтримки, відкрито відповідати на запитання вихованців і передавати досвід;
- 3) використовувати як шанс недосконалість і порушення. Виховні дії не завжди заплановані й перебувають у протистоянні з невирішеними питаннями;
- 4) статева педагогіка неспроможна відвернути суперечності між бажаннями та інтересами, але може сприяти свідомому й відповідальному поводженню зі сексуальністю [264, с. 16].

Принципи, що сформував У. Зілерт, служать орієнтацією в співпраці з вихованцями і не є вимогами до поведінки. Цим він уникнув можливого

непорозуміння: в статевому вихованні не йдеться про те, щоб примусити підлітків до певної статевої поведінки.

Г. Глюк намагається привернути увагу до норм, яких необхідно дотримуватися, щоб уможливити відповідальне співжиття:

«1) ти повинен пізнати сам себе, своє тіло, свої потреби і свої слабкості з метою сприймати себе таким, якими ти є;

2) ти не повинен завдавати іншим тілесної чи моральної шкоди, загрожувати їм хворобами чи небажаними вагітностями;

3) ти не повинен розчаровувати інших і викликати конфлікти з ними;

4) ти не повинен бути байдужим до приниження інших у їх сексуальності, тому маєш активно сприяти створенню гуманних умов життя» [138, с. 101].

Спільним для У. Зілерта і Г. Глюка було те, що вони не зверталися до стандартизації сексуального з погляду минулої, обмеженої сексуальної моралі. Науковці прагнули чіткості передумов, за яких була би можливою гуманна організація процесу статевого виховання. Це цінності, які є основними структурними елементами, що сприяють вдалому людському співжиттю. Їхнє завдання □ уможливити вільну організацію цього співжиття за допомогою власної участі. Йдеться про такі норми й цінності, до яких люди звертаються у своєму житті, коли покладаються один на одного чи намагаються вирішити певний конфлікт.

Стосовно статевого виховання в школах, то Г. Глюк висловив думку, що воно є невдалим. Він виступив проти примусового проведення сексуального виховання і запропонував його нову модель. Згідно з нею, виховання здійснюють лише фахівці у вільно вибраних групах, в яких учні працюватимуть лише з близькими друзями та однокласниками. Критично поставився педагог і до того, що статево виховання відбувається не в рамках відповідного навчального предмета, а є лише одним із завдань біології, релігії, соціології, етики, народознавства та інших дисциплін. Проект статевого виховання, який

запропонував Г. Глюк, не був підтриманий педагогами і державними органами і громадськістю [138].

Педагог Ренате-Береніке Шмідт (Renate-Benerike Schmidt) переконана, що коли нема організованого шкільного статевого виховання, діти все одно отримають його іншим шляхом, знайдуть «учителів» поза школою. На її думку, статево виховання дітей має відбуватись у школі з 9 – 10-річного віку. Його треба здійснювати не факультативно, а як обов'язковий навчальний предмет, і воно має бути спрямованим на максимально повне висвітлення основних питань і проблем, пов'язаних із сексом, що можуть рано чи пізно виникнути в житті кожної молодої людини [246, с. 32].

Як і Р.-Б. Шмідт, інші німецькі педагоги, зокрема Ц. Бауман (Z. Baumann) [62], Г. Браун (G. Braun) [79 – 81], Г. Гекелер (G. Gekeler) [132], А. Гільгерс (A. Higlars) [155 – 156], А. Віндіш (A. Windisch) [286], К. Копеч (C. Koppetsch) [194], К. Мьонкемейер (K. Mönkemeyer) [215], С. Тімерманс (S. Timmermens) [276], Р. Фрішер (R. Frischer) [126], Г.-К. Ціберц (H.-K. Zieberz) [290; 291], завданням статевого виховання вважали сприяння гармонійному розвитку підростаючого покоління і моральних міжстатевих взаємин, зміцненню шлюбу та сім'ї. На їх думку, це виховання не можна розглядати окремо від загальних питань виховання, яке готує молоде покоління не лише до праці та суспільної діяльності, а й до особистого життя. Разом із тим «статеве питання» є важливою й соціально-гігієнічною проблемою, що пов'язана зі здоров'ям, працездатністю, настроєм людей, оздоровленням їх сімейного побуту. На думку Й. Есер-Мітаг (J. Esser-Mittag), завдання школи – закласти основи, розставити деякі загальнозначущі орієнтири, уникаючи безтактовності й нав'язливості, врахувати вікові особливості й характер фізіологічних змін в організмі учнів [112, с. 19].

Згадані німецькі педагоги вважають, що при здійсненні статевого виховання необхідно дотримуватися певних правил:

- 1) статево виховання треба проводити у взаємозв'язку з усіма іншими напрямками навчально-виховної роботи школи;

2) зміст, форми і методи статевого виховання мають відповідати віковим особливостям учнів (у т. ч. етапам статевого розвитку), а також рівневі їхніх знань із конкретної теми. Школярі мають право отримати вичерпні відповіді на питання, які в них виникають;

3) учні, котрі цікавляться глибшими та більш специфічними питаннями, мають отримувати відповідну інформацію індивідуально або у невеликій групі під час бесід із спеціалістом [126, с. 56].

Як вважає професор М. Фрідріх [127], завдання статевого виховання необхідно сформулювати так: прищепити учням обох статей основні навички спілкування і взаєморозуміння, а також здатність приймати усвідомлені рішення; формувати в учнів позитивне ставлення до здорового способу життя, планування сім'ї та відповідального батьківства; підтримувати (методами виховання) фізичне й репродуктивне здоров'я учнів; забезпечити учнів грамотною і систематичною інформацією, яка дасть змогу зрозуміти, що з ними відбувається, а також допоможе адаптуватися до змін у період статевої зрілості з найменшими психологічними втратами.

Учений виокремлює також відповідні організаційні форми статевого виховання: уроки та їх фрагменти у рамках таких навчальних предметів, як біологія, література, суспільствознавство, історія; факультативні заняття; семінари для батьків; консультації, які організують для учнів і батьків у спеціальних центрах [127, с. 37].

Однак деякі вчені вважають, що програми статевого виховання в школі призведуть до того, що підлітки почнуть раніше жити статевим життям. Дані Федеративного управління статистики свідчать, що в Німеччині щораз більше трапляються вагітності дівчат дуже юного віку. Так, у 2006 р. завагітніло 9490 неповнолітніх, а в 2008 р. було вже 12845 таких дівчат. Серед 10 – 14-річних кількість абортів за цей період зросла більш, ніж у два рази – з 365 до 761 випадків. Лише за 2008 р. цей показник збільшився майже на 9% [49].

Проаналізувавши всі позитивні й негативні складові статевого виховання, не можна не погодитись із результатами досліджень «Про вплив освітніх

програм статевого виховання школярів на їх сексуальну поведінку», які провела група вчених Кельнського університету на замовлення Всесвітньої організації охорони здоров'я. Однозначно доведено, що такі програми аж ніяк не сприяють прискоренню початку статевого життя учнів; шкільні заняття або віддаляють цей початок, або роблять його більш впорядкованим. Шляхом спеціального тестування було встановлено, що учні, які прослухали курс, вчиняють у статевому житті менш ризиковано, ніж їх «неосвічені» однолітки [212, с. 26].

Нині у Німеччині діяльність школи у сфері статевого та дошлюбного виховання поєднана з роботою певних центрів, які надають консультативну та соціальну допомогу підліткам (наприклад, у разі ранньої вагітності). Учням відомі подібні центри й характер їхньої роботи, а також готовність працівників цих установ за необхідності допомогти.

У шкільних законах нових федеративних земель країни статево виховання розглядають із різних аспектів. Парламент Бранденбурга вважає його в школі продовженням батьківського виховання і ставить за мету «ознайомити школярів відповідно до віку з біологічними, етичними та культурними питаннями, виховувати їх відповідальними, здатними приймати морально обґрунтовані рішення і навчати людського й соціального партнерства». Схожі цілі у шкільних законах Берліна і Тюрінгії. У Саксонії вважають, що «сімейне і статево виховання має сприяти розвитку усвідомлення особистої інтимної сфери й розуміння партнерських взаємин як в особистих стосунках, так і в шлюбі та сім'ї» [108 с. 97].

У липні 1993 р. планували видати «Посібник зі статевого виховання в Саксонії», однак він не подолав планки вимог постійної Конференції міністрів освіти і культури. Парламент землі вважав за необхідне внести зміни у текст закону, щоб пояснити свою позицію щодо сфери конфлікту «сімейного статевого виховання і прав батьків». У Саксонії-Ангальті нові рекомендації щодо статевого виховання в школах опублікували лише в 1996 р. Його метою є «ознайомити школярів із питаннями сексуальності, виховати їх здатними до рівноправного соціального партнерства» [250 с. 77]. Ці вимоги земельного

парламенту розширені у наказі постійної Конференції міністрів освіти і культури про «Статеве виховання в загальноосвітніх школах і училищах». У ньому представлені основні принципи, зміст роботи, методи, способи взаємодії школи й батьків під час здійснення статевого виховання. У шкільних законах всіх федеральних земель зафіксовано, що батьки повинні вчасно бути ознайомленими з метою, змістом і формами статевого виховання.

Парламент Мекленбурга-Передньої Померанії раніше відмовлявся від пункту про статеve виховання в шкільному законі, проте передбачив у шкільному статуті співробітництво зі сімейними і молодіжними консультативними закладами, а також з ініціативними групами й групами самопомоги, «які є в розпорядженні для надання консультацій педагогам, учням і батькам щодо проблем виховання й розвитку дітей та молоді, проблем наркоманії і профілактики СНІДу» [135, с. 448]. Проект нового шкільного закону готують у цій землі досі.

Наказ постійної Конференції міністрів освіти і культури у Саксонії-Ангальті може служити основою для педагогічних дій у сфері сексуального виховання в нових федеральних землях.

Серед старих федеративних земель лише в Нижній Саксонії і Шлезвігу-Гольштейні статеve виховання не розглядають як сферу, що потребує спеціального врегулювання; там відмовляються від втручання в навчальні плани з різних предметів нового навчального матеріалу та рекомендацій, які не дотичні до діючих навчальних програм. У липні 1992 р. був прийнятий «Закон про допомогу вагітним та сім'ям», згідно з яким статева освіта стала необхідною у школах усієї ФРН. Статеve виховання має відповідати віковим критеріям, «бути більшим, ніж лише передача знань про біологічні процеси і техніку запобігання вагітності; воно повинно звертати увагу на різність людських взаємин, стилів життя, життєвих ситуацій та ціннісних орієнтацій» [156, с. 32]. На цей закон зреагували у Баден-Вюртемберзі, Баварії, Берліні, Гамбурзі, Північному Рейні-Вестфалії і Саксонії-Ангальті, взявши його до уваги під час перероблення й розширення своїх директив.

Впродовж останніх тридцяти років, незважаючи на намагання педагогів, статеве виховання в школах не завжди відповідає встановленим директивам і його часто здійснюють не достатньо інтенсивно. Ця проблема залишається невирішеною і потребує подальшої уваги. У 2002 р. було розроблено доповнення до рекомендацій 1968 р. Статеве виховання залишилося частиною загального виховного процесу, і «має слугувати виконанню індивідуальних і соціально-етичних завдань виховання щодо окремої особи, партнера, сім'ї та суспільства. Школа зобов'язана сприяти цьому впродовж усіх років навчання. Вона повинна передавати школярам правдиві знання про людську сексуальність, навчати молодь уміло висловлювати свої думки і створювати власні судження. Школа має сприяти тому, щоб молоде подружжя виконувало свої обов'язки як чоловіка і жінки, розвивало свою систему цінностей та свідомість, усвідомлювало необхідність моральних рішень» [70, с. 96]. До основних цілей належить також розвиток уміння любити і спілкуватися.

Статеве виховання в школі має бути «науково обґрунтованим і методично продуманим» [70, с. 101], становити складову більшості навчальних предметів, зокрема біології, соціології, суспільствознавства, медицини, природознавства й релігії. У будь-якому разі це виховання повинно враховувати потреби молоді та поважати особистість учня. Важливо, щоб статеве виховання в школі та сім'ї було спрямоване в одному напрямку.

Директиви кожної федеративної землі, спираючись на загальні рекомендації, мають як свої характерні відмінності, так і багато спільного. Робочі плани зі статевого виховання створюють на основі таких тем: християнсько-релігійні ціннісні орієнтації; розширене поняття сексуальності, яке охоплює питання дітонародження, взаємин з партнером, розвиток особистості, спілкування; орієнтацію на сім'ю; інші форми партнерства, крім шлюбу; засоби контрацепції; переривання вагітності; захист ненародженого життя; сексуальність дітей і молоді; рівноправне партнерство; сексуальне насилля; попередження СНІДу; сексуальна неповноцінність.

Необхідність шкільного статевого виховання в нинішній Німеччині не ставлять під сумнів. Усі федеративні землі ввели його у навчальні програми, воно передбачене в навчальних планах усіх шкіл країни. У Берліні та Рейнланд-Пфальці визнано за необхідність починати статево виховання ще в дошкільному віці. Думка, що раннє статево виховання сприяє сексуальному розбещенню дітей, більше не побутує в сучасній школі. Німецькі науковці у сфері сексуальності доводять, що діти, з якими в школі проводили статево виховання, більше захищені від сексуальних зловживань. Вони, зокрема, частіше використовують засоби контрацепції, в результаті чого зменшується кількість небажаних вагітностей.

Висновки до першого розділу

1. Ретроспективний аналіз статевого виховання в школах Німеччини з кінця XVIII – до початку XXI ст. дав змогу виділити такі етапи розвитку статевого виховання: період зародження: з XVIII до XX ст; період реформування: з початку XX ст. до 1933 рр; період занепаду: 1933 – 1945 рр; період відродження й інтенсивного розвитку: 1945 – 1989 рр; період модернізації: кінець XX – початок XXI ст.

На кожному історичному етапі можна простежити орієнтацію на виховання прагнення створити здорову сім'ю і народжувати здорове покоління.

2. Вивчення практики і теорії статевого виховання виявило, що до XX ст. воно розвивалося в межах філософії, теології, медицини, психології, біології та соціології.

3. Аналізуючи історичні аспекти, припускаємо паралельне існування різноманітних сексуально-виховних норм. Попри феномен репресивного статевого виховання вимальовується інший концепт статево-виховних процесів. Предметом дискусії представників різних напрямків стало ставлення до сексуальності. Представники церкви активно виступали за репресивну мораль проти вільної сексуальної поведінки. Філантропісти захищали

сексуальну просвіту від заборони всього сексуального, а реформатори років першої третини ХХ ст. боролися проти загальної тенденції міщанської моралі, за вільну сексуальність.

4. На розвиток статевого виховання Німеччини в ХХ ст. вплинули наступні напрямки: католицький, консервативний, прогресивний, соціалістичний, нерепресивний, феміністичний та емансипаційний. Статеве виховання у ФРН і НДР перебувало на роздоріжжі між напрямками критичними і спрямованими на збереження цінностей. Проте для всіх напрямків обох частин Німеччини спільним у статевому вихованні є довготривала традиція придушення сексуального інстинкту, підтримка сексуального розвитку дітей і молоді, не допускаючи при цьому статевого стосунку до шлюбу.

5. Аналіз педагогічної літератури дозволив визначити наступні чотири аспекти статевого виховання: біологічний, соціальний, комунікативний, індивідуальний.

6. Директиви й навчальні плани Німеччини зі статевого виховання, свідчать, що статеве виховання як частина загального виховання є основним засобом сприяння шлюбу та сім'ї. Знання, що отримують учні в результаті статевого виховання, спрямовані на формування в дітей і молоді уявлень про відповідальне партнерство, повагу як до самого себе, так і до інших, у т. ч. повагу до іншої статі, взаєморозуміння і взаємодопомогу в майбутньому шлюбі.

7. Розвитку статевого виховання в Німеччині на сучасному етапі сприяють постійна Конференція міністрів освіти і культури, органи управління та керівництва освітою всіх федеральних земель.

РОЗДІЛ 2. Зміст та особливості організації виховання статі у німецьких школах на сучасному етапі

Завданням розділу є розкриття змісту та особливостей організації виховання статі у німецьких школах на сучасному етапі, виявлення позитивних ідей статевого виховання у педагогічній практиці Німеччини та визначення перспектив їх реалізації у вітчизняних навчальних закладах.

2.1. Програмне забезпечення статевого виховання у школах земель Німеччини

Значні соціальні й законодавчі зміни за останні десятиліття вплинули на реальність суспільного життя в Німеччині і поставили перед статевим вихованням нові цілі й завдання, які в 1968 р. не могли бути враховані в рекомендаціях постійної Конференції міністрів освіти і культури. Сюди можна віднести підготовку специфічних навчальних і розвивальних можливостей для дівчат і хлопців, зміни сімейних форм життя, зростаючу нормалізацію рівноправного партнерства, дискусії про сексуальне насилля дітей, нову редакцію § 218 Карного кодексу про регулювання процесу штучного переривання вагітності, спробу інтеграції неповноцінних людей, а також сприяння співжиттю людей різних національних культур. Згідно з рішенням Конституційного суду країни від 1993 р. в навчальні плани всіх шкіл включено тему запобігання небажаної вагітності. Вона обов'язково розглядається в рамках шкільного предмета «Біологія» та включає питання переривання вагітності й захисту ненародженого життя. Значна увага приділяється питанню СНІДу та шляхам його передавання і попередження.

Варто зауважити, що виховні та навчальні завдання шкіл Німеччини спрямовані на формування цілісної особистості, вимагають залучення до статевого виховання усіх навчальних предметів, що частково висвітлюється у курсах біології, релігії, етики, а також рідної мови, історії, суспільствознавства,

хімії, трудового навчання і спорту. Разом із передачею знань і навичок важливим є сприяння розвитку гармонійної особистості та формування відповідальності. На заняттях розглядаються найінтимніші питання (наприклад фізіологічні зміни у підлітковому віці, перший поцілунок, перші статеві стосунки, відносини із протилежною статтю тощо): при їх розгляді можливі роздільні заняття з хлопцями та дівчатами.

Узагальнюючи директиви і навчальні плани 16 федеральних земель країни можна відзначити зміни, що відбуваються у суспільстві під час здійснення статевого виховання у школах. (У таблиці 2.1 відображено особливості змісту і нормативну орієнтацію директив, і навчальних планів статевого виховання). Так, у директивах Баден-Вюртемберга, Баварії і Мекленбурга-Передньої Померанії в основу статевого виховання покладено поняття сексуальності, що характеризується функціями дітонародження, партнерських взаємин, формування особистості, а також спілкування [135; 232; 231; 235]. Статеве виховання дітей і молоді повинно готувати їх до життя у шлюбі й сім'ї, оскільки саме тут існує сексуальна активність. Не допускається сексуальність дітей і молоді, якщо йдеться про «дорослий інтерес до іншої статі», невизнання молодіжної сексуальності є чітко вираженим. Через прив'язаність сексуальності до шлюбу та наявність ранніх сексуальних стосунків молодіжна сексуальність розглядається як проблемна, статеві потреби молоді не заперечуються, проте наголошується на вихованні самоконтролю. Натомість у директивах Берліна, Бремена, Гамбурга, Саару та Шлезвіг-Гольштейну сексуальність не обмежується лише шлюбом [202; 233; 257; 260]. Соціальні зміни у формах співжиття дорослих і дітей повинні сприйматися як соціальна реальність і бути темою для навчальних занять. Чітко виражено позитивне ставлення до молодіжної сексуальності, особливо в навчальному плані біології для 5 класу Берліна, де передбачені теми: сексуальність як частина дружби, дошлюбні статеві стосунки, засоби контрацепції, СНІД, переривання вагітності, гомосексуалізм [273].

Зміст і нормативна орієнтація директив і навчальних планів статевого виховання*

Земля	Християнські цінності	Орієнтація на сім'ю	Ін. форми партнерства	Гомо-сексуальність	Засоби контрацепції (клас)	Захист ненар. життя	Дітячя й молодіжна сексуальність	Рівноправне партнерство	СНІД	Сексуальне насилля	Сексуальність неповнолітніх дітей	Врахування національних особливостей
Бв	+	++	(o)	-	7/8	++	-	+	+	++	O	T
БВ	+	++	+	(o)	9/10	+	O	+	+	++	O	M
Бн		+	+	++	7	O	+	+	+	++		M
ББ		+	O	+	(5/6)		+	+	+	O		M
Бр		+	++	++	9/10		+	++	+	+	++	M
Гб		+	+	++	7/8		++	++	+	++	+	M
Ге	+	++	O	+	5/6		+	+	O	+	+	M
МПП		+	O		7			O	O	O		T
НС		+	+	+	9	+	O	+	+	+		M
ПРВ		+	+	+	5-9	+	+	++	+	++	+	M
РП	+	++	+	O	5/6	+	+	+	+	O		M
З		+	+	+	7/8		+	+	+	+		M
С		+	+	(o)	8/9	(o)	O	O	+	+	+	T
СА		+	+	+	5/6	(o)	+	+	+	++	+	T
Т		+	+	o	8	(o)	-	o	+	+	+	T
ШГ		+	+	-	5/6		O	++	+	+	+	T

Пояснення до таблиці 2.1. «+++» – тема вважається важливою і розглядається досить докладно, оцінюється дуже позитивно; «++» – тема оцінюється позитивно; «+» – тема повинна розглядатися на занятті, оцінка не відома; «o» – тема повинна розглядатися на занятті, оцінюється негативно; «(o)» – тема розглядається факультативно; «Т» – наголос на толерантності при вивченні певних тем; «М» – врахування національних і культурних особливостей.

Назви земель: Бв – Баварія; БВ – Баден-Вюртенберг; Бн – Берлін; ББ – Бранденбург; Бр – Бремен; Гб – Гамбург; Ге – Гессен; МПП – Мекленбург-Передня Померанія; НС – Нижня Саксонія; ПРВ – Північний Рейн-Вестфалія; РП – Райнланд-Пфальц; З – Саар; С – Саксонія; СА – Саксонія-Ангальт; Т – Тюрінгія; ШГ – Шлезвіг-Гольштейн.

*Джерело: Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. — Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. — S. 172.

Заслужують увагу, на нашу думку, директиви статевого виховання Саксонії-Ангальту, для яких характерним є те, що вони визнають сексуальність як суттєву складову людського існування, як позитивну силу, що включає кохання і партнерство, сприяє розвитку особистості й полегшує спілкування. Дослідження засвідчує, що одним з основних завдань статевого виховання, яке відзначає сприйняття підліткової сексуальності, є можливість виховати у школярів відповідну до віку сексуальну поведінку. Вони повинні навчитися приймати розумні рішення і нести відповідальність за свої дії, а також вчинки стосовно партнера [250].

Аналізуючи директиви Саару потрібно зауважити, що громадянські шлюби визнаються такими, які належать до суспільної реальності. Відзначається бажання багатьох молодих людей мати в майбутньому тривале партнерство у формі сім'ї, часто громадянський шлюб. Однак сім'я і шлюб не мають переваги, оскільки в директивах йде мова переважно про соціальне партнерство, в рамках якого існують відповідальні статеві відносини. Навіть у навчальних планах католицької релігії згадується, що сучасні діти перевантажені християнськими життєвими ідеалами [141, с. 125].

Директиви статевого виховання Баден-Вюртемберга, Баварії, Гессена і Райнланд-Пфальца загалом зорієнтовані на християнські норми й цінності, що є одним із завдань основного закону цих земель. Чітко виражена також орієнтація на шлюб та сім'ю. Різноманітність форм співжиття сприймають як суспільну реальність, в директивах Бранденбурга і Мекленбурга-Передньої Померанії про це не згадано, а в документах Баварії тематика інших форм партнерства передбачена навчальними планами з релігії. Рівноправність різних форм партнерства виражена в директивах Берліна, Бремена, Гамбурга, Північного Рейну-Вестфалії і Саксонії-Ангальта. У всіх директивах і навчальних планах пов'язані бажання, ніжність й еротика з відповідальним партнерством і коханням [152; 231; 229; 235; 255].

Важливе значення має прийнятий у 1979 р. закон про толерантність щодо інших релігійних і національних меншин, оскільки в різнокультурному

суспільстві перетинаються різні релігійні та моральні переконання, на цьому підґрунті можуть виникати конфлікти. В зв'язку з цим статеve виховання повинно виховувати готовність сприймати інші життєві переконання, норми і цінності як належні, формувати терпимість і гуманне ставлення до чужих культур. Однак цей закон відображений у шкільних документах не всіх федеральних земель. Лише в навчальних планах Бранденбурга, Бремена, Гессена, Північного Рейну-Вестфалії, Саару, Берліна й Гамбурга наголошено на необхідності врахування особливостей інших культур і релігій під час здійснення статевого виховання. «Вказівки зі статевого виховання в загальноосвітніх школах і училищах» Бремена вимагають толерантності щодо релігійних і світоглядних цінностей, у навчальних планах робиться акцент на співіснуванні різних культур і національностей, проте християнсько-релігійні цінності за основу не беруться [141, с. 59 – 109].

Варто звернути увагу на те, що хоча німецькі школи характеризуються багатонаціональністю, у школах не в усіх землях країни у здійсненні статевого виховання наголошується на необхідності врахувати різні релігійні, моральні, політичні ідеї та переконання, що, на нашу думку, є негативним.

Ще більш проблемною є тема сексуальних орієнтацій. Директиви статевого виховання замовчують важливі факти гомосексуальності. У Мекленбурзі-Передній Померанії повністю усунена тема гомосексуальності, в Баден-Вюртемберзі і Саксонії цю проблему розглядають факультативно на уроках релігії. У навчальних планах земель Бранденбург, Гессен, Нижня Саксонія, Північний Рейн-Вестфалія, Саар і Саксонія-Ангальт, є пункти про одностатеve кохання. Лише в Берліні, Бремені й Гамбурзі чітко виражена потреба відображення проблем різноманітності сексуальних орієнтацій. У школах Тюрінгії цю тему розглядають без будь-яких обговорень [109].

Варто зауважити, що шкільне статеve виховання Саксонії-Ангальт робить наголос на шлюбі та сім'ї як основі суспільства, проте забороняє дискримінувати інші форми організації особистих, соціальних, емоційних і сексуальних взаємин та насильно їх уникати. Інші форми співжиття не повинні

розглядатись як явище маргінальних груп, а мають сприйматись як рівноцінний спосіб життя разом із традиційним шлюбом та сім'єю [250].

Право на сексуальне самовизначення дітей і молоді визнають насамперед у Гамбурзі. Схвальне ставлення до цієї проблеми відображено і в навчальних планах Берліна, Бранденбурга, Бремена, Гессена, Північного Рейну-Вестфалії, Рейнланд-Пфальца, Саара і Саксонії-Ангальта. У Мекленбурзі-Передній Померанії не згадують про молодіжну сексуальність. У Баден-Вюртемберзі, Саксонії і Шлезвіг-Гольштейні цю тему розглядають, але без будь-якої оцінки. У Баварії і Тюрінгії сексуальність молоді розцінюють як проблему.

Дослідження засвідчило, що тема «Контрацепція», згідно з рішенням федеративного Конституційного суду, передбачена в навчальних планах усіх земель. Єдиною відмінністю між навчальними планами земель є те, що цю тему розглядають на різних етапах, наприклад, у Гамбурзі – в 4 класі, а в Баден-Вюртемберзі та Баварії – в 10 класі. Найчастіше цю тему актуалізують у 5 – 6 класах. Ознайомлення з проблематикою переривання вагітностей передбачено директивами всіх федеральних земель, тоді як тема «Захист ненародженого життя» розглядається лише в школах Баден-Вюртемберга, Баварії, Нижньої Саксонії, Північного Рейну-Вестфалії і Рейнланд-Пфальца [156, с. 165].

Важливим є статеве виховання неповноцінних дітей. У семи землях – Гамбурзі, Гессені, Північному Рейні-Вестфалії, Шлезвіг-Гольштейні, Берліні й Саксонії-Ангальт – визнали, що статеве виховання неповноцінних дітей треба здійснювати так само, як і виховання повноцінних. Гессенські директиви, на відміну від директив інших федеральних земель, пропонують таке положення: «При сучасному стані науки потрібно враховувати те, що статева поведінка неповноцінних дітей мало чим відрізняється від поведінки здорових дітей» [229, с. 245]. У директивах Баварії, навпаки, наголошується на особливій сприйнятливості неповноцінних дітей, на яку повинні зважати педагоги при статевого вихованні. Цілі статевого виховання Берліна для здорових і хворих дітей майже ідентичні, проте останні повинні отримувати особливу підтримку в

розвитку своєї компетенції, оцінці власних можливостей і перспективному розвитку, оскільки для них часто характерною є занижена самооцінка.

Щодо Бранденбурга, Бремена, Нижньої Саксонії, Мекленбурга-Передньої Померанії, Саара і Тюрінгії, то ця тематика тут не передбачена.

Потрібно зазначити, що широко акцентується увага на аспекті рівноправності чоловіків і жінок у директивах майже всіх федеральних земель. Лише в Мекленбурзі-Передній Померанії, Саксонії і Тюрінгії наголошують на відмінності між чоловіком та жінкою і на традиційному розподілі ролей між ними. Протилежне показав аналіз директив Берліна – традиційна роль чоловіка й жінки критикується, проте робиться наголос на відмінності інтересів дівчат і хлопців.

У зв'язку із зростанням у суспільстві сексуального насилля над дітьми, школи деяких земель взяли на себе зобов'язання проводити заходи в рамках статевого виховання щодо попередження насилля цього брутального явища. Аналіз документальних матеріалів показав, що Саксонія-Ангальт є єдиною із федеральних земель, яка надає великого значення проблемі сексуального насилля. У дітей потрібно виховувати настороженість і обережність, але при цьому не залякувати їх. Попереджувальні заходи спрямовані на розвиток у дітей і підлітків самостійності та впевненості [250, с. 234]. В той час у всіх землях, за винятком Бранденбурга, Нижньої-Саксонії, Північного Рейну-Вестфалії, Рейнланд-Пфальца і Шлезвіг-Гольштейна, лише розпочинають роботу над попередженням насилля вже з початкової школи. Майже в усіх навчальних планах йдеться про необхідність виховання у школярів впевненості у собі.

Отже, такі аспекти статевого виховання як різність форм співжиття, одностатеве кохання, сексуальність молоді, СНІД, сексуальне насилля розглядають у школах майже всіх федеральних земель. Найбільше розбіжностей існує при розгляді гомосексуальності й захисту ненародженого життя.

Незважаючи на те, що в основі всіх директив і навчальних планів лежать рекомендації 1968 р. і доповнення до них 2002 р., деякі з них необхідно значно доопрацьовувати. Найбільше це стосується Мекленбурга-Передньої Померанії та Рейнланд-Пфальца. Аналізуючи навчальні плани Бранденбургу, можемо зробити також висновок, що вони не є прогресивними і перенесення важливих тем статевого виховання на факультативний розгляд загрожує витісненню статевого виховання з навчального процесу.

Вивчення матеріалів зі статевого виховання в землях ФРН, законів, основних напрямків дозволило зробити висновок про величезну відповідальність держави і кожної окремої землі за моральне виховання молоді, невід'ємною частиною якої воно є.

2.2. Особливості змісту та організації статевого виховання учнівської молоді Німеччини

Статеве виховання вже більш як чверть століття є частиною всього процесу навчання і виховання в школах Німеччини, проте надалі залишається дуже делікатною справою. Нема іншої теми, з якою школа так важко справляється, як з цією. Проникнення статевого виховання в її освітні канони стало результатом багаторічних сутичок політичних і сексуально етичних позицій. На сучасному етапі основний акцент робиться на проведення такої статевої політики, яка спрямована на вирішення наступних проблем: забезпечення відповідно раннього статевого виховання через систему шкіл; гарантування молоді забезпечення контрацептивами; підтримка розвитку спеціальних служб з охорони сексуального і репродуктивного здоров'я; організація широкої компанії з профілактики захворювань, які передаються статевим шляхом, передусім СНІДу.

Варто звернути увагу на визначення понять статевої педагогіки і статевого виховання доктора педагогічних наук, професора університету Ольденбурга А. Гопфа (A. Hopf): статєва педагогіка – це галузь загальної

педагогіки, яка тісно пов'язана з іншими науками, котрі займаються питаннями фізичного, психічного і соціального розвитку: біологія, медицина, психологія, філософія, антропологія, соціологія, політика й етика. Основною частиною статевої педагогіки є статеве виховання. Статеве виховання також можна розглядати як частину загального виховання, яке займається темами сексуальності; як частину охорони здоров'я і соціального виховання, що допомагає зрозуміти сексуальні почуття, розширює знання про сексуальні процеси і правила суспільної поведінки [164, с. 45]. Частиною статевого виховання в школі є: роз'яснювальне заняття (надання теоретичної інформації з питань статевого розвитку), гендерне виховання (проблеми чоловічих та жіночих ролей у суспільстві), сексуальне виховання (розвиток і функції сексуальності).

Метою статевого виховання є формування в учнів правильного розуміння суті норм й установок у сфері взаємовідносин статей і потреби керуватися ними у своїй життєдіяльності [156, с. 31]. Е. Фром (E. Fromm) метою статевого виховання бачить, перш за все, розвиток вміння любити, а також таких якостей як: солідарна поведінка (підтримка партнера в спільних діях і бесідах, виражається мовою, а також за допомогою жестів, міміки, тілесних сигналів), вміння спілкуватися (основа тривалих стосунків, засіб передачі позитивних і негативних почуттів), довіра, емпатія (готовність і вміння поставити себе на місце іншого, спроможність до співпереживання) [128, с. 25].

Вивчення досвіду німецьких закладів освіти в галузі статевого виховання дало нам змогу виокремити його зміст, що зведений до вирішення конкретних педагогічних завдань, а саме: виховання почуття відповідальності у взаєминах між людьми чоловічої і жіночої статей за кожний вчинок; формування прагнення мати міцну, здорову і дружну родину, що відповідає сучасним вимогам суспільства, утвердження рівноправності батька і матері в родині, народження дітей і формування свідомого та відповідального ставлення до їх виховання; виховання здатності розуміння інших людей і почуття поваги до них не тільки як до людей загалом, а також як до представників чоловічої та

жіночої статей, здатність враховувати і поважати їхні специфічні статеві особливості в процесі спільної діяльності; розвиток здатності і прагнення оцінювати свої вчинки щодо інших людей із урахуванням їхньої статевої приналежності, формування розуміння позитивного і негативного в сфері людських відносин; виховання відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей, формування переконання про шкоду і небезпеку ранніх статевого зв'язків, про неприпустимість, безвідповідальність і легкодумство у взаєминах з особами іншої статі, поняття дозволеного і недозволеного в цих відносинах; виховання правильного розуміння дорослості: її змісту, щирих ознак, проявів і якостей.

Ми можемо констатувати, що ці завдання формулюються і вирішуються в німецькому досвіді в загальноєвропейському контексті. Якщо порівняти їх із тими завданнями статевого виховання, які ще у 90-х роках формулювали вітчизняні дослідники Т. Говорун, В. Кравець, О. Шарган та інші, то вони практично аналогічні.

Варто звернути увагу на те, що зміст статевого виховання у німецьких школах залежить також від вікових особливостей школярів і від типу навчального закладу. Статеве виховання у *початковій школі (6 – 9 років)* опирається на ту інформацію, яка є для дітей вже відомою. На думку П. Сандерс (P. Sanders) передумовою успішного здійснення статевого виховання у молодших класах є, перш за все, атмосфера довіри та невимушеності. Його основна мета полягає у поверхневому ознайомленні дітей з особливостями фізичного розвитку, створенні довірливих взаємин між хлопцями та дівчатами [239, с. 47]. Статеве виховання у початкових класах здійснюється, як правило, класним керівником на заняттях рідної мови, етики, релігії, фізичної культури, з використанням відповідної дитячої літератури, здебільшого в ігровій формі. Для цього типу навчального закладу директивами більшості земель рекомендуються на розгляд такі теми: відмінності між хлопцями та дівчатами; дитина – основа сім'ї (вагітність, народженні, годування); усі люди різні, кожна

людина є неповторною; я, ти, ми та інші (статеві ролі, дружба); взаєморозуміння (толерантність, сподівання, бажання) [66, с. 46].

Німецький педагог Л. Кольберг (L. Kohlberg) переконаний, що учні молодших класів окрім зовнішніх відмінностей між статями, мають все ж багато спільного. Для статевого виховання такого шкільного віку необхідно, перш за все, зважати на наступні особливості: діти наділені фантазією, яку вчитель повинен задіяти у навчально-виховному процесі; школярі надають перевагу наочності, де особлива увага приділяється кольорам, віршам, пісням, ігровим формам навчання й виховання; позитивним є використання у ігровій роботі сенсорно-рухових і мовних форм висловлювання. Важливо звернути увагу на те, що уже в 9 років діти багато дізнаються про навколишній світ, але не завжди розуміють і правильно сприймають інформацію. Необхідно враховувати те, що у сучасному суспільстві учні 4-х класів уже цікавляться питаннями менструації, полюції, абортів, засобів контрацепції [192, с. 56].

Під час здійснення статевого виховання в *середній школі I ступеня (10 – 15 років)* необхідно враховувати специфіку періоду статевого дозрівання школярів, підвищену конфліктність між хлопцями та дівчатами у цей час. Специфічна статеві відмінність у сексуальній соціалізації хлопців та дівчат пов'язана з їх індивідуальними властивостями і здібностями. Через інтенсивніші заняття спортом хлопці вчаться швидше володіти і користуватися своїм тілом, натомість дівчата є здебільшого пасивнішими, але більш чутливими до страху і почуттів.

У школі цього типу учні повинні оволодіти фундаментальними знаннями про чоловічу і жіночу стать, про роль людської сексуальності. Крім того важливим є сформувати в них достатню внутрішню стабільність і соціальну компетентність для подальшого успішного розвитку їхньої сексуальності та статевої ідентичності. Статеве виховання у цих школах здійснюється на заняттях біології, соціології, релігії, етики, а також рідної мови, мистецтвознавства, фізичної культури. Важливе значення приділяється таким методам як бесіда, індивідуальна бесіда, групова робота, робота в парах,

зустрічі із представниками консультаційних центрів. Основними темами статевого виховання у середніх школах I ступеня є: будова і функції статевих органів; сексуальна активність, статевий акт; вагітність і пологи; індивідуальний розвиток людини; партнерські взаємини у підлітковому віці; шлюб/сім'я та інші форми партнерського співжиття; хвороби, котрі передаються статевим шляхом. На усіх заняттях необхідно брати до уваги, що: мінливість настрою і переконань школярів у цьому віці є характерним для періоду статевого дозрівання; школярі очікують від дорослих схвальних відгуків своїм індивідуальним результатам; учні з цікавістю будуть обговорювати проблеми життєвих цінностей, оскільки у такому віці вони знаходяться у пошуках ідеалів [294, с. 236 –245].

До *середньої школи II ступеня (16 – 20 років)* належать гімназії та професійно-освітні школи. Статеве виховання гімназії характеризується свободою його організації, з метою кращого врахування інтересів та потреб молоді. Виховна діяльність вчителя орієнтована на поведінку та особистість учня. Основними темами статевого виховання є: фізіологія розвитку (розмноження, індивідуальний розвиток); соціалізація і соціальні дії (сім'я як основна соціальна інстанція, розподіл ролей чоловіка та жінки); важлива роль сімейного виховання; можливості і ризик генних технологій [261].

Статеве виховання професійно-освітніх шкіл здійснюється інтегровано у предмет соціології, релігії, етики, на перше місце виступають питання партнерства, шлюбі та сім'ї, а саме: основні завдання сім'ї; права й обов'язки членів сім'ї; відповідальне партнерство; спадкові хвороби і генетичні консультації; сімейна політика федерального уряду. Під час статевого виховання в цьому віці учні очікують від педагогів наступного: обговорення загальноприйнятих цінностей і власного ідеалу; дискусії про проблеми сім'ї, шлюбу і суспільства загалом; поради і допомоги у життєво важливих питаннях.

Необхідно зважати на те, що період статевого дозрівання є важливою фазою у розвитку особистості, коли на перше місце висуваються проблеми фізичного розвитку і сексуальності. Суспільні норми, розуміння поняття

жіночого і чоловічого мають велику формуючу силу в цей період. Л. Кольберг виділяє завдання, які постають перед молоддю в цей період і вирішення котрих потребує підтримки досвідчених педагогів: усвідомлення ролі чоловіка та жінки; підготовка до вибору професії; розвиток сили волі; формування системи норм і цінностей, орієнтир для власної поведінки; початок інтимних взаємин з партнером [192, с. 61]. Згідно Г. Нойбауера (G. Neubauer) виконання цих завдань залежить від досвіду особистої компетенції, соціальних і матеріальних умов життя, уже наявних норм і цінностей [221, с. 43]. Щоб краще зрозуміти компетентність учнів, наявність статевого досвіду, ставлення до сексуальної активності А. Ціпріс (A. Zipris) пропонує для дискусії школярам старших класів наступні міфи: чоловіки не повинні виражати своїх почуттів, в сексі важливий результат, у сексі всю відповідальність несе чоловік, будь-який тілесний контакт призводить до статевого акту, секс має бути спонтанним і природним. Після чого необхідно обговорити вплив названих міфів на формування особистості учня [293, с. 24]. Варто зазначити, що під час здійснення статевого виховання необхідно дотримуватися певних меж у роботі з молоддю, бути ознайомленим із домашньою і суспільною ситуацією кожного учня, з метою уникнення перебільшення у вихованні. Основні аспекти статевого виховання згідно рекомендацій постійної Конференції міністрів освіти і культури Німеччини подано у додатку I.

Як впливає з дослідженої нами педагогічної літератури, розгляд питання дидактики статевого виховання в Німеччині розпочався не так давно, тривалий час цим нехтували. Перший підручник «Дидактика статевого виховання» (1970), підготовлений К. Зітельманом (C. Zitelmann), був лише збіркою матеріалів. У ньому розглядалася сексуальна сутність людини, говорилося про необхідність такої інформації для учнів і поширення її на заняттях. Ця праця містила певний цінний матеріал і була для вчителів джерелом знань. На першому місці були поставлені проблеми змісту статевого виховання, а не методика. В підручнику представлені крім традиційних також інтерактивні методи навчання, такі як рольова гра, зібрання розмовних термінів,

формулювання вимог до партнера та уявлень про самого себе, відкриті дискусії в основі яких лежать навідні питання про делікатні теми, тощо [294].

Упродовж наступних років у шкільному статевому вихованні посилюється боротьба навколо його легітимності, стає помітним, що необхідно розробляти нові методи, оскільки існуючі не задовольняли інтереси дітей і молоді. Учні не цікавлять лише інформація та моральні повчання, їхні інтереси сягають набагато глибше.

Першим великим проектом, який спрямував діяльність на пошуки нових форм навчання у статевому вихованні, був проект, реалізований у 1980 – 1983 рр. організацією Pro Familia «Статеве виховання на практиці».

Роком раніше У. Баер (U. Baer) у праці «Навчальні цілі: вміння любити» (1979) розробляє розширені методи статевого виховання, а Г. Кутцлеб, Р. Шмідт, Я. Вальчак і Й. Вебер (H. Kutzleb, R. Schmidt, J. Walczak, J. Weber) розвинули у книзі «Час для ніжності» (1977) ігрові методи роботи в групах, парах та індивідуальні, що стосувалися формування уявлень про сексуальність, проблем партнерських відносин. Теоретичною основою цих методів була гуманістична психологія, яка в цей час мала великий вплив у німецькій педагогіці [200, с. 62]. Проте методичні посібники зі статевого виховання після 1980-х років містять невелику частину оригінальних ідей вищезгаданих авторів і базуються здебільшого на вже відомих методах.

У 1980-і роки німецькі педагоги, спеціалісти зі статевого виховання створили Вчену раду, яка займалася педагогічною діяльністю та розробкою сексуально етичних позицій. У літературі розрізняють три позиції щодо статевого виховання: традиційно обмежена, ліберальна, суспільно емансипаційна [279, с. 24].

Методи, розроблені цією радою, відносять статеве виховання до однієї з головних сфер педагогіки, в якій велике визнання мають погляди гуманістичної психології, котра розглядає особистість як цілісність; теми стосуються її інтелекту, тіла і почуттів; вона бачить людину в її соціальному відношенні, отже, в її позиції до культури, походження та актуального партнерства; її теми

стосуються екзистенціального досвіду (кохання, самотність, особистість жінки та чоловіка) і закладені в характері й поведінці. Статеве виховання намагається сприяти самоаналізу школярів.

Характерним для методики статевого виховання в школі є те, що вона базується на принципі єдиного навчання. Проте в окремих програмах робиться акцент на тілесні, емоційні чи соціальні сфери життя. Різні є ступені важкості вправ для учнів. Важливою передумовою успішної роботи є особиста компетентність і моральність педагога. Учителі та вихователі покликані вимагати від учнів не лише знання теоретичного матеріалу, а й формувати в них людські якості – відкритість, терпіння, розуміння сексуальних потреб і способу життя інших, комунікативний самоаналіз і винахідливість щодо змісту навчального матеріалу [86, с. 234].

Варто наголосити, що орієнтований на поведінку навчальний матеріал є важливою передумовою для здобуття учнем компетентності у своїй поведінці, однієї з найважливіших передумов його «повноліття», що визначена головною метою, на яку орієнтуються шкільні закони, директиви та навчальні плани всіх федеральних земель Німеччини. У спеціальній літературі часто наголошується на тому, що акцентування аспекту, спрямованого на розвиток компетентності поведінки школярів, перевантажує навчальний матеріал і перешкоджає здобуттю ними теоретичних знань. Однак здобуття практичних навичок має для статевого виховання велике значення, оскільки досягнення його цілей охоплює не лише знання про власне тіло та його функції. Сексуальність включає вміння збудувати відповідальні взаємини, турботу про себе і свого партнера, про майбутніх дітей, також розчарування і можливі конфлікти. Для цього необхідно вибрати методи виховання, які би спонукали до критичного самоаналізу і самостійності та залучили дітей і молодь до бесід про почуття. Емоції виражаються словесно і тілесно. Особливо розвивають творчі вправи інтелект й емоції та допомагають учням розвинути усвідомлення свого тіла і почуттів [100, с. 184].

Інновацією є те, що компетенція школярів щодо власної поведінки розглядається в зв'язку з наступними компетенціями: теоретичною, методичною, соціальною і персональною. Кожна з них характеризується певними ознаками:

- теоретична компетенція спрямована на здобуття основних теоретичних знань і застосування їх у практиці;
- методична компетенція охоплює вміння і готовність розвивати нові навчальні стратегії, а також застосування різних способів і технік, то ж, відповідно до цього необхідно мати у розпорядженні власну сукупність методів;
- соціальна компетенція полягає в умінні й готовності співпрацювати та спілкуватися, у розумінні думок і способу мислення інших, у вмінні виходити з конфліктних ситуацій і брати на себе відповідальність;
- персональна компетенція ґрунтується на самодовірі і почутті власної гідності, полягає у внутрішньому ставленні до самого себе, до власних почуттів і тіла [97].

Варто акцентувати на тому, що поняття методу виховання в німецькій педагогіці дуже широке, існує кілька класифікацій методів виховання. В дисертаційному дослідженні ми використовуємо класифікацію німецького педагога Г. Мейера (H. Meyer) [210], згідно з якою методи виховання поділяються на мікро- і макрометоди. Мікрометоди є методичними діями на елементарному рівні (наприклад, спостерігати, записувати, демонструвати), а також складніші форми засвоєння дійсності (дискусії, рольові ігри, інтерпретації, колажі, робота з аудіовізуальними матеріалами тощо). Макрометоди – це історично розвинені і перевірені часом форми змістовного навчання, зокрема, екскурсії, проекти, семінари.

Упорядковуючи поняття організації навчального заняття, Г. Мейер створив систему з чотирьох категорій, які структурно відносяться одна до одної: керівні дидактичні принципи (так звані навчальні концепції), що визначають методичні рішення на вищому рівні; соціальні форми – фронтальне і групове заняття, бесіди, доповіді учителя, описують форми діяльності

особистостей, які беруть участь у занятті; мікрометоди; макрометоди [210, с. 76].

У таблиці 2.2 подаємо основні принципи статевого виховання, які рекомендовані директивами федеральних земель Німеччини. Переважають поняття компетенції поведінки, комплексності і методичної компетенції. Принцип науковості вказує на сприяння теоретичній компетенції, сприяння вмінню дискутувати відносять до соціальної компетенції. Лише персональна компетенція не відображена безпосередньо у конкретному дидактичному принципі, частково її поєднують з орієнтацією на поведінку учнів.

Таблиця 2.2

Основні принципи статевого виховання в землях ФРН*

	Орієнтація на поведінку	Комплексність	Науковість	Сприяння дискусій	Орієнтація на учнів	Практичність	Ситуативність	Проблемність	Диференціація	Мультидисциплінарність	Можливість розділення хлопців і дівчат
Баварія	(●)		●				●			(●)	●
БВ	●	●	●	●	●					●	●
Берлін	●	(●)	●	●	●					●	●
ББ	(●)	●	●		●	●			●	●	●
Бн	●	●	●	●	●					●	●
Гб	●	●	●	●	●		●	●		●	●
Гессен	(●)	(●)	●		●		●			●	●
МПП	(●)	(●)	●		(●)	●				●	
НС	●		●		●	●			●	●	●
ПРВ	●	●	●	(●)	●		●		●	●	●
РП	●	●	●		●		●			●	●
Саар	●	●	●		●			●		●	●
С		●	●		●					●	●
СА	(●)	(●)	●	(●)	●	(●)	(●)	(●)	(●)	●	●
Т	(●)	(●)	●		●	●				●	●
ШГ	(●)	(●)	●	●	●	(●)				●	●

(●) – означає, що дидактичний принцип лише згадується в директивах і не розкривається його суть

*Джерело: Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. — Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. — S. 180.

У вказаній методичній програмі достатньою мірою виражена теоретична компетенція. Це зумовлено передусім тим, що статеве виховання розглядається з точки зору охорони здоров'я, що не включає в себе всі аспекти сексуальності.

Якщо шкільне статеве виховання спрямоване на поведінку, намагається навчити учнів правильно діяти в тій чи іншій ситуації, ставити на перше місце у стосунках відповідальність, тоді методична програма, яка лежить в основі цього виховання, повинна орієнтуватися на поведінку. Потрібно сприяти одночасно теоретичній, персональній, соціальній компетенціям, одночасно необхідно враховувати й емоційний аспект.

Деякі директиви і навчальні плани становлять методичну програму, в якій теоретичній компетенції підпорядковуються інші компетенції. Так, наприклад, у нових навчальних планах Мекленбургу-Передньої Померанії (1999 – 2001 рр.) помітно, що ця компетенція у формі теоретичних знань є найважливішою основою для компетенції поведінки. Методики природничих предметів мають перевагу. Крім дискусії, що тривалий час була єдиним комунікативним методом в 1995 р., введена рольова гра. Тим самим вимога на сприяння компетенції поведінки виконується з обмеженням [135].

У Баварії, Гессені, Саксонії-Ангальті, Шлезвігу-Гольштейні і Тюрінгії методи також спрямовані насамперед на передання теоретичних знань. Тут є багато ідей для простих елементів поведінки, які виступають лише передумовою для комплексного зразку поведінки, але пропонуються не одночасно. Тим самим помітна суперечність між частково сформованими вимогами і конкретними концептуальними розробками.

Разом із тим у більшості директив, які пропонують невеликий вибір методичних ідей, вказується на те, що вчителі мають ширше поле діяльності для застосування нових ідей, які би враховували потреби учнів. Однак для статевого виховання така передумова є проблемною, оскільки, з одного боку багато вчителів під час викладання проблем сексуальності відчувають невпевненість і стриманість, а з іншого професійна підготовка вчителів зі статевого

виховання здійснюється лише в окремих ВНЗ. Комплексність у статевому вихованні залежить переважно від особистих переконань та індивідуальної професійності вчителя. З розумінням можна поставитися до того, коли вчителіві бракує мужності і фантазії обговорювати з учнями проблеми сексуальності, передусім тому, що тут існують суперечності з учнями та сумніви батьків.

У директивах Баден-Вюртембергу, Бремена, Гамбургу, Північного Рейну-Вестфалії, Рейнланду-Пфальца і Саару зафіксована методична програма, що орієнтується на поведінку і всебічний розвиток особистості, а також належно враховується емоційний аспект. Особливо детальними і всеохоплюючими є розробки Гамбургу. Єдині директиви цієї федеральної землі містять вказівки, що певні методи (на самосприйняття і сприйняття інших, вміння спілкуватися, аналіз власних помилок і вчинків тощо) можуть зумовлювати в учнів почуття, які можна буде обговорити на занятті. Проте наголошується на обережному застосуванні цих методів; спочатку вчитель повинен випробувати їх на собі, а вже тоді застосовувати на занятті [234].

Спрямованість директив і навчальних планів на зміст статевого виховання та їх нормативна орієнтація відображається, як правило, у методичних програмах. У постановці своїх завдань методичні зразки обмежують роль учнів до пасивних споглядачів. У зв'язку з цим, насамперед, проявляються дії зі сфери мікрометодів, заняття відзначаються сповільненою активністю школярів, вся увага концентрується на педагогові. Лише Баден-Вюртемберг і Рейнланд-Пфальц передбачають комунікативні методи і методи, спрямовані на вивчення властивостей людського тіла, а також продуктивну роботу і розгляд почуттів.

Велике значення має те, в яких групах проводиться заняття зі статевого виховання. У самостійно створених групах з молоді, в якій є спільні інтереси і котра створена на взаємних симпатіях, проводити заняття легше, ніж у шкільних класах, що є випадково та вимушено створеними групами, де серед дітей існує не лише симпатія і приязнь, а й антипатія, недовіра, відраза. Це

може стати на перешкоді обговоренню такої особистої та інтимної теми, як сексуальність.

У сфері дидактичної рефлексії існує точне уявлення, яке значення у статевому вихованні мають окремі моменти заняття, й усвідомлення цілі і завдання статевого виховання. З етичного боку не завжди доцільно вказувати на те, що зараз мова піде про сексуальність. Цим відзначається особливість, а інколи й незвичність теми.

Як впливає з дослідженої нами сучасної педагогічної літератури, статево виховання має орієнтуватися на потреби й інтереси школярів, оскільки це безпосередньо стосується їх особистості, тобто бути особистісно зорієнтованим. Важливо подолати перше почуття сорому. Коли цікавість учнів та їх потреби задоволені, тоді їх реакція є завжди позитивною. Школярі хочуть опрацьовувати теми, які мають відношення до їх власних почуттів, переживань і досвіду. Так, наприклад, для них дуже цікавою є сфера контрацепції, а також статеві стереотипи, взаємини між хлопцями та дівчатами, конфлікти у підлітковому віці. Тут мотивація до активізації участі школярів на занятті дуже висока. Біологічні та суспільні теми, які не пов'язані прямо з буднями учнів, є для них не дуже цікавими [222, с.238]. Як стверджують результати проведених опитувань, школярів цікавлять суспільні, емоційні і комунікативні аспекти сексуальності. Згідно з даними Р. Шмідта [242 – 245], учні цікавляться більше темами переривання вагітності, венеричними захворюваннями і засобами контрацепції. Особливо для них актуальними є проблеми шлюбу і партнерства, форми співжиття.

Характеризуючи специфіку сучасної педагогічної системи Німеччини, варто зауважити, що в шкільному статевому вихованні недоцільними є форми занять з централізацією особи учителя, зовні керовані форми навчання і винятково теоретичні заняття, оскільки тоді мало враховуються життєві ситуації, що не відповідає інтересам підростаючого покоління. Теоретичний підхід у статевому вихованні обминає інтереси та потреби дітей і молоді та усуває афективно-емоційний аспект. Тільки подана інформація не веде до змін

у поведінці. У статеве виховання повинні бути включені життєві обставини молодих людей, існуючі для них правила поведінки з іншою статтю. Виховний процес треба будувати так, щоб учні були не об'єктом, а суб'єктом виховного процесу. Такий орієнтований на школярів підхід ґрунтується на тому, що передумовами для розумних і самостійних дій є самопізнання і саморефлексія. Для учнів є важливою інформація, яку вони інтегрують у сексуальну поведінку і котра може узгоджуватися з їх сексуальною ідентичністю. Школярі повинні знати і вміти аналізувати власні потреби, страхи, комплекси, а також здібності та інші сильні сторони. Щоб досягнути змін у своїй поведінці, вони мають визнати, що ці особистісні якості формуються під впливом життєвих умов. Важливо враховувати, що проблеми окремих учнів із сексуальністю є відображенням суспільного ставлення до неї, адже суспільні процеси взаємозумовлені і мають вплив на індивіда [165, с. 208].

Ще у 1977 р. Р. Мюллер писав: «Заняття зі статевого виховання повинно бути настільки продуманим, щоб спонукало учнів вести бесіди, щоб вони зважали один на одного, розвивали розуміння стриманості, цікавості, незнання, щоб серйозно сприймали себе як співбесідника у сексуальних питаннях» [218, с. 173].

Те, що обговорюється на заняттях, повинно стосуватися досвіду школярів у соціосексуальних комунікаціях, які не визначаються наперед. Заняття має полегшити більш цілеспрямоване застосування досвіду, не доводячи його до компрометації. При цьому заняття може бути пов'язане з досвідом, якого хлопці та дівчата набувають при спілкуванні одне з одним. Це є, так би мовити, наближеним комунікативним досвідом.

Треба зауважити, що статеве виховання може бути організоване у формі соціосексуальної комунікації – як у межах класу (наприклад, анкетування), так і поза ним (наприклад, збирання інформації про консультаційні центри, спостереження конфліктних ситуацій на дискотеці, інтерв'ю з батьками, лікарями, молодими одруженими парами). Комунікація як мета має бути

постійним елементом статевого виховання. Знання і розуміння є не лише ціллю, а й методом.

Опрацьовані документальні матеріали дають нам змогу виокремити **принцип мультидисциплінарності** у статевому вихованні. Він полягає в тому, що це виховання має здійснюватися не лише тоді, коли про це вказано у навчальному плані, а на всіх заняттях і в усіх місцях шкільного життя, заплановано і поза планом, свідомо і несвідомо. Питання сексуальності, партнерства, стосунків статей, розподілу ролей між ними, кохання можуть виникати у зв'язку з найрізноманітнішими навчальними темами. Так, наприклад, на уроці літератури може стати темою для обговорення вислів про втіху при інтерпретації вірша, на занятті фізичної культури – питання про співіснування сили тіла і мужності, на уроці країнознавства – питання про доцільність чи недоцільність закону про контроль народжуваності, а на трудовому навчанні – питання про суспільний розподіл праці між статями [129, с. 129].

Застосування мультидисциплінарного принципу дає змогу різними шляхами пом'якшити сталі рамки уроку. При цьому повинен існувати прямий зв'язок між дисциплінами під час обговорення тієї чи іншої теми. Мультидисциплінарне заняття по-різному виражається у школах залежно від форми навчального закладу.

Перевагою цієї форми є підвищення навчальної успішності й інтенсивний особистий вплив учителя на школярів, що сприяє їх статевому вихованню. Проводити мультидисциплінарні заняття рекомендується, оскільки багато проблем сексуальності за своєю суттю є настільки комплексними, що для їх обговорення і вирішення не вистачає спеціальних знань лише з одного предмета, а найбільш ефективним є аналіз міжпредметних зв'язків [150, с. 47].

Потрібно зазначити, що мультидисциплінарне навчання утвердилося в багатьох землях Німеччини як загальний принцип навчання. Розширення меж навчальних предметів є у статевому вихованні основою досягнення хорошого результату, який на окремих заняттях не завжди можна забезпечити. Для учнів

з'являється можливість освоїти краще пройдену тему щодо сексуальності у своїх комплексних вимірах і використати власний досвід при підведенні підсумків. Рекомендації статевого виховання Тюрінгії пропонують такі теми для опрацювання за принципом мультидисциплінарності: проблема сексуальності в ЗМІ та рекламі; взаємини між хлопцями та дівчатами; професійні і життєві плани представників різних статей, роль жінки у сім'ї; безплідність, штучне запліднення, усиновлення; сексуальність і насилля, насилля у сім'ї; сексуальні домагання; проституція; шлюбні і позашлюбні статеві стосунки [109, с. 368].

Мультидисциплінарна робота ставить високі вимоги стосовно готовності і вміння педагогів до кооперації в навчальному процесі. Мультидисциплінарне статево виховання вимагає від них надійності у тих дисциплінах, які вони викладають, й оглядових знань з інших предметів, а також володіння широким спектром професійно-дидактичних, методичних навичок і вмінь. Домовленість про організаційні форми, можливості оцінювання та обсяг змісту тематики є обов'язковим під час роботи і у підготовчій стадії. Передумовою для цього є співробітництво комітетів учасників, особливо на класних і фахових конференціях [288, с. 175]. У таблиці 2.3 показано, як у школах міста Білефельд учителі мистецтва, німецької мови, біології та фізичного виховання планують і узгоджують між собою опрацювання теми «Кохання, дружба, сексуальність».

Завдання зі статевого виховання, відповідно до директив і навчальних планів усіх федеральних земель Німеччини, вирішуються при викладанні в школі багатьох навчальних дисциплін, насамперед, рідної (німецької) мови, суспільствознавства, соціології, історії, мистецтва, політології, етики, релігії, біології. Особливо успішно це можна зробити при вивченні рідної мови, а також суспільствознавчих предметів. На заняттях з цих предметів опрацьовується з учнями, як цивілізації й культури, їх норми життя впливають на сексуальність і сім'ю та пов'язані з ними уявлення про цінності. Заняття рідної мови має сприяти, щоб учні вміли використати мову залежно від обставин помірковано, належно, критично, з повною відповідальністю, а часом

інколи й жартівливо. Воно заохочує вживання рідної мови, створюючи тим самим основу для розуміння інших людей. Заняття повинно також розглядати протистояння з нестандартними мовними явищами, сприяти емоційним і комунікативним вмінням школярів [277, с. 150]. До тем про сексуальність учні можуть розглядати тексти з різноманітних епох у їх значенні для минулого і сучасного, з погляду їх значимості для молоді. Так, наприклад, порівняти місце і права чоловіка та жінки різних епох і культур в економічному та політичному взаємозв'язку й дискутувати з точки зору власного світу. Таким чином, це може сприяти становленню власних орієнтирів і життєвих поглядів з боку історичних і соціологічних поглядів [148, с. 161].

Таблиця 2.3

Опрацювання теми «Кохання, дружба, сексуальність» одночасно вчителями мистецтва, німецької мови, біології, фізичної культури*

Факультативна робота у групах	Мистецтво	Німецька мова	Біологія	Фізичне виховання
• Бесіди на тему: ▪ закоханість; ▪ менструація; ▪ нагота; ▪ гомо чи гетеро? ▪ статевий акт; ▪ народження; ▪ майбутнє.	• Колажі про: ▪ жінку / чоловіка своєї мрії; ▪ зображення самого себе та інших; ▪ зображення чоловіків / жінок у засобах масової інформації. * Комікси * Театральні сценки	* Особисті розповіді («Якби я була хлопцем.../Якби я був дівчиною...») * Вірші, розповіді, романи про кохання * Аналіз оголошень «Шукаю пару» * Секс і мова (сленг, вульгарна мова, літературна тощо) * Особиста біографія	Фільми, книги, бесіди про: * період статевого дозрівання; * тіло жінки / чоловіка; * статевий акт; * вагітність і пологи	* Вправи й ігри (інтерактивні; розслаблюючі тощо) * курс масажу * похід у сауну

* Джерело: Hopf A. Sexualerziehung: Unterrichtsprinzip in allen Fächern / Arnulf Hopf. — Neuwied : Luchterhand, 2002. — S. 100.

Основним поштовхом до статевого виховання на занятті *рідної або іноземної мови* є написання власної історії: «Якби я був/була хлопцем/дівчиною...»; розповіді про дружбу і кохання; любовні листи та вірші;

шлюбні оголошення; мова сексуальності: «як я розмовляю... (вульгарні, дискримінуючі вислови)». Темою заняття з рідною мови може стати мова сексуальності певної соціальної групи людей, під час обговорення якої, можна одночасно охопити питання ролі чоловіка і жінки, дізнатися думку учнів з даною проблематики, їх ставлення до сексуальних меншин. Інший підхід полягає у аналізі преси, реклами, пояснення оприлюдненого використання сексуальності, з метою покращення збуту товарів чи популяризації послуг. Робота з літературними текстами дає можливість ознайомитися зі ставленням до сексуальності у різні епохи, порівняти зміст текстів, наприклад Середньовіччя чи Ренесансу, з сучасною літературою. Особливу увагу пробуджує в учнів еротична література [283, с. 89].

Загалом відповідний вибір засобів масової інформації і матеріалів на мовному занятті дає поштовх до навчання правильного володіння мовою, аналізу преси, літературної оцінки, а також створення власних текстів і картин. Оскільки багатостороннє заняття допускає різність тем, можна навести такі приклади: дослідження ролі жінки/чоловіка у пресі, наприклад, у вечірніх програмах чи у жіночих/чоловічих журналах; сексуальна мораль у ток-шоу; мова, сексуальність і соціальна диференціація у вечірніх передачах; жінки у жіночій літературі; юридична література і парламентські промови, наприклад, щодо гомосексуальних шлюбів тощо.

На занятті рідної мови повинна надаватися перевага опрацюванню учнями окремих літературних творів. Так, наприклад, вірші із збірки «Про кохання» необхідно розглядати не лише із засад антропології, а й він може бути прочитаними або продекларованими.

В результаті учні могли би самостійно впорядкувати збірник віршів про кохання, аналізуючи оголошення про знайомства у пресі, скласти своє власне, а створивши міні-театр продемонструвати перед класом чи школою міні-виставу на теми: «Дружба», «Побачення», «Ревність», «Залицяння», «Туга». Елементом статевого виховання на мовному занятті може бути розгляд теми «Чоловічі та жіночі професії», «Нормативна і ненормативна лексика» [256, с. 19]. У

таблиці 2.4 подано приклади здійснення статевого виховання учнівської молоді на заняттях рідної (іноземної) мови.

Таблиця 2.4

Методичний інструментарій статевого виховання учнівської молоді на заняттях з рідної (іноземної) мови

Методика:	„Закоханість”
Мета:	сформувати уявлення про сутність закоханості
Учасники:	хлопці від 14 років
Обладнання:	картки з коміксами, музика
Тривалість	від 30 хвилин
Сутність:	Хлопці обмінюються досвідом і враженнями про почуття закоханості відповідаючи на запитання: - що я відчуваю і як веду себе будучи закоханим? - як я уявляю свою поведінку із коханою в її відсутність і як веду себе при ній, чи є різниця між реальністю і тим, що я мріяв? Обмін думками супроводжується легкою музикою.
Методика:	„Шукаю пару”
Мета:	сформувати уявлення про ідеал партнера
Учасники:	учні від 14 років
Обладнання:	чисті аркуші паперу, кольорові олівців, маркери
Тривалість	45 хвилин
Сутність:	- Учням дається завдання прочитати декілька анонсів про пошук партнера і їх проаналізувати. - На основі прочитаних оголошень кожен складає своє, вказуючи на ті риси партнера, які він хоче бачити, а також описує себе.. Оголошення можуть бути дещо довшими ніж в газеті. - Після того як оголошення складені, учні зачитують їх, по можливості визначають хто із присутніх відповідає вимогам прочитаного анонсу. - Порівнюються оголошення хлопців і дівчат.

*Джерело: Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. – Weinheim : Beltz Verlag, 1998. – S. 205

У процесі вивчення *суспільних наук* школярі дізнаються, як впливають різні культурні епохи на статові відносини, сім'ю і шлюб, формування відповідних цінностей. Перед статовим вихованням постає завдання підтримати учнів у розвитку їх сексуальної ідентичності і навчити ставленню до різних конфліктних ситуацій, що виникають у цій сфері, вмінню сприймати різні сексуальні форми життя. Цим суспільствознавство підтримує підлітків у

розвитку їх власного «Я», комунікативних умінь, навичок вирішення проблем [254, с. 112].

Учням необхідно пояснити, що сексуальний спосіб поведінки і пов'язані з ним ціннісні уявлення як розподіл ролей між чоловіком та жінкою в партнерстві хоч і мають біологічні передумови, є передусім результатом тривалого суспільного, культурного, релігійного і політичного розвитку. Для розкриття цього питання необхідно порівняти і проаналізувати становище і права чоловіка та жінки в різні епохи, різній економічній і політичній кореляції. Такий спосіб сприяє визначенню власної орієнтації і життєвої позиції [149, с. 64].

У цьому взаємозв'язку потрібно відзначити, що у суспільстві дуже багато шлюбів не є довготривалими й існують інші форми співжиття і сексуального партнерства, які часто потребують суспільного визнання і правового захисту.

У процесі суспільних змін і наукового прогресу змінюється уявлення про сексуальність і сексуальний спосіб поведінки. Якщо в минулому існувала єдність норм і цінностей, то для сьогодення характерним є велике різноманіття норм і цінностей на основі плюралізації життєвих форм. Пов'язана з цим «неодночасність» може бути для окремих людей джерелом конфліктів. У статевому вихованні необхідно враховувати це і пов'язані з ним різні досвіди, переконання дівчат і хлопців, особливо тих дітей, сім'ї яких належать до інших культур [92, с. 154].

На заняттях суспільствознавчих предметів деякі теми знаходять свою вихідну точку у спільних дискусіях про суспільні питання. У цьому разі є можливість брати до уваги спірні питання, названі у навчальних планах і директивах (наприклад, переривання вагітності, генна політика й клонування, суспільне ставлення до одностатевих шлюбів).

Аспекти статевого виховання у навчальній сфері суспільствознавства і політології часто є роздільною лінією між суспільством і сексуальністю. Майже в усіх відповідних навчальних планах і директивах федеральних земель містяться наступні теми: молодь у суспільстві, роль і місце; комунікація і

засоби масової інформації; співжиття і почуття колективізму, людські (дитячі) права [68, с. 77].

Вивчаючи на уроці *історії* тему «Слідами греків і римлян» можна, наприклад, розглянути римські форми життя, житло, одяг, виховання й освіти; поведінку і специфічні статеві відмінності купання римлян; грецькі культури; римську лексику, яка проявляється у рідній мові; романські мови і поняття, що вживаються сьогодні у статевому вихованні; античний настінний живопис, посуд і фрески та «еротичні схеми» в них. При цьому стає зрозумілим, що у письмі і малюванні стародавніх греків і римлян древності поширеним було те, що нині розглядається як порнографія [97].

Часто виникає думка, що *художнє заняття* є статево нейтральним і не робить різниці між хлопцями та дівчатами, а отже, не відіграє важливої ролі у статевому вихованні. Г. Р. Бьотхер (H. R. Böttcher) [78] під час порівняння 1800 малюнків хлопців і дівчат встановила, що у дитячих творах досить чітко виражені відмінності статей. У малюнках хлопців переважають уявлення про екзотичні, авантюрні місця, море в контексті конфліктних ситуацій (наприклад, боротьба з акулою) чи у контексті інших драматичних ситуацій. Дівчата, навпаки, надають перевагу локальним місцям (домашнє вогнище, близьке сусідство) і зображають те ж море як спокійний і радісний відпочинок. Крім того, малюнки дівчат виражають прихильність до людей, позитивну оцінку співіснування людей і тварин. Цей результат надає статевому вихованню вагомe місце на заняттях з образотворчого мистецтва, тому його метою повинно бути здійснення сексуальної рівності через мистецтво [99, с. 119].

Наступні теми дають поштовх до сприйнятливості у цьому напрямку:

– Тема: Я в 10, 20, 30... років. За допомогою колажу і додаткових малюнків діти зображають себе у 10, 20, 30 років. При цьому їм необхідно виразити свої бажання стосовно майбутнього особистого і професійного розвитку. Як правило, учні самі себе впізнають і це вказує, наскільки їхні бажання є статево зорієнтованими. Виявлені стереотипи ролей повинні бути проаналізованими за допомогою художньо-естетичних дій.

- Тема: Зображення жінки у мистецтві.
- Тема: Художниці і художники у партнерських взаєминах.
- Тема: Умови життя і досягнення художниць. Ця тема полягає в дослідженні, як в минулому і нині була жінка представлена у мистецтві (наприклад, як модель, муза) і чому двері ранніх академій мистецтв були для них зачиненими.
- Тема: Чоловіча і жіноча нагота. Досліджується, яку інформативність мали картини про статеві ролі в різні епохи.
- Колажі: ідеальна жінка – ідеальний чоловік.
- Зображення себе – зображення іншого.
- Зображення жінок і чоловіків у мас-медіа.
- Комікси [262, с. 349].

Заняття з *музики* дає можливість школярам покращити їх музикальні здібності. Проте необхідно враховувати емоційний вплив цього виду мистецтва, який у сучасному музичному житті виступає особливо чітко як взаємозв'язок музики, сексуальності й емоцій.

У багатьох аспектах навчальних планів музика пов'язується з мовою, телебаченням, з людським життям і коханням у різні суспільні епохи.

Музика емоційно впливає на людину і повністю поглинає її. На занятті з музики можуть усвідомлюватися різні відношення між музикою і досвідом тіла. У зв'язку з сексуальністю й еротикою музика може проявлятися у різних носіях: мові, театрі, фільмах й телебаченні, а також у русі і спорті.

Наприклад, школярі досліджують на прикладах народних пісень, шлягерів, арій зв'язки між музикою, мовою та еротикою; взаємозв'язки можливих інтерпретацій текстів через музику з боку різних емоційних впливів; створюють різні мовні звуки як вираження різноманітних чуттєвих намірів.

Сьогодні музичні звички молоді розвиваються переважно завдяки фільмам, радіо, телебаченню й Інтернету, які пов'язують музику безпосередньо з еротичними уявленнями. Наприклад, учні:

- досліджують відношення між музичним оформленням і змістом шлягерів;

- досліджують й інтерпретують різні музичні вираження різних програмних функцій: спілкування, зображення сексуального способу поведінки і проблем, відображення специфічної статевої поведінки у різних видах театру (опера, оперета, балет), вчать характеризувати дійових осіб і голосових предметів з боку сексуальності і специфіки статевої поведінки;
- досліджують музичні кліше, наприклад, любовні сцени у фільмах і телебаченні, досліджують вплив любовних історій;
- інтерпретують музику, рухи та еротичний вплив [263, с. 235].

Оскільки музика і сексуальність склалися історично, їх можна розглядати з точки зору сучасності і традиційності. Через музичні твори можуть школярі відкрити для себе різноманітність еротичного і сексуального життя в історичному вимірі: школярі досліджують взаємозв'язки між музичним і історичним розвитком як зустріч обох статей, а також взаємозв'язок між музикою і сексуальністю в комерційних і політичних сферах; учні розглядають святкову музику і танці як засіб вираження почуттів.

Німецька мова, музика та інші види мистецтва спільно дають наступні приклади розгляду питань сексуального виховання: оформлення ролей, сценічна гра, постановка мови і розповіді; конфлікти і проблеми підліткового віку, а також конфлікти в сім'ї, криза взаємин; знайомство з дитячими і молодіжними консультаційними центрами; форми дискримінації молоді, насамперед стосовно статевої чи гомосексуальних характеристик; форми вербальної і невербальної комунікації у приватному та суспільному житті, форми впливу, залицяння хлопців; обговорення конфліктних ситуацій, залагодження спірних питань; правильне поводження з мас-медіа, порнографією; реклам, відео-кліпи, інсценування життєвого світу молоді за допомогою мас-медіа [261].

Майже в усіх директивах і навчальних планах з *біології* середньої школи і гімназії можна знайти завдання статевого виховання. При цьому наявними є паралельні посилання на інші предмети. Так вивчаючи тему сексуальність людини школярі розширюють свої знання про розмноження і статевий

розвиток, про процеси пов'язані з цим. Вони знайомляться з важливими фазами розвитку ембріона людини й усвідомлюють відповідальність батьків перед ненародженою дитиною. При цьому в них розвивається позитивне, відповідальне уявлення про дружбу, партнерство і сім'ю. Учні вивчають важливі гормональні залози й отримують інформацію про взаємодію гормонів і статевих органів: будова і функції чоловічих і жіночих статевих органів; зовнішні і внутрішні статеві органи; менструальний цикл жінки і його гормональні порушення; статеві зрілість; фізична і психічна зрілість; зачаття, вагітність і їх чуттєва фаза; вплив медикаментів, делікатесів і наркотиків на вагітність; розвиток ембріона, пологи; попередження вагітності; переривання вагітності; дотримання гігієни, збереження здоров'я; СНІД і венеричні захворювання, їх наслідки; партнерство, шлюб, дружба, кохання, сексуальність; показники розлучень у Німеччині; сексуальні взаємини – гетеросексуальні, гомосексуальні; відповідальність батьків за неповнолітніх дітей [185, с. 70].

На уроках біології приділяється особлива увага факторам досвіду і переживань. Статеве виховання нині вже не розглядається як біологічна «інформація в наявному». Під час розгляду певної теми важливо уникнути поверхневого викладу матеріалу, що може спричинити формуванню однобічних уявлень про людську сексуальність. Наприклад, розглядаючи проблему СНІДу, окрім викладу основної інформації, рекомендується обговорити морально-етичний і соціально-суспільний бік цього питання [253].

Як складова навчання на уроці біології статеве виховання має в розпорядженні сучасні принципи, які спрямовані проти перебільшення когнітивних цілей і за підвищення значущості афективно емоційної частини заняття. Вартим уваги є приклад статевого виховання на заняттях з політології, біології і рідної мови у 6 – 8 класах гімназії Віттена (2001 р). На уроці політології рекомендуються такі теми для опрацювання: підлітковий і юнацький вік; дружба і перше кохання; сексуальне насилля; статеві ролі; майбутнє власними руками. У навчальний предмет біології включено наступні

теми: які зміни відбулися зі мною під час перехідного віку тілесно і духовно; здоров'я та особиста гігієна; перший сексуальний досвід; запобігання вагітності, небажана вагітність; запліднення, вагітність, народження; СНІД та інші венеричні захворювання [111, с. 45]. На занятті з рідної мови особливий акцент на статеве виховання ставиться при опрацюванні книги Макса фон дер Грюна «Фрідріх і Фрідеріке»: мова і сексуальність; дружба і кохання вчора, сьогодні і в інших народів (Китай) [253].

Уроки *фізичної культури* не лише сприяють формуванню фізичних якостей особистості, а й необхідних у партнерських взаєминах моральних рис: довірливих, чесних, щирих стосунків між особами різної статі. Варто звернути увагу, що заняття спортом послаблюють ранній статевий потяг, переключають гормональну активність на іншу діяльність, що сприяє кращому фізичному і розумовому розвитку учнів. Для розвитку чутливості на занятті фізичної культури німецький педагог С. Фріке (S. Fricke) [125] рекомендує виконувати з учнями 12 років і старше наступні вправи: учні сидять в колі, вчитель спокійно, чітко, витримуючи паузи, зачитує наступні завдання, які діти намагаються виконати: піднеси долоню повільно до лиця, доторкнися його, зачекай декілька секунд; відчуй кінчиком палиця чоло, його шкіру, під нею кістку; прощупай пальцями брови і очі; торкнися вії та повік, носа, ніздрі, спробуй порухати носом; проведи руками від носа по щоках до підборіддя; проведи кінчиками пальців по губах, відчуй їх контури; легким лоскотанням торкнися вух з внутрішнього та зовнішнього боку; промасажуй волосся, відчуй під пальцями шкіру голови; легко погладь ще раз лице і волосся; глибоко вдихни і видихни. Такі фізичні розслаблюючі вправи сприяють формуванню ніжності і обережності, розуміння приємних і неприємних дотиків.

Статеве виховання на заняттях *етики* сприяє розвитку таких цінностей, як цінність життя, свідомість, самовладання, любов до ближнього, правдивість і щирість, вірність і відданість, довіра, повага до інших; формуванню уявлень про естетичну культуру сім'ї і міжстатевих стосунків; виховання у школярів поваги до сімейних традицій. У таблиці 2.5 зображено шкалу норм і цінностей,

рекомендовану для використання на занятті на тему «Мої особисті норми і цінності».

Таблиця 2.5

Шкала норм і цінностей

	для мене тепер			для мене раніше				
	Дуже важл.	Важл.	Не дуже важл.	Не важл.	Дуже важл.	Важл.	Не дуже важл.	Не важл.
Спір								
Ніжність								
Пристрасть								
Щирість								
Дистанція								
Впевненість								
Відповідальність								
Вірність								
Відкриті стосунки								
Відмова								
Задоволення								
Солідарність								
Сексуальний досвід								
Здоров'я								
Відкритість								
Бажання								

*Джерело: Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. – Weinheim : Beltz Verlag, 1998. – S. 205

Мета заняття полягає у тому, щоб ознайомити учнів зі системою життєвих норм і цінностей. Учні отримують шкалу норм і цінностей, в котрій вони відмічають на скільки важливими для них є певні цінності сьогодні і були раніше (20 хв.); у групах по 4 чоловіки обговорюються результати і відповідають на запитання: Що було для мене важливим колись? Що є важливим сьогодні? Що змінилося? У групах намагаються встановити спільні тенденції і відмінності, і визначитися з проблематикою, з якою виступатиме група (30 хв.); груп виступають із обраною тематикою, дискутують [130, с. 159].

Потрібно зазначити, що мультидисциплінарне заняття може бути організоване у різноманітних формах, у різних часових та організаційних рамках. Молодші класи використовують усі форми роботи, за яких головною є змістовно методична співпраця і не вимагається певна домовленість про методичні засоби і вибір форми заняття. Більші вимоги ставляться до викладання у середніх та старших класах, де необхідно здійснювати співпрацю учителів з учнями, коли це стосується обговорення спільної теми. Мова йде про зміст, цілі, методи і завдання. Найбільші вимоги до кооперації вчителів і учнів, та координації виховних дій ставляться під час проведення проектів, що вимагає дотримання наступних дидактичних принципів: орієнтація на поведінку і на особистість, на результативність, узгодження всіма учасниками мети, змісту і перебігу роботи [256, с. 87].

Характерним для мультидисциплінарного статевого виховання є те, що воно відбувається найчастіше в межах існуючого навчального плану впродовж певного уроку; як проект впродовж одного або кількох днів; в позаурочний час у консультаційних центрах, на зустрічах школярів, шкільних поїздках та інше. У статевому вихованні учнівської молоді пріоритетну роль відіграють активні методи, що базуються на демократичному стилі взаємодії. До них належать ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з моралістичним характером. Крім цих методів, доцільно долучити і традиційні: бесіди, диспути, лекції, семінари, «круглі столи» різні форми роботи з книжкою, пресою, інформацією «Інтернету» та інші [264, с. 187].

Акцентується увага на бесіді в класі чи групах. **Бесіда** є методом, на який опираються майже всі директиви федеральних земель Німеччини. Мова йде не лише про бесіду між учителем і учнем, а й між учнями. Вміння і готовність відкрито розмовляти про проблеми сексуальності є чи не основною метою статевого виховання. Щоб сприяти бесідам на занятті, воно організовується так, щоби теми обговорювалися здебільшого між учнями, а не щоби вони лише пасивно слухали вчителя. Бесіда в групах надає можливість висловитися навіть

мовчазним учням. Так, для проведення бесіди до теми «Народження», У. Зілерт пропонує обговорити наступні запитання:

- Що означає для тебе слово «народження»?
- Чи пригадуєш ти народження свого молодшого брата/ своєї молодшої сестри?
- Чи вдячний ти батькам за те, що вони тебе народили?
- Яке значення має для тебе твій день народження?
- Чи згідний ти з необхідністю контролю народжуваності? [266, с. 101].

Німецький досвід переконує у доцільності використання **інтерактивних методів**. Вони завойовують усе більшу популярність в освітянській сфері. Завдяки ним виховання стає цікавішим, доступнішим, змістовнішим та обґрунтованішим. У зарубіжній педагогіці, в тому числі німецькій, інтерактивні методи застосовуються вже давно і довели свою ефективність. На відміну від активних методів, інтерактивні орієнтовані на більш широку взаємодію учнів не лише з учителем, а й один з одним і на домінування активності учнів в процесі виховання. До цих методів можуть бути віднесені такі, що організують процес соціальної взаємодії, на основі якого в учасників виникає певне «нове» знання, що народилося безпосередньо в ході вказаного процесу або як його результат. Інтерактивні методи у статевому вихованні створюють додаткові можливості для формування позитивного світосприйняття, покращення спільної взаємодії. Головна риса у застосуванні інтерактивних методів – використання власного досвіду під час вирішення проблемних завдань [253].

Дуже поширеним є **метод проектування**. Німецький педагог А. Флітнер (A. Flintner) характеризує проектну діяльність як виховний процес, в якому обов'язково беруть участь розум, серце і руки («Lernen mit Kopf, Herz und Hand»), тобто самостійно здобута інформація осмислюється через призму особистого ставлення до неї та оцінку результатів у кінцевому продукті [123, с. 198].

Мета методу проектів полягає у стимулюванні інтересу учнів до визначеної проблеми, оволодіння необхідними знаннями і навичками, а також

організації проектної діяльності стосовно вирішення проблеми для практичного застосування отриманих результатів. Головним є те, що ці результати можна побачити, осмислити, застосувати у реальній практичній діяльності. Щоби досягти цього, необхідно навчити дітей самостійно мислити, знаходити і вирішувати проблеми, використовуючи для цього знання з багатьох галузей, прогнозувати результати і можливі наслідки різних варіантів вирішення проблеми, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Вирішення проблеми при цьому набуває характеру проектної діяльності. Результативність використання методу проектів залежить від бажання школярів самостійно чи колективними зусиллями вирішувати поставлене завдання, застосовувати необхідні знання, отримувати позитивний результат [40].

У статевому вихованні метод проектів передбачає планування учнями своєї діяльності та засобів її виконання. Матеріали беруться переважно з повсякденного життя дітей, з уже здобутого ними раніше досвіду. Проекти статевого виховання можуть мати індивідуальний та груповий характер і повинні враховувати всі аспекти поставленої проблеми, стосуватися кожного учня. Обрання та виконання проектів відбувається у певній послідовності: обрання проекту, усвідомлення завдання, яке повстало перед учнем щодо його виконання, обговорення наслідків результатів. Карлгайнц Вальтл наводить наступний приклад проектного заняття, спрямований на розкриття проблеми міжстатевих взаємин:

Проект: „Історія статевих відносин” (Розподіл ролей між статями, міжстатеві взаємини)

Проблематика: в рамках проекту, який включає в себе похід у музей, опрацьовуються наступні комплекси тем статевої педагогіки: чоловіки і жінки / розподіл ролей між статями, міжстатеві взаємини; вагітність, народження, батьківство і планування сім'ї; молодіжна культура і молодіжна сексуальність; економічна ситуація сім'ї; умови існування сексуальних меншин.

Перебіг: підготовка (для старших класів): на занятті німецької мови зачитується твір Норберта Еліаса „Про розвиток цивілізації” і проводиться дискусія.

Поділ на групи: для походу в музей клас поділяється на дві або більше групи. Найпоширенішим (але необов'язковим) варіантом є поділ на статевогомогенні групи, а саме: група дівчат опрацьовує становище жінок (жіноча група) і група хлопців — проблему чоловіків (чоловіча група).

Завдання для груп:

— Завдання для жіночої групи: збери всю інформацію про життя жінки в минулому (професії, можливості освіти, участь у суспільному житті, завдання у сім'ї, права, одяг, сексуальна мораль тощо). Які висновки можна зробити про життя жінок.

— Завдання для чоловічої групи: збери всю інформацію про життя чоловіка в минулому (професії, освіта, участь у суспільному житті (у порівнянні з жінками), завдання і права в сім'ї, одяг, сексуальна мораль тощо). Які висновки можна зробити про життя чоловіків?

Фіксування результатів: результати свого пошуку група заносить у наступну таблицю:

Час/епоха	Предмет розгляду	Опис	Інтерпретація по відношенні до статевих ролей

Домашнє завдання: (як факультативне доповнення, проводиться до або після походу в музей): запитай у дорослих членів сім'ї, або сусідів, що вони знають про між статеві взаємини у минулому.

Історія: Групи співставляють на пленумі отриману інформацію у музеї і інформацію від дорослих членів сім'ї чи сусідів, та доповіді хлопців і дівчат. Дискутуючи, робиться акцент на наступному:

- будь-які економічні умови мають вплив на формування на розподіл ролей чоловіка і жінки;
- міжстатеві взаємини формуються залежно від історичних змін; їх теперішня форма — це продукт довготривалого розвитку;
- цей розвиток проходить і через сучасність. Ми свідомо організуємо своє майбутнє, причому ми повинні усвідомити до чого повинен привести цей розвиток.

Рідна мова (письмова робота):

- Варіант 1: твір на тему „Дослідник майбутнього про своє бачення міжстатевих взаємин теперішнього”.
- Варіант 2 (у поєднанні з предметом історії): твір на тему: „Жінка/чоловік 13, 15, 17, 18 ст. (на вибір) потрапляє в Німеччину і розповідає про міжстатеві взаємини свого часу”.
- Варіант 3: (у поєднанні з предметом біології): твір: ”Одна з тварин описує своє бачення міжстатевих взаємин у людей”.

Домашнє завдання: „Знайди предмет сучасності, який би ти хотів здати в музей майбутнього, як експонат, що виражає специфіку міжстатевих взаємини сьогодення”. Діти приносять ці предмети на заняття і коментують свій вибір.

Соціологія: презентація статистичних даних й інформація про політичні позиції окремих партій і груб до теми „Міжстатеві взаємини сучасності” з підручників соціології чи преси

Рідна мова (усна робота): за і проти дискусії, завершальний етап [279, с. 186].

Великою перевагою проектної діяльності є вміння, яких набувають учні, а саме: планувати свою роботу, попередньо прораховуючи можливі результати; використовувати багато джерел інформації; самостійно збирати і накопичувати матеріал; аналізувати, співставляти факти, аргументувати свою думку; приймати рішення; установлювати соціальні контакти (розподіляти обов’язки, взаємодіяти один з одним); створювати «кінцевий продукт» – матеріальний носій проектної діяльності (доповідь, реферат, фільм, календар, журнал,

проспект, сценарій); підготувати цикл занять з тем, які зацікавили б учнів; представляти створене перед аудиторією; оцінювати себе та інших.

Проектна діяльність обов'язково передбачає роботу в колективі. Великий інформаційний і технологічний обсяг багатьох проектів примушує учнів об'єднуватись у групи. Така ситуація сприяє становленню, формує соціалізовану особистість. Працюючи в команді, діти вчаться взаємодіяти один з одним, вирішувати можливі конфлікти, набувати навичок етичного міжособистісного спілкування, брати відповідальність за вибір рішення, аналізувати результати діяльності тощо. У таблиці 2.6 ми наводимо приклади проекту із статевого виховання для учнів 9 класів середньої школи в Мюнхені.

Проведений аналіз використання методу проектів у німецькій педагогіці засвідчив, що цей метод є педагогічною технологією, яка відображає реалізацію особистісно зорієнтованого підходу у вихованні та сприяє формуванню вміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя людини постіндустріального суспільства, зорієнтована не на звичне просте засвоєння інформації, а на її широке, творче застосування і пошук нової (часто шляхом самовиховання). Активне включення учнів у зміст проектів дає їм можливість засвоїти нові способи людської діяльності в соціокультурному середовищі, створює умови для творчої самореалізації школярів, сприяє формуванню в них позитивного світогляду [40].

Заслуговує уваги, на нашу думку, метод **ігрових ситуацій** – один з методів інтерактивного виховання, котрий дуже широко застосовується у німецькій педагогічній практиці. Він полягає у використанні деяких ігрових принципів, реалізація яких здійснюється в умовах вільної, нерегламентованої формальними правилами та організаційною структурою діяльності. Найбільш типовими ситуаціями є виховні рольові ігри та дискусійні заняття.

14.45	45	Запис характеристик на 2 нових листках, які оцінюються „+” або „—”: 1. запис на листках 2. наклеювання листків на плакатах від позитивного до найменш позитивного, від негативного до найменш негативного 3. дискусія: — чому це поняття позитивне чи негативне (критерії, оцінка)? — як ви вважаєте дівчата (хлопці) також так думають? — ти використовуєш ці вирази? Чому (ні)? — як сприймаєш ти ці вирази, коли чуєш їх від інших?	
15.30	15	Обмін плакатами між групами — коротка перерва —	
15.45	30	Дискусія про +/- плакати іншої групи	
16.15	15	Зустріч обох груп на пленумі, дискусії про різність рішень даної проблеми	
16.30		Завершення	
Вечір: Питання і Відео			
20.00	30	Відео „Секс — інструкція по застосуванню для молоді”	Відео
20.30	20	— всі учні записують на листочках питання, які їх цікавлять і кидають у коробку, — по черзі витягують запитання, зачитують і відповідають	
20.50	70	Обговорення інших питань і проблем	
22.00		Завершення	

День 2			
Перша половина дня: Біологія і контрацепція			
9.15	15	Розігриваючі ігри	
9.30	30	Інформація про біологічні властивостей жіночих і чоловічих статевих органів	Таблиці, плакати
10.00	45	Інформація про засоби контрацепції	
10.45	45	Гра: „закохана пара і засоби контрацепції” 2 організаторів грають закохану пару, а учні є представниками засобів контрацепції. Організатори ставлять запитання, насамперед, про непередбачені ситуації	
11.30	15	Перерва	
11.45	30	Повторення інформації	
12.15	20	Ігри до теми засобів контрацепції та властивості статевих органів	
12.30		Обідня перерва	

Друга половина дня: засоби контрацепції			
15.00	15	Розігрівуючі ігри	
15.15	75	Дискусія про питання сексуальності і стосунків: на підготовлених картках запитання, (що було би, якщо...), з підготовленими відповідями	
16.30	30	Підведення підсумків проведеного заходу	
17.00		Прощання і завершення	

*Джерело: Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. — Weinheim : Beltz Verlag, 1998. — S. 192—195.

Рольова гра формує в учнів здатність виконувати роль іншої людини, побачити себе з позиції партнера у спілкуванні, планувати власну поведінку і передбачати поведінку співрозмовника. Вона розвиває вміння контролювати свої вчинки і оцінити дії інших. Рольова гра сприяє формуванню партнерства і співпраці, адже вона виконується групою школярів, які повинні взаємодіяти злагоджено і точно, враховувати реакції один одного. Метод ігрових ситуацій використовують із метою формування умінь і навичок спілкування та запобігання формуванню в учнів шкідливих звичок, що виникають під впливом ровесників і дорослих [44, с. 106].

В основі рольової гри лежить, як правило, міжособистісна, конфліктна ситуація. Часто конфлікт у дискусії стає приводом для рольової гри, яка би допомогла його вирішити. Дуже ефективно метод рольової гри використовується для вирішення проблеми розподілу ролей між статями. Ігри можуть слугувати усвідомленню і розумінню почуттів. Через самосприйняття школярі мають змогу навчитися бути чуйнішими у своєму впливі на інших і навчитися розумінню почуттів інших [197, с. 99].

Рольові ігри пропонують можливості програти конкретні соціальні ситуації і виявити альтернативи тих чи інших дій. Конфліктні сфери молодіжного партнерства можна розробити на прикладі гри з м'ячем і наближено до реальності опрацювати можливості поведінки.

Деякі учителі вводять рольові ігри, особливо, щоб тематизувати різноманітну поведінку хлопців і дівчат, або розкрити зміст певної актуальної проблеми. Через обмін ролями повинні бути відтворені та проаналізовані типові життєві ситуації, щоб створити невимушену атмосферу серед школярів. Вартим уваги вітчизняних педагогів є завдання «Шоу засобів контрацепції», де двоє молодих людей грають роль закоханої пари, інші ж обирають собі роль певного засобу контрацепції (інформацію про вибраний засіб вони готують самостійно заздалегідь), намагаються розрекламувати себе перед парою, яка в свою чергу задає запитання про безпеку використання, побічні дії тощо. Ознайомившись зі всіма засобами контрацепції, молоді люди вибирають один, який підходить їм обом, обґрунтовують свій вибір. Після завершення гри педагог з учнями обговорює результати, ведеться дискусія про правильність вибору пари, про можливість іншого вибору. Ця гра дає учням можливість детальніше ознайомитися із засобами контрацепції і створює атмосферу розкутості та довіри [254, с. 84].

Хоча дії гравців не регламентуються і формально вільні від правил, сюжет гри може містити загальні вказівки про форму реалізації і вирішення проблеми, а сама гра завжди містить приховані правила. Такими правилами є основні рольові характеристики, цілі і реальні рольові прототипи. Вартим уваги вітчизняних педагогів є практичне заняття на тему «Попередження сексуального насилля та агресія у молоді». Учні розділяють на групи, в яких вони повинні розіграти перед іншими ситуацію, не називаючи її. Кожна група обговорює побачене і намагається вгадати, у чому полягає проблема, і знову ж у сценці демонструють своє бачення розв'язання цієї проблеми [258, с. 63].

Школярам завжди цікаво спробувати себе в іншій ролі. Вони охоче підтримують ініціативу вчителя провести імітацію. Рольова гра розвиває в учнів необхідні в подружньому житті навички співробітництва з партнером, що базуються на високій комунікативній культурі, сексуальній культурі та культурі поведінки. Вона формує такі моральні норми, як обов'язок, честь і гідність, виховує дисциплінованість, толерантне ставлення, чуйність та увагу

до інших. Разом з очевидним впливом на безпосередніх учасників рольова гра опосередковано впливає на аудиторію присутніх, які спостерігають за динамікою розвитку взаємин у різноманітних життєвих ситуаціях, що спонукає їх до морального самовдосконалення [44, с. 108].

Педагог Г. Гудьйонз рекомендує з метою статевого виховання в ігровій формі здійснювати під час будь-якого уроку в середніх класах п'ятихвилинні перерви. Учні утворюють коло. Один учень стоїть із заплющеними очима у центрі, інший намагається торкнутися його, якщо дотик був приємний – обоє повертаються в коло; якщо ж дотик був неприємний – виходить інший учень і намагається зробити те ж саме. Гра закінчується, коли більшість учнів знаходять собі, таким чином, пару. Така гра допомагає учням навчитися розрізняти приємні та неприємні дотики, сприяє створенню довірливої атмосфери в класі [147, с.56].

Одночасно з рольовими іграми дуже часто при здійсненні статевого виховання використовується метод *дискусії*. Організація виховного процесу на основі дискусії орієнтується на формування правильного світогляду школярів. Так, наприклад, учні отримують від педагога копії тексту про статові стосунки молодої пари. Після ознайомлення з текстом учні у групах обговорюють прочитане, дискутують про позитивне та негативне, намагаються виділити повчальне. Характерною ознакою методу є: групова робота учнів, взаємодія, активне спілкування школярів у процесі роботи, вербальне спілкування, як основна форма взаємодії у процесі дискусії, спрямованість на досягнення виховних цілей. При цьому головною рисою виховної дискусії вважається пошук істини на основі активної участі всіх школярів. Так, при вивченні у середніх та старших класах теми «Кохання та секс» А. Гопф рекомендує наступні питання для дискусії:

1. Кохання і секс не завжди взаємопов'язані, але секс – це найкращий вияв кохання.
2. Сексуальність – це мистецтво володіння своїм тілом.
3. Сексуальність – це найбільша зброя людини, незалежно від віку та статі.

4. Сексуальність – це мова кохання, яке висловлюється за допомогою тіла [163, с. 74].

Досліджуючи методику статевого виховання, Уве Зілерт рекомендує використовувати на практиці метод *мовчазних дискусій*. Вчений переконаний, що цей метод координує думки окремих учнів, спонукає їх до чітких і точних формулювань своїх думок, під час дискусії стають помітнішими помилки в логіці мислення, вдосконалюються прийоми дискутування. Він рекомендує використовувати мовчазну дискусію на початковому етапі вивчення нової теми, під час її закріплення та підведення підсумків. Так, наприклад, розглядаючи тему «Агресія і сексуальність» клас ділиться на кілька підгруп, кожна з них отримує плакати. Школярі у письмовій формі висловлюються щодо вказаної проблеми. Після цього плакати вивішують на дошці і зачитуються всі думки, учні висловлюються про прочитане і намагаються визначити найважливіше. У разі, якщо деякі фрази є незрозумілими, представники відповідної підгрупи обґрунтовують написане і відповідають на запитання. Завдання учнів – виявити причини заданої проблеми і знайти шляхи її подолання, усвідомити необхідність подолання негативного [266, с. 123].

Проаналізувавши дидактичні матеріали про використання дискусії, необхідно відзначити, що вона ефективна для закріплення інформації та формування ціннісних орієнтацій вихованців. Дискусія може бути як засобом вирішення проблеми, так і методом засвоєння знань. Вона допомагає учням з'ясувати власну позицію щодо сексуальності та виявити різноманітність підходів для вирішення певних проблем.

Вартим уваги є те, що у навчально-виховній практиці Німеччини як допоміжний засіб до бесіди, дискусії, рольових ігор та ін. використовується відеопродукція, що сприяє кращому розумінню поставленої проблеми. У таблиці 2.7 ми наводимо приклад використання відео на занятті статевого виховання. Необхідно зазначити, що у директивах статевого виховання Баварії подано основні рекомендації, котрих необхідно дотримуватися при виборі відео як засобу виховання: чи подано на відео правдиву інформацію? Чи

рекомендований відеоматеріал відповідній віковій групі? Чи не містить відео відразливих і страшних моментів, ненормативну лексику? [256, с. 73]

Таблиця 2.7

Використання відео для оптимізації процесу статевого виховання*

Тема:	Сексуальна активність молоді, міжстатеві взаємини	
Учасники:	учні від 14 років	
Обладнання:	Відео, література	
Тривалість	45 хвилин	
Постановка проблеми/ мета	Розуміння молоддю того, що від розчарувань після сексуальних контактів може врятувати усвідомлення ними відповідальності за свої вчинки та за партнера і того, що будь-яким сексуальним діям повинно передувати тривале знайомство, і пізнання один одного.	
Сутність:	1. Перегляд короткого відео про перший сексуальний досвід. 2. Бесіда: Чого очікували молоді люди на відео від свого першого сексуального контакту? Чи були їх очікування виправданими 3. Читання розповіді про перший сексуальний контакт трьох різних людей. 4. Обговорення: Чи є ці розповіді правдивими? Чи трапляється таке у реальному житті? Як діяти, щоб перший раз не приніс розчарування? 5. Фіксація результатів на дошці. (Приклад, фіксації результатів даного заняття:	
	Джерело позитивних сподівань	Причини розчарування
	Побачене у фільмах та описане у книгах	Відсутність досвіду у обох партнерів
	Лише чудові відгуки від друзів	Незнання бажань партнера, небажання це обговорити
	Переконавання, що все має статися само собою	Страх перед відмовою
	Вона нафантазувала собі все набагато кращим.	Страх перед біллю
...	...	...

*Джерело: Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. — Weinheim : Beltz Verlag, 1998. — S. 129 —130.

Німецький педагог К. Вальтл (K. Valtl) у дидактичному аналізі матеріалів зі статевого виховання робить наголос на такій формі групової дискусії, що в останні роки набула широкого застосування, як «**мозковий штурм**» (Brainstorming). Метод «мозкового штурму», який стимулює уяву учнів можна використовувати в різних формах діяльності: у роботах з малими групами, командами, великими групами («гра з глядачами»), індивідуальній роботі вічна-віч. За звичайних обставин обговорення сексуальних проблем

перешкоджають контролюючі механізми свідомості, які гальмують під тиском стереотипів вільне висловлювання та обговорення, учнів охоплює страх перед невдачею, побоювання видатися смішним тощо. Для нейтралізації цих факторів проводиться «мозковий штурм», що поєднує евристичний діалог і метод вільних асоціацій. Метод «мозкового штурму» відомий під багатьма іншими назвами, серед них такі: метод Осборна, фабрика ідей, ярмарок ідей, серія нових ідей, конференція ідей та ін.

Зазначимо, що використання цього методу в процесі виховання передбачає пошуки оптимального вирішення проблеми, яку винесено на розгляд. При цьому важливо, щоб було якнайбільше оригінальних, аж до неправдоподібності, ідей. Для здійснення процесу виховання за допомогою цього методу необхідно створити для учнів такі умови, в яких вони могли би висловлювати оригінальні ідеї розв'язання проблеми за принципом «перша думка – найкраща».

Суть «мозкового штурму» полягає в тому, що учні отримують для розгляду тільки одну проблему, а їхнім завданням є генерація якнайбільшої кількості різних неординарних ідей для її вирішення. Найважливішим при цьому є створення вільного середовища для висловлювання ідей і навіть недоречних пропозицій. Доцільно, щоб в обговоренні брали участь спеціалісти, котрі добре обізнані з питанням, і профани (в однаковій кількості) [261, с. 14].

Порівняльний аналіз німецьких програм зі статевого виховання учнівської молоді забезпечив можливість виділити приклад використання методу «мозкового штурму» при розгляді теми «Сексуальне насилля». Учні класу діляться на групи, на великому аркуші паперу вони повинні виділити, що на їх думку є збоченим, а що позитивним. На пленумі аркуші вивішують на дошку, учні всього класу обговорюють з чим вони згодні, а з чим ні, дискутують про наступне:

- Чи є позитивним все те, що є звичним?
- Чи є позитивним те, що є приємним?
- Чи було колись те, що сьогодні вважається позитивним, збоченим?

- Чим можна стимулювати прояви толерантності у молоді?
- Що для молоді у вчинках дорослих є збоченням?

Метод «мозкового штурму» відноситься до групи активних методів виховання і використовується для вирішення конкретних практичних завдань педагогічного характеру. Його застосування потребує адаптації до умов виховного процесу. Для цього потрібно вирішити такі проблеми:

- Хто у виховній групі має виконувати роль «спеціалістів» та «профанів»?
- Як реєструвати висловлені думки?
- Хто і як може оцінити висловлені ідеї?
- Чи є в умовах виховного процесу можливість завершити оцінювання наведених ідей в іншому колективі спеціалістів і в інший час?

Вирішенню проблеми, вказаної в першому питанні, сприяють кілька підходів: запросити на заняття спеціалістів, а учням надати роль «профанів»; вибрати серед учнів кількох, хто найкраще орієнтується в проблемі й одночасно підготувати їх до ролі «спеціалістів» у даному аспекті, іншим же залишити ролі «профанів»; нехай усі учні групи, без поділу на ролі «спеціалістів» і «профанів», висловлюють думки з приводу вирішення проблеми, яка розглядається [278].

Досвід показує, що пошук вирішення проблеми всіма слухачами групи без їхнього поділу на ролі є найбільш реальним і дієвим способом реалізації «мозкового штурму» в умовах середньої школи. Доцільно навести такий приклад використання методу «мозкового штурму»: на початку заняття з теми «Гомосексуальність» учитель (ведучий) розділивши дошку на дві половини, записує на одній поняття «гетеросексуальність», а на іншій – «гомосексуальність». Кожен учень називає те, що асоціюється у нього із цими поняттями, а учитель (ведучий) занотовує почуте на дошці. Після цього обговорюється кожний названий пункт, учні висловлюють свої думки щодо нього. Важкі питання пояснюються за допомогою відповідної літератури або ж запрошеними спеціалістами. Важливі поняття, які виникають при цьому, записуються на дошці та докладніше роз'яснюються [257, с. 195].

Для використання методу «мозкового штурму» К. Вальтл подає наступні методичні рекомендації:

- Чітко сформулюйте проблему (завдання), визначте потреби і мету її вирішення.
- Ознайомте учнів з умовами й правилами проведення роботи. Визначте групи учнів (команди, бригади, експертні групи тощо), поясніть їх завдання.
- Стимулюйте генерацію ідей у робочих групах; ідеї повинні бути новими, простими, надійними, доступними.
- Організуйте «мозковий штурм» поставленої проблеми за певний проміжок часу (10 – 15 хвилин). Можете регламентувати кількість відповідей, які потрібно отримати (5, 7, 10 тощо).
- Проведіть репрезентацію ідей, запропонованих учасниками, та їх аргументацію.
- Організуйте аналіз ідей.
- Допоможіть учням відібрати кращі ідеї, спрямуйте їхнє подальше розроблення.
- Підведіть підсумки роботи [278].

Одним з ефективних комунікативно-вербальних методів статевого виховання є **опитування**, що поєднує інтерв'ю та анкетування. Цей метод доцільний при розгляді теми сексуальності, яка зумовлює гарячу дискусію у класі чи школі, наприклад, у разі інциденту в школі або хвилюючої події, про яку повідомили засоби масової інформації. У цьому випадку бесіди і дискусії можуть бути підсилені результати опитування, здійсненого заздалегідь учнями. Найважливіший виховний ефект як для школярів, так і для вчителів полягає у підготовці і проведенні опитування. Воно може проводитись у формі відеоінтерв'ю, запису на диктофон або у вигляді тесту. Важливим у використанні цього методу є те, що учні, аналізуючи і критикуючи результати опитування, мають змогу усвідомити хибність власних переконань і скерувати свої вчинки у правильне русло. У. Зілерт рекомендує перед ознайомленням з

темою «Вагітність та пологи» запропонувати учням за допомогою опитування знайти відповіді на наступні запитання:

1. Де можна придбати тест на вагітність? Скільки він коштує? Як він проводиться?
2. Коли ставати на облік в жіночій консультації? Які аналізи повинна здати жінка під час вагітності?
3. Які права має працююча вагітна жінка? Де можна про це дізнатися?
4. Які соціальні виплати отримує матір після народження дитини?
5. Хто допомагає матерям-одиначкам? Як і де можна пройти тест на батьківство?
6. Де і коли проходять курси підготовки молодих батьків? Хто їх проводить і яка їх вартість?
7. Де можна народжувати? Чи може бути присутнім чоловік при пологах? Чим він може допомогти?
8. Які несподіванки чекають молодих батьків? Хто і де може проконсультувати їх у випадку проблем із здоров'ям немовляти [264, с. 97]?

Результати опитування обговорюються на занятті з усім класом, таким чином учитель має змогу оцінити, що учні вже знають, а на що необхідно звернути більше уваги, що їх найбільше цікавить.

Проаналізувавши рекомендації про застосування інтерактивних методів статевого вихованні, варто назвати **метод створення виховних ситуацій**. Його німецькі педагоги вважають одним з найбільш ефективних у вихованні школярів. Виховні ситуації сприяють формуванню в учнів здатності уявляти себе на місці іншої людини, приймати найбільш доцільні рішення, узгоджувати з ними власні дії. Так, наприклад, обговорюючи проблему небажаної вагітності доцільним було б подати на обговорення учням наступну ситуацію: «Ваша молодша сестра завагітніла, вона вагається: робити аборт чи народжувати. Що порекомендуєте ви їй?». Виховні ситуації є різноманітними за своїми особливостями: вербальні (наведення афористичних висловів, розповіді з моральною проблематикою, казкові сюжети і реальні події), уявні (створення

учневі умов для аналізу ним своєї поведінки, оцінки певної події), конфліктні (в їх основі – гострі моменти, психологічні зриви, потрясіння), ситуації-задачі, ситуації-вправи (обговорення проблем ігрової ситуації, що спонукають учнів до певних дій, моральних вчинків) [279, с. 157].

Відомий німецький науковець і педагог В. Брецінка (W. Brezinka) пропагує використання одного з прийомів цього методу – *активізація прихованих почуттів*. Кожна дитина, будучи небайдужою до свого становища в колективі, ставлення до себе дорослих і ровесників, переживає це по-своєму, нерідко приховуючи власні думки і почуття. Спостереження за поведінкою учнів, спілкування з ними, їх батьками допомагають з'ясувати, що особливо важливе для них. Знаючи про це, педагог повинен подбати про створення такої ситуації, яка б активізувала ці думки і почуття, зробила їх провідними, сприяла формуванню в дитини позитивних рис, гідної поведінки особистості [82, с. 87].

Вартим уваги є рекомендований Н. Ключе прийом *створення конфліктних ситуацій*, за допомогою якого вчитель має можливість передбачити поведінку учнів у певній ситуації і завчасно скорегувати негативні прояви. Таким способом він нейтралізує потяг до негативних вчинків і стимулює прагнення до корисних дій, в учнів підвищується інтерес до продуктивного, безконфліктного спілкування. Учитель пропонує учням дати відповіді на питання, які заздалегідь записані на окремих аркушах. Кожне запитання містить певну ситуацію та починається зі слів «Що було б, якби...». (Наприклад: «Що було б, якби твій партнер признався, що зрадив/ла тебе?»; «Що було б, якби твій син признається, що він гомосексуаліст?»; «Що було б, якби ти закохався в того, хто старший від тебе на 20 років?») Учні за чергою витягують по аркушу і зачитують вголос написане, дають обґрунтовану відповідь. Можливість висловити свою думку, погодитися зі сказаним чи не погодитися має кожен. У разі неправильного розуміння проблеми учитель спрямовує учнів на правильний шлях її вирішення [183, с. 83].

Таким чином, створення виховних ситуацій дає змогу школярам усвідомити негативне у своїй поведінці, змінитися, перерости. Виховні ситуації

активізують нерозкриті почуття, навички і вміння учнів, зміцнюють їх впевненість у своїх силах.

Аналіз інтерактивних методів виховання показав, що вони покликані формувати ініціативну, самостійну людину, наділену творчим мисленням. Ці методи розширюють пізнавальні можливості, розвивають творчі здібності, інтуїтивне мислення, оригінальні способи дій, відходять від шаблонів і стереотипів, а найголовніше – сприяють налагодженню партнерства.

Варто зазначити, що у статевому вихованні необхідно орієнтуватися на дітей і їхній досвід, зважати на їх інтереси під час вибору певного змісту і методів заняття. Потрібно врахувати думки і запитання школярів, оскільки вони безпосередньо стосуються розвитку особистості останніх і є для них сприятливою мотивацією навчального процесу. В статевому вихованні при принципі, орієнтованому на учнів і їх досвід, треба також враховувати право на нерозповсюдження інформації і «право на інформативне самовизначення». Учителям потрібно слідкувати, щоб діти почувалися невимушено, не видавали особисту інформацію проти своєї волі чи волі батьків про їх сім'ю, навіть якщо це стосується теми заняття. На заняття учні повинні мати можливість усно висловити власну думку чи питання стосовно теми, під час чого вони можуть відкрити для себе, які різні можливості дає життя і які форми співжиття є суспільно допустимими. А. Гільгерс виділяє наступні методичні можливості статевого виховання за принципом мультидисциплінарності: написання фантастичних і утопічних творів за вказаною темою; завершення творів з однаковим початком, порівняння результатів перед класом; сценічне представлення теми (рольова гра, пантоміма); зібрання спонтанних ідей; опитування експертів; зібрання інформаційного матеріалу (газети, журнали, програми, статистики, річні звіти консультативних центрів, інформація з інтернету); виготовлення продукції (одягу та іграшок з інших епох та культур для різних статей); обговорення сучасних музичних творів; перетворення історичних любовних листів на сучасний лад; проведення виставок до заданої теми; виготовлення плакатів і стінгазет; написання сценарію до незавершеного

фільму, текстів пісень, фіктивних біографій; проведення «за і проти» дебатів, ток-шоу [156, с. 112]. Ю. Гартман (J. Hartmann) пропонує, як метод статевого виховання, учням 6 – 8 класів написання фіктивних листів-відгуків на коментарі до статей сексуальної тематики молодіжних журналів. Учні можуть виступати у ролі лікаря-сексолога або представника консультаційного центру. Цей метод рекомендується використовувати на заняттях історії, рідної мови чи статевого виховання. Відповіді обов'язково обговорюються на уроці, визначаються найбільш корисні та правдиві рекомендації [151, с. 35]. Такий підхід дає можливість вчителю побачити ставлення учнів до певної проблематики, вчасно зреагувати і скорегувати хибність їх думок і поведінки, що є головною передумовою успішного статевого виховання.

Особливої уваги заслуговує така форма організації виховного процесу, як **виховні епохи**. Їх досить часто практикують у школах Бремена та Гессену. Ця форма виховання була введена в педагогіку Німеччини у XIX ст. провідним педагогом Й. Ф. Гербартом (J. F. Herbart). Статеве виховання здійснюється концентровано, у вигляді певних циклів, при цьому заняття проводяться інтенсивно в рамках зведеного уроку впродовж 2 – 3 тижнів. Це дає змогу глибше проникнути у виховний процес, детальніше розглянути основні проблеми виховання. Виховні епохи рекомендується проводити декілька разів у рік. Епохальність дає можливість заглибити учнів у виховний процес, а не здійснювати виховання фрагментарно. Виховні епохи здійснюються у молодшій школі вчителями, а в старшій школі також запрошують експертів, представників консультативних центрів, лікарів. Як показала практика, періодичність сприяє поглибленому розумінню поставленої проблематики і формуванню позитивних якостей особистості. Так, у старших класах доцільно було б у формі виховних епох вивчати теми «Вагітність та пологи», «Аборт та його наслідки», «СНІД та венеричні захворювання», «Засоби контрацепції», це дало б змогу детальніше розглянути ці теми, оскільки зазвичай про них говорять досить поверхнево. Під час такої тривалої роботи учні починають розуміти, на який ризик наражаються вони себе та своїх партнерів,

підсилюється почуття відповідальності, молодь частіше задумується над своїми вчинками. Виховні епохи дають змогу учням дізнатися більше про проблеми, які їх цікавлять, отримати корисну інформацію не лише від педагогів, а й від спеціалістів [229].

Німецькі педагоги С. Кьоглер (S. Köhler) [193], Б. Зціліс-Капельгоф (B. Szillis-Kappelhof) [274] приділяють увагу навчальному матеріалу для статевого виховання і виділяють наступні критерії його підбору: привабливий дизайн; чітка, доступна мова викладу; докладний опис і зображення статевих органів, однозначна позиція щодо сексуальності; подання всього матеріалу згідно гасла: сексуальність – це дещо більше ніж просто статевий акт; обов'язкове подання тем: біологічна і соціальна роль батьків, роль чоловіка і жінки у сім'ї, міжстатеві відносини, характерна поведінка статей; спрямованість матеріалу на формування прагнення мати здорову і повноцінну сім'ю.

Важливе значення надається педагогами німецьких шкіл підведенню підсумків заняття і його оцінці учнями. Школярі висловлюються про те, що дав їм урок, як вони почувалися під час розгляду теми. Це мотивує їх до аналізу вивченого і є з боку вчителя доказом того, що їхні думки і погляди мають питому вагу. Тим самим учні вчать сприймати конструктивну критику, а вчитель має змогу отримати оцінку свого ж заняття. К. Вальтл рекомендує під час оцінки заняття використовувати не лише метод бесіди, оскільки багатьом учням важко висловлюватися про ті чи інші теми. Він пропонує наступні методи:

– *для молодших класів:*

- Смайли: в кінці уроку учні вивішують на дошці малюнки із зображенням задоволеного, нейтрального чи незадоволеного обличчя.
- Міміка: учні виражають своє ставлення через міміку (один за одним або всі одночасно).
- Барометр: учні піднімають руку так високо, наскільки, на їх думку, вдалим і цікавим було заняття.

- Мова знаків: думки можуть висловлюватися певними знаками, наприклад, догори великий палець, долоні як ваги тощо.

– для старших класів:

- Три капелюхи: виставляється три капелюхи з надписами «Тема», «Методи», «Настрій». Учні пишуть свою думку для кожного розділу, зачитують і коментують. Це вимагає багато часу, тому вказаний метод доцільний для проектів і днів науки.

- М'яч: учні сідають по колу і кидають один одному м'яч; хто його зловить, той висловлює своє ставлення до проведеного заняття.

- Анкета: при проведенні проектів доцільним є проведення анкетування, приклад якого ми наводимо нижче [279, с. 178].

Важливо наголосити на тому, що під час здійснення письмового чи усного контролю необхідно обмежуватися лише перевіркою теоретичною матеріалу, і в жодному разі не торкатися емоційного аспекту чи особистих цінностей.

Відзначимо, що важливим є час опрацювання проблем на сексуальну тематику. Більшість учителів надають перевагу часу перед канікулами, коли панує невимушена атмосфера, що полегшує роботу над цією темою.

Вартими уваги є розроблені А. Гільгерс методичні рекомендації статевого виховання для шкіл усіх федеральних земель, у яких вона виділила наступні види роботи: бесіда і дискусії за і проти; рольові ігри, сценки; робота з фільмами, фотографіями, рекламаціями; інтерв'ю з експертами, бесіди з майбутніми мамами; робота з підручниками та юнацькою літературою; комп'ютерні симуляції; доповідь; обговорення конфліктних ситуацій; співпраця з консультативними центрами; відеопродукція; «мозковий штурм», асоціації; творча робота, складання віршів про кохання, текстів для пісень; виготовлення колажів; медитація; малювання; робота з діафільмами; конкретна робота, наприклад, одягання немовлят; статистична оцінка. Вона вважає, що при вивченні окремих тем необхідно, за можливості, замість сухого літературно теоретичного опрацювання, методам, які спрямовані на дії. Це зокрема: оцінка

текстів і молодіжних журналів; відвідування консультаційних центрів; рольова гра зі зміною ролі хлопець – дівчина; постановка власних відео-кліпів; оцінювання оголошень про пошуки партнера; опитування представників інших релігій про сексуальність і кохання тощо [156, с. 98].

Аналізуючи статеve виховання в Німеччині, варто зупинитися на проблемі *спільного навчання хлопців і дівчат*. Упровадження такого навчання мало за мету усунути нерівність можливостей для обох статей, сприяти рівноправності чоловіка і жінки. Проте це не завжди себе виправдовує. Хлопці часто домінують на заняттях через свою поведінку, дівчата ж повинні дотримуватися «соціальних норм». Спільні бесіди не вдаються через мовчазність і незграбність багатьох хлопців; коли ж дівчата активно співпрацюють на занятті, хлопці намагаються спровокувати своєю поведінкою негативні ситуації [65, с. 57].

Аналіз праць німецького педагога К. Еченберг (K. Etschenberg) [113 – 119] свідчить про доцільність роздільного навчання хлопців і дівчат для розгляду тем «Інтимна гігієна» та «Сексуальне насилля». Однак особливості гомогенної роботи полягають у тому, що результати роботи в групах, обговорюються з усім класом. Трапляється інколи, що діти лише після опрацювання тієї чи іншої теми в гомогенних групах, наважуються обговорити цю проблему з представниками іншої статі.

Велику увагу вказаній проблемі необхідно приділити в тих класах, де навчаються діти інших національностей. Так, наприклад, для турецьких дівчат є недопустимим, якщо у розмові про їх сексуальність присутні хлопці [240, с. 56]. Директиви більшості земель також рекомендують під час вивчення певних тем роздільне навчання хлопців і дівчат.

У роботі з класами дуже важливим є дотримуватися наступних вказівок:

- інтимні теми можуть обговорюватися в малих групах, в яких учні працюють лише з партнерами, котрих самі вибрали. В спільній групі обговорюється тільки перебіг бесіди, але не її зміст;

- делікатні теми опрацьовуються в індивідуальній роботі. Учні діляться лише тим, що вони вважають актуальним і необхідним;
- із урахуванням вербальних і невербальних сигналів, які визначають межі особистісної готовності до розмови, формується в учнів взаємне збереження особистісної сфери і тактовність;
- для обговорення окремих тем корисним би було запрошувати незалежних спеціалістів, які не виконують жодних функцій у школі;
- теми і форми роботи, що потребують більше часу і більш інтимної атмосфери, які не є можливими за звичайних умов навчання, необхідно розглядати в рамках днів науки, проектів, екскурсій, факультативних занять;
- важливим є створення такої атмосфери, в якій учні почувалися себе дуже вільно і розкуто при ознайомленні з найделікатнішими темами [212, с. 69].

Хоча досі не існує єдиного бачення спільного навчання, але вже з 1990-х років вказується у директивах земель про часткове роздільне навчання. Це пов'язано з очікуванням, що певному розвитку молоді, передусім хлопців, сприятиме відокремленні іншої статі, зробить дівчат стабільнішими, а хлопців суттєвішими.

З вищесказаного випливає, що вчителі усіх предметів, а особливо природничих наук, повинні зважати на сексуально виховні імплікації їх занять щодо хлопців і дівчат. Необхідними є конкретні зміни навчального процесу.

Особливе регулювання для статево роздільного навчання в загальноосвітніх школах обрали землі: Берлін і Північний Рейн-Вестфалія, заняття з фізики, хімії трудового навчання проводяться окремо у хлопців і дівчат. У школах решти земель об'єднують дівчат (хлопців) з паралельних класів в один для вивчення певного предмету. Там, де не існує можливості роздільного навчання, вчителі зобов'язані звертати увагу на те, де, як і що перешкоджає повноцінному розвитку дівчат і хлопців, чим можна посприяти стабілізації статевого відносин [168].

Часто виразна ексцентричність спостерігається на занятті з математики. Дослідження показали, що в початковій школі математичні успіхи дівчат і

хлопців є однаковими, дівчата навіть захоплюються обчисленнями. Однак уже в середній школі вони поступово втрачають свої математичні здібності. Технічні гуртки відвідують здебільшого хлопці, а дівчата дуже рідко. Вже під час вибору основних предметів у старших класах хлопці надають перевагу математиці, фізиці, хімії, історії, а дівчата – мовам, образотворчому мистецтву, музиці. Тому вчителі повинні намагатися сприяти розвитку технічних здібностей у дівчат, організувати для них технічний гурток. Різні інтереси дівчат і хлопців вони мають зробити навіть темою уроку математики, щоб розкрити математичні проблеми у взаємозв'язку з життям жінок і навчити їх вирішувати (математичні компетенції для подолання щоденних тем у господарстві, вихованні дітей тощо та ін.) [178, с. 12].

Згідно результатів шкільних спостережень, педагоги більш уважніші до активних школярів чоловічої статі, їх частіше хвалять, на них більше звертають увагу на заняттях. Соціальна компетенція дівчат проявляється у змішаних класах значно рідше, у навчальному кліматі домінують хлопці. Тому вчителі повинні розподіляти свою увагу рівномірно між хлопцями і дівчатами, їх цілком в є організувати заняття так, щоб учні й учениці могли разом вчитися і вчити один одного. Для того, щоб визначити стать учнів, з якою вчителям легше працювати, Й. Бутлер (J. Butler) пропонує дати відповіді на такі запитання: зверніть увагу на те, що ви маєте на увазі під словом «школярі» - дівчат? Хлопців? Дівчат і хлопців? Чи відрізняється Ваше ставлення до дівчат і хлопців? Дітей якої статі Ви любите більше? Які діти Вашого класу найчастіше заважають проведенню заняття: хлопці чи дівчата? [87, с. 162]

Хлопці і дівчата у сучасній школі готуються до мінливого суспільного розвитку, який виражається у змінах традиційних уявлень про статеві ролі та зменшення чи збільшення традиційного розподілу праці відповідно до статі. Виховання рівноправності спрямоване на школу, яка ставить за мету підтримати дівчат і хлопців, допомогти їм розвинути самодовіру і відповідальність, навчити усвідомлювати слабкості і помилки [72].

Аналізуючи доцільність спільного навчання і виховання, з одного боку, ми погоджуємося з тим, що хлопці й дівчата повинні отримувати однакові знання про особливості своєї та протилежної статі, мають навчитися співіснувати один з одним, але з іншого – під час вивчення певних тем необхідним є відсутність тиску іншої статі.

Характеризуючи специфіку статевого виховання учнів, потрібно звернути увагу на особливості статевого дозрівання хлопців і дівчат підліткового віку. Статеве виховання дівчат має за мету розвинути позитивне ставлення до свого тіла, що є основою високої самооцінки. Незважаючи на те, що у цьому віці дівчата найбільше довіряють матерям, вчитель повинен допомогти їм розвинути власне уявлення про жіночність, ставлення до свого тіла і, відповідно, до сексуальності. На відміну від дівчат, хлопці не надають своїй зовнішності вагомого значення, їх цікавить фізична сила, а сексуальність вони розглядають як боротьбу і результат, а також як функцію тіла. Перед вчителями постає завдання навчити хлопців краще відчувати своє тіло; виражати словесно і тілесно свої почуття, і керувати ними; позитивно сприймати свою зовнішність, особливо коли та не відповідає їхнім ідеальним уявленням [67, с. 11]. Для статевого виховання у старших класах А. Гопф рекомендує: виготовлення колажів до теми «Бути чоловіком/жінкою», наприклад, за допомогою фотографій і рекламних буклетів різноманітних журналів (образотворче мистецтво, рідна мова); аналіз образів хлопців і дівчат у шкільних підручників для початкових класів (рідна мова, релігія, суспільствознавство); обговорення образів чоловіків і жінок у народних піснях і літературі (рідна мова, зарубіжна література, музика); підготовка фото- і відео виставок до теми «Бути хлопцем/дівчиною у нашому районі» (суспільствознавство, релігія); запрошення представників з консультаційних центрів для гомосексуалістів (біологія, суспільствознавство); обговорення з учнями різних культурних кіл позитивні та негативні сторони хлопців та дівчат (релігія, суспільствознавство) [163, с. 79]. Щоб сформувати в учнів правильне уявлення про чоловічу та жіночу стать К. Тільман (K. Tillmann) пропонує розділити учнів на одностатеві

групи. Хлопці визначають переваги і недоліки бути дівчиною, а дівчата хлопцем: Якби я був/була хлопцем/дівчиною, необхідно би було... Якби я був/була хлопцем/дівчиною, не можна би було... Якби я був/була хлопцем/дівчиною, повинен/повинна би я... Оскільки я хлопець/дівчина, я мушу... Результати записують на картках, після чого група об'єднується на пленум, учні обмінюються результатами і обговорюють їх [275, с. 284].

Заслуговує уваги, на нашу думку, проблема *труднощів*, що виникають як у вчителів, так і в учнів у процесі статевого виховання. У багатьох школах статеve виховання вводиться пізно і тому чимало вчителів нашоувхуються на проблему супротиву, нерозуміння школярів на початку його вивчення. Теоретично розрізняють два джерела такої проблеми: з одного боку – учні, а з іншого – вчитель. Не завжди можна легко вирішити цю проблему, дуже часто складається враження, що вона полягає у невідповідності між учнями й учителем; невміння і провокуюча поведінка однієї сторони спричиняє провокативну поведінку і невміння іншої.

Стосовно класу проблема труднощів може полягати у наступному:

1. Окремі діти через своє особисте ставлення реагують неадекватно на тему сексуальності чи на медіа і методи, які застосовуються на занятті. Мова йде про індивідуальні проблеми. Насамперед вчитель повинен потурбуватися, щоб заняття не було зіпсовано для інших учнів. Особлива ситуація виникає тоді, коли дитина через сексуальний досвід удома реагує негативно або замкнуто. Уважному вчителеві такі учні будуть помітними: дитина не хоче висловлюватися чи говорить надто багато, дивиться в бік, коли показують малюнки чи картини, або ж веде себе надто шумно. Погано, якщо в такій поведінці приховується крик про допомогу, а вчитель цього відразу не помічає. А коли помітить і зрозуміє, то необхідно провести індивідуальну бесіду з учнем, коли потрібно – й зустріч з батьками та ознайомитися з домашньою ситуацією.

2. У школах існує багато груп дітей, які в зв'язку зі своїм соціокультурним походженням мають принципові проблеми із сексуальним

вихованням, передусім – це діти в багатонаціональних класах й у класах з учнями різного походження [195, с. 215].

Діти самі вирішують, як справитися з такими розбіжностями. Одні сидять на занятті пасивно, проте уважно слухають, інші бунтують, часто з дозволу батьків, що ставить учителя в складну ситуацію. Існують й такі, котрі у школі старанно працюють, але чомусь завжди забувають у ній свої матеріали і цим уникають неприємних розмов з батьками вдома. Деякі педагоги, Г. Дігенер (G. Deegener) [95], С. Дайнерт (S. Deinert) [96], Г. Крюгер (H. Krüger) [196; 197], П. Мільгофер (P. Milhoffer) [211 – 214] і Е. Шорш (E. Schorsch) [248; 249], вважають, що для таких дітей у школі повинні існувати читальні кутки, в яких вони можуть перебувати, коли на занятті йде мова про сексуальність.

Необхідно зауважити, що причиною труднощів у статевому вихованні учнів інколи є сам педагог, його особисте ставлення до сексуальності, компетентність у цьому питанні. Певний вплив має й особиста сексуальна активність учителя, яка разом із тим в жодному разі не повинна впливати на професійну діяльність. Так у директивах Північного Рейну-Вестфалії (1974 р.) чітко сказано, що «Вчитель має розрізняти службові завдання і власні переконання. Вчитель ніколи не повинен висловлюватися про свою сексуальну поведінку» [113, с. 34].

К. Вальтл вказує на три сфери, в яких проявляється вплив особистості вчителя. Педагог:

- прикладом як для свідомої поведінки та уявлень, так і для несвідомих дій;

- впливає через похвалу і догану, а також через позитивні і негативні підсилення. Особисте ставлення вчителя до сексуальності, розподілу ролей між статями впливає на ставлення учнів до цих питань.

- визначає тонкощі перебігу заняття і здебільшого від нього залежить формування ставлення учнів до тієї чи іншої проблеми [279, с. 144]

У цьому особливому впливі вчителя дуже важливим для статевого виховання є усвідомлення педагогом власного ставлення до сексуальності. Він

повинен знати значною мірою самого себе, вміти аналізувати своє життя, знати всі свої втілені і невтлені мрії та усвідомлювати, які особисті цілі ставить перед статевим вихованням.

Такого самоаналізу вчитель може навчитися на курсах підвищення кваліфікації (адреси див. у Додатку Б). Вони містять елементи самокритики і дають можливість педагогу виробити й усвідомити власні думки, навчитися виражати їх у дискусіях. У разі здійснення самоаналізу самостійно можна керуватися при цьому наступними питаннями:

- Як широко можуть учні на моєму занятті висловлювати свою думку, інтереси та проблеми?
- Чи зважаю я на занятті на почуття, особисті переживання та принципи учнів?
- Яку роль відіграє чуттєвість на моєму занятті?
- Який внесок робить моє заняття у життя учнів?
- Наскільки я знайомий з загальним рівнем розвитку моїх учнів, їх особистим добробутом, їхніми конфліктами, взаєминами у сім'ї, школі та соціальному оточенні?
- Чи сприймаю я учнів такими, якими вони є?
- Які думки з'являються у мене стосовно сексуальності?
- Які цілі у статевому вихованні я вважаю найважливішими? Наскільки це пов'язано з моїм особистим життям? Як впливає моє виховання на мою виховну діяльність?
- Наскільки я ознайомлений із цією темою? Які вимоги батьків і учителів допомогли мені? Який вплив на мою сексуальну поведінку мали дорослі?
- Чи має вплив моя особиста позиція про партнерство, сексуальність, шлюб і сім'ю на мою виховну діяльність?
- Що не подобається мені у поведінці учнів? Чи виношу я це на обговорення на занятті? (Чи роблю я це темою заняття?)
- Як я ставлюся до сексуальності учнів? Чи вони вже мають друзів і сексуальні контакти?

– Які конфлікти моєї молодості хвилюють мене до тепер? Хто з дорослих допомагав мені їх вирішити [288, с. 217]?

Варто зазначити, що діти із сімей, де панують консервативні, патріархальні традиції, однозначно матимуть проблеми зі статевим вихованням. Такі учні навчаються практично в кожному класі. Важко буде дитині, котра належить до релігійної общини, в якій сексуальність є забороненою темою. Такі учні зустрічаються і серед представників різних національностей, і серед тих, хто має суворе католицьке релігійно-церковне виховання. Для цих дітей, дуже важко буде вести мову про нешлюбне сексуальне партнерство чи мастурбацію, інші сексуальні проблеми. Так, наприклад, для мусульманських дітей стосунки між чоловіком і жінкою, як вони розглядаються в німецькій школі, суперечать їхнім моральним цінностям. Рівноправність жінок та їх право на самовизначення не вписуються в канони мусульманського суспільства, оскільки іслам передбачає відповідний поділ ролей між чоловіком і жінкою [171, с. 89].

А. Гопф рекомендує вчителям, перед представленням класу учня іншої національності, ознайомлювати школярів з особливостями тієї країни. Так, наприклад, обговорюючи обов'язки мусульманських жінок, варто провести анкетування, з метою вияву ставлення дітей до носіння хустки мусульманськими ученицями, після чого обговорити цю проблематику і пояснити причини такого образу. Педагог пропонує на вибір учням наступні варіанти відповіді на запитання: Як ви зреагуєте, якщо в класі появиться учениця, котра носитиме хустку?

1. Мені шкода дівчину, оскільки це не її свідомий вибір, а зобов'язання слідувати традиціям.
2. На мою думку це дуже добре, коли дівчина поважає сім'ю і традиції свого народу.
3. Мене це дратує, адже це суперечить моїм поглядам про жіночу емансипацію.
4. Мене дивує рішення дівчини, її сприйняття релігії та традицій [163, с. 111].

На заняттях рідної мови, релігії, мистецтва, історії, соціології, музики доцільно залучати учнів-представників інших національностей для опрацювання питань сексуальності у їхніх культурах. Основними питаннями для обговорення є: ставлення до сексуальної активності до шлюбу/ в шлюбі; значення шлюбу, вірності; планування сім'ї; ставлення до одностатевого партнерства; роль, права, обов'язки чоловіка/ жінки у суспільстві.

Для роботи з дітьми різного соціального походження рекомендовано використовувати терміни на рідній для них мові, щоб полегшити емоційне сприйняття теми. Основними вимогами і рекомендаціями у роботі з учнями інших національностей є позиція поваги вчителями інших культур, сприйняття традиційних норм і цінностей щодо сексуальності і способу життя [255, с. 280].

Велику роль у статевому вихованні відіграє *мова*. Бесіди на інтимні теми – є одним із головних методів статевого виховання. Особа вчителя і те, як він висловлює почуття, чи знаходить необхідні слова для дефініції сексуальних термінів, чи може словесно правильно зреагувати на конфліктну ситуацію із учнями, є часто несвідомим прикладом для наслідування. Мова є важливим засобом на занятті і повинна використовуватися продумано, щоб неконтрольовані цінності і дискримінація не поширювалися у мовний вжиток; диференційовано, щоб уможливити обговорення під час бесіди найінтимніших моментів [146, с. 88].

Невміння учнів і вчителів відкрито та невимушено говорити на занятті про питання сексуальності стає перешкодою в успішному здійсненні статевого виховання. Важливим для педагога під час обговорення сексуальних тем є навчитися уникати вербальної чи невербальної передачі своїх почуттів, що інколи, навіть досвідченим вчителям важко вдається.

Для розвитку невербальної комунікації К. Лаппе (R. Larpe) пропонує проводити на заняттях ігри, які мають на меті навчити учнів розуміти сигнали мови тіла, сприймати невербальну інформацію та передавати її. Сидячи у колі діти намагаються передати один одному почуття через пантоміму.

Гра 1: відгадай почуття. Учитель роздає картки, на яких зображені люди у різних емоційних станах. Учні, працюючи у парах, вирішують яке слово найбільше підходить для позначення стану, зображеного на малюнку. Картки розкладають на середині, один із учнів називає слово, а інші обирають малюнок, на якому зображена названа емоція. Поміж тим можна спробувати показати деякі малюнки за допомогою пантоміми.

Гра 2: передай повідомлення. У конвертах учні отримують завдання, згідно яких вони повинні передати іншим певне повідомлення. Під кожним повідомленням стоїть вказівка: зачитай повідомлення; передай повідомлення невербально; передай повідомлення, за допомогою міміки, не використовуй жести рук; передай повідомлення лише за допомогою рук. Учень який правильно виконає завдання, задає своє. Після гри рекомендується провести бесіду, де школярі р вчителем обговорять як і за допомогою чого (голос, жести, міміка, погляд, рухи) можна передавати інформацію; що краще сприймається [201, с. 138].

Мова - це сфера, у якій дуже помітним є сором і табу, що може бути вагомим недоліком для досягнення позитивного результату статевого виховання. Адже це впливає на сприйняття учнями відповідної проблеми і може його спотворити. Наприклад, під час обговорення теми гомосексуалізму важливим є як, з якої інтонацією, за допомогою яких слів висловлюється педагог: коротко, з відразою, зневажливо, застережливо, іронічно, серйозно чи непристойно? Потрібно вчасно навчити вербальної і невербальної комунікації, оскільки вона є важливою як за звичайних умов, так і в критичних ситуаціях [102, с. 198].

Перед здійсненням статевого виховання вчитель, перш за все сам, повинен: збагнути взаємозв'язок між мовою і сексуальністю, усвідомити і розрізнити різні види мови сексуальності, розширити можливості вербального і невербального висловлювання і розуміння в сексуальній комунікації і в сексуальних стосунках [98, с. 63].

Завдання вчителя полягає у тому, щоб подолати мовчазність і виявити суперечності, які проявляються в учнів під час обговорення проблем сексуальної тематики. Педагоги повинні зважати на те, що молодь часто використовує мову як спосіб самовираження.

Часто на заняттях з біології використовуються біологічно-медичні поняття здебільшого латинського походження, які є для учнів не зовсім зрозумілими. Педагог М. Лоос (M. Loos) пропонує використовувати словники на заняттях біології, німецької мови чи статевого виховання. Учні пропонується переглянути відео чи прослухати відеозапис сексуальної тематики. Після перегляду / прослуховування вони нотують почуті слова відповідної тематики і дають відповідь на наступні запитання: Які терміни з почутого вам вже відомі? Які нові терміни ви почули? Які слова сексуальної тематики вважаються вульгарними чи ненормативними? За допомогою словника учні намагаються знайти пояснення чи синоніми почутим вперше словам і знайти сприйнятливий синонім для ненормативної лексики [205, с. 87].

Варто звернути увагу на вживання учнями ненормативної лексики у спілкуванні з однолітками. Школярі часто використовують лексику зі сфери гениталій і сексуальності, що викликає у інших дітей та дорослих здивування, почуття відрази та сорому. Особливо учні молодших класів вживають таку лексику, хоча не розуміють її значення. Спроби покарання і заборони не приносять успіху і дорослі залишаються безпорадними у цій ситуації. З метою попередження і подолання вживання учнями ненормативних слів та виразів, перед учителем постає завдання ознайомитися з оточенням і умовами життя дитини, дати відповіді на такі запитання: Чи вживає учень нецензурну лексику лише в певному контексті? Чи є це, можливо, зброєю проти однолітків? Яку функцію відіграють грубі слова і вирази у мові цієї дитини? Важливо в'яснити, що спричиняє вживання такої лексики і, з якою метою учень її вживає. У багатьох випадках спостереження показали, що діти висловлюються грубо не відносно когось конкретно, а відносно себе, намагаючись приховати за цим свої комплекси і невпевненість. Також, причинами використання молоддю

ненормативної мови можуть бути спроби: дізнатися як діють на інших людей невідомі раніше слова; показати свою силу і перевагу у групі; висловити свою образу і злість; привернути до себе увагу інших; свідомо їх образити [259, с. 58].

Основне завдання вихователів полягає у правильному підході до подолання цієї проблеми. Перш за все необхідно провести бесіду з учнями про вживання певних мовних форм у конкретній ситуації, пояснити значення слів, адже діти не завжди розуміють їх суть. Моральні покарання і заборона не мають впливу на дітей, і можуть лише викликати почуття недовіри, що тільки зменшить результативність подальших виховних бесід. Заборона може бути доцільною лише у тих випадках, коли існує загроза фізичній і духовній інтеграції іншої дитини. Необхідно взяти до уваги, що у молодшому віці дитину легше переконати і навчити вживанню соціально допустимої лексики. Вартим уваги є приклад К. Вальтла подолання вжитку ненормативної лексики серед учнів, основною передумовою його є активна участь дітей. Школярі звертаються до того, хто грубо висловився, вимагають вияснити, чому він це зробив, яку реакцію від інших він очікує. Завдання дітей переконати свого товариша у некоректності його поведінки. Якщо їм це вдається і учень усвідомлює свою поведінку, він записує сказані слова на листку, який викидає у сміття, що розглядається як обіцянка не повторювати більше своєї помилки. Отже, статеve виховання має на меті сформуvати в учнів не лише відповідальну та свідому поведінку, а й навчити коректному вживанню мови [279, с. 126].

Велика увага у педагогіці Німеччини приділяється статеvому вихованню *поза школою*. Воно спрямоване на задоволення потреб учнів, розвиток сексуальної ідентичності в колі однолітків. Це виховання відбувається там, де молоді люди можуть самостійно організувати свої будні, переживають сексуальність, накопичують сексуальний досвід: у молодіжних центрах, центрах відпочинку та розваг, таборах, молодіжних об'єднаннях і молодіжних навчальних центрах, на вулиці. Позашкільна робота з молоддю не є передбаченою структурованою сферою та охоплює різні поля діяльності й

організаційні форми. Вона завжди мала і має значний вплив на статеву поведінку своїх школярів. Однак згідно із засадами статевої педагогіки, нині перед нею постають нові завдання.

Позашкільна статева педагогіка охоплює вільний час учнів. Із урахуванням цього фактора організаційні та методичні засоби повинні бути пристосовані до сприятливих для статевого виховання умов вільного часу школярів. Особливе значення мають методи педагогіки переживання та ігрової педагогіки, де допустимими є дії і власна ініціатива. В педагогічній практиці часто йдеться про відтворення щоденних ситуацій так, щоб чіткими були альтернативи дій і можливості розвитку вміння у хлопців і дівчат самостійно приймати позитивні рішення. Відповідні педагогічні концепції зумовлюють відкритість і неупередженість, вимагають толерантності й емоційної незворушності дорослих, а також їх готовності приймати рішення молодих людей. Усі педагогічні дії повинні бути спрямовані на розвиток прекрасних, захищених взаємин між учнями обох статей, враховуючи їх інтереси та набутий досвід. Необхідно враховувати й те, що молодих людей цікавлять не лише предметно біологічні роз'яснення, які вони отримують на навчальних заняттях, а те, як їх набуті знання допомагають їм обходитися з власною сексуальною ідентичністю, своїм тілом, як спрямувати свої взаємини з людьми у правильне русло, як обговорювати з партнером інтимні питання [84, с. 157 – 164].

Аналіз показав, що в педагогічній роботі з молоддю у сфері статевого виховання значущою є необхідність вказати на орієнтири і можливі дії, які будуть для підлітків зрозумілими. Так з допомогою наставників учні вчаться партнерсько-солідарних взаємин між собою. Педагоги є прикладом, на якому учні вчаться самокритики і саморефлексії. Вирішальне значення має усвідомлення школярами значущості поведінки і переконань наставників для процесу осмислення дійсності, адже, якщо мета і завдання роботи не узгоджуються з поведінкою вчителя, це призводить до небажаних ситуацій і наслідків у навчальному процесі.

Зазначимо, що в німецьких школах під час розгляду певних тем дуже часто практикується зустрічі з незалежними доповідачами (див. табл. 2.8). Ними можуть бути експерти з відповідних закладів чи навіть батьки, котрі проводять бесіди з певних проблем статевого стосунків.

Таблиця 2.8

Інформація про те, кого і для розгляду яких тем рекомендується запрошувати в школу для зустрічі з учнями*	
Тема	Особа/заклад
Засоби контрацепції, вагітність і проблема її переривання.	Співробітники центрів охорони здоров'я, Pro Familia, центрів жіночого здоров'я.
Народження дітей, догляд немовлят.	Батьки з немовлятами.
Вагітність.	Вагітні жінки.
Сексуальне насилля.	Лікарі, психологи, поліцейські.
Сексуальність і сексуальна мораль в інших культурах.	Іноземні громадяни, науковці.
Сексуальність у засобах масової інформації.	Журналісти.
Сексуальна мораль у релігії.	Священнослужбовці й інші представники церкви.
Вагітність і народження дітей.	Гінекологи.
СНІД.	Співробітники реабілітаційних центрів
Інформація про установи, організації, які надають школам допомогу у проведенні позакласної виховної роботи з учнями.	
Тема	Установи, організації
Засоби контрацепції, вагітність та її переривання вагітності.	Центри планування сім'ї та консультаційні центри для вагітних.
Вагітність, засоби контрацепції, проблема безплідності.	Гінекологічні клініки.
Народження дітей, вагітність.	Патологічні та родові відділення лікарень.
Проведення шкільних проєктів	Молодіжні центри.
Тексти про сексуальність і статеву поведінку.	Авторські читання.
Вистави про сексуальність або сексуальне насилля.	Театр.
СНІД, захворювання що передаються статевим шляхом	Центри профілактики СНІДу.
Сексуальне насилля, сімейне право, розлучення, опікуєство.	Юридичні заклади.

*Джерело: Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. — Weinheim : Beltz Verlag, 1998. — S. 168.

Визначальною під час прийняття рішення, кого і для якої теми запрошувати на зустріч у навчальний заклад, є думка учнів. Вони ж виконують функцію організаторів зустрічі. Перевагою незалежних доповідачів є, з урахуванням їх особливої компетентності, більша дистанція і професійна роль, що дає змогу більш відверто говорити з учнями про інтимні теми. Доповідачі зобов'язуються, і про це повідомляється школярам, не розголошувати те, що вони почули від них під час спілкування. В зв'язку з цим інколи бажано, щоб вчитель не був присутній на такому занятті [262, с. 301].

Не характерними для незалежних доповідачів є теми, які стосуються більше настанов, навчань, страху тощо, ніж інформації. Всі ці більше виховні теми потрібно опрацьовувати вчителям із учнями на відповідних уроках. Крім того, необхідно не забувати, що такі експерти не можуть виконати роль педагога у сфері статевого виховання. Значна частина цього виховання здійснюється ситуативно, як відповідь на запитання у суперечностях з актуальними подіями і через соціальний вплив шкільного клімату.

Можливий перебіг заходу за участю запрошених доповідачів:

- розмова про те, для якої теми кого необхідно запросити;
- розподіл завдань, які учням потрібно виконати. Сюди належать: підготовка письмових запрошень або усного повідомлення, розробка питань, ведення розмови, подяка і прощання з доповідачем;
- підготовка питань доповідачеві;
- запрошення гостей (письмове, по телефону, особисто), повідомлення списку питань учнями;
- перебіг зустрічі: зустріч гостей при вході в школу, знайомство, розмова бесіда з учнями відповідно до розробленого плану, подяка гостеві, прощання і проводи;
- аналіз: чи всі питання обговорені, чи атмосфера зустрічі відповідала очікуваній, чи виконані всі завдання учнями;
- фіксація події в протоколі або висвітлення її результатів у шкільній газеті;
- письмова подяка гостеві [271, с. 92].

Дуже важливим є те, щоб попередити батьків про проведення таких заходів і обговорити їх перебіг з ними. Можливо, деякі батьки висловлять бажання бути присутніми на заході, а, можливо, дехто з них не схвалюватиме його (наприклад, коли йдеться про відвідини зустріч з представником гомосексуальної меншини).

Корисно для розгляду окремих тем статевого виховання запрошувати незалежних експертів-доповідачів. Доцільною є також організація зустрічей у позашкільних навчальних закладах, які надають школам допомогу у проведенні позакласної виховної роботи з учнями.

Важливо перед такими заходами проаналізувати інформацію, з якою учні ознайомлені, сформулювати мету проведення заходу, розробити запитання до осіб, з якими ведеться спілкування. Після таких заходів вчителів необхідно присвятити одне навчальне заняття обговоренню з учнями отриманої інформації, її аналізу, підведенню підсумків, підготовці презентацій [166, с. 71].

Характеризуючи специфіку статевого виховання в Німеччині, потрібно звернути увагу на *роботу з батьками*. Батьки завжди були, є і будуть найбільш авторитетними особами, під впливом яких формується свідомість дитини. Саме тому вони є головними партнерами школи у статево-вихованні учнів. Оскільки переважно батьки сприяють формуванню у своїх дітях схильності до певного сприйняття власного тіла, сексуальних відчуттів, статевої самовпевненості, їх співпраця у виховній роботі педагогів спричиняє часто складні суперечки [119, с. 16]. Школа й батьки – основні чинники, що мають впливати на свідомість і вчинки дітей, навчати поваги до себе та до інших, будувати взаємини між статями.

В основі труднощів співпраці батьків і школи у статево-вихованні лежать насамперед рівноправні чи нерівноправні інтереси обох сторін, а також інколи приховані структурні суперечності школи: сприяти чи відділяти. Видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський обґрунтував доцільність і необхідність участі сім'ї в шкільному освітньому процесі: «Гармонійний, всебічний розвиток можливий лише там, де два вихователі – школа і сім'я – не

тільки діють одностайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання» [37].

У рішенні постійної Конференції міністрів освіти і культури Німеччини від 1968 р. «статеве виховання насамперед є завданням батьків, школа, відповідно, зобов'язана допомагати у цьому» [156, с. 16]. Цей текст згадується в усіх документах федеральних земель про статеве виховання.

Формулювання, що статеве виховання – це передусім завдання батьків, має подвійне значення. З одного боку, батьки порівняно з іншими вихователями першими зобов'язані здійснювати статеве виховання, а з іншого – разом з іншими вихователями вони мають право на здійснення цього виховання.

Після офіційного введення статевого виховання у школі (1968 р.) виникало чимало конфліктів між вчителями і батьками. Результатом цього стало прийняття відповідних законодавчих актів, де вимагалася батьківська згода в здійсненні статевого виховання. Сьогодні проведення школою цього виховання вже не вимагає згоди батьків і є неможливою відмова учнів від відповідних занять. Школа має повне право проводити статеве виховання у процесі виконання навчальних і виховних завдань. «Шкільні закони усіх земель про статеве виховання передбачають право батьків на своєчасне ознайомлення із змістом і формою запланованого статевого виховання. Відповідна інформативність має за мету сприяти узгодженій роботі школи та сім'ї і щоб виховна робота батьків і вчителів доповнювала одна одну», – зазначає А. Гільгерс [155, с. 96].

У більшості директив вказується, що вчителі повинні влаштовували батьківські вечори зі статевого виховання і представляти батькам запланований матеріал, щоби ті мали можливість обговорити першими його зміст зі своїми дітьми. Проте батьки не мають права впливати на організацію занять.

Аналізуючи сучасну ситуацію, можемо зробити висновки, що нині ставлення батьків до статевого виховання істотно змінилося порівняно з 70-ми роками минулого століття:

- Статеве виховання не є більше темою суперечок між вчителями і батьками. Дослідження професора Г. Глюка (H. Glück) (1992) показали, що все більше батьків позитивно ставляться до статевого виховання у школі, не намагаються покласти всю відповідальність на учителів, а самі беруть у цьому вихованні активну участь [138]. Це є хорошою передумовою для співпраці обох сторін.

- Змінилася позиція батьків щодо сексуальності їхніх дітей. Вони сприймають сексуальні потреби своїх дітей. Сексуальність молоді є предметом обговорення в сім'ї, що сприяє розвитку в молодих людей почуття самостійності і відповідальності у сфері статевих відносин.

- У центрі дискусій про сексуальність і статеве виховання більше не стоять питання заборони і перебільшення, репресій і емансипацій [57, с. 207].

Діяльність учителів у роботі з батьками спрямована на пояснення мети просвітницької і виховної роботи, розкриття вікових особливостей молоді, просвіту батьків з питань психосексуального розвитку дітей і підлітків, навчання батьків методам правильного спілкування з ними. Педагоги проводять батьківські збори, метою яких є ознайомлення батьків з курсом статевого виховання та пояснення його мети і завдань. Форми роботи і теми, які використовуються при цьому різноманітні і мають велике пізнавальне і виховне значення. Подаємо деякі приклади.

Основні елементи проведення батьківських зборів:

– Інформування про сексуальний розвиток учнів. Доцільним було би запросити незалежних експертів. Якщо батьки проявляють бажання, то можна присвятити збори конкретній темі. Додатковою можливістю інформації є надання батькам разом зі запрошенням на батьківські збори пам'ятку про завдання статевого виховання в школі.

– Зачитування автентичних запитань школярів (з розмов на занятті) може збудити інтерес батьків і зумовити певного їхнє здивування: «Що хочуть знати діти в цьому віці?». З 4 класу учні можуть самі вибирати теми для батьківських зборів.

– Бесіди, які слідують після ознайомлення з інформацією, запитань й аналізу ситуацій, дають змогу батькам висловити свою думку щодо почутого. Під час бесіди вони можуть розповісти про домашній досвід і дискутувати про проблеми сімейного виховання.

– Батьківські вечори повинні навчити відкрито обговорювати проблеми сексуальності. У разі, якщо важко вести таку бесіду, оскільки деякі батьки почуваються незручно, педагог Х. Айхман (С. Eichmann) пропонує розроблену гру для батьківських вечорів «Діти нічого не питають». Перед батьками розкладені карти з ситуаціями, питаннями і варіантами відповідей до них [107, с. 156].

– Ознайомлення батьків з літературою, яка допомогла б їм у статевому вихованні дітей.

Допоміжні елементи проведення батьківських вечорів:

– Обмін досвідом статевого виховання між батьками: інформація і розповідь про життя своїх дітей допоможе батькам краще їх зрозуміти і сприймати як особистостей з певними сексуальними потребами і чуттєвістю. Побудовані на цьому рольові ігри можуть допомогти батькам більше вникнути в можливі конфлікти дітей.

– За допомогою спеціальних форм роботи (наприклад, подорож у минуле) батьки можуть проаналізувати свою сексуальну біографію. Це дає їм можливість дізнатися про біографічну зумовленість власних уявлень і переконань щодо сексуальності і статевого виховання.

– На батьківських зборах розглядається література, фільми та інші засоби, що застосовуються на заняттях. Учителі разом з батьками проводять аналіз цих засобів.

– Вчителі ознайомлюють батьків з існуючими консультаційними центрами і послугами, які ті надають, спонукають батьків до співпраці з цими закладами [211, с. 35].

У таблиці 2.9 наводимо запропонований А. Гопфом ігровий приклад проведення батьківських вечорів, який може бути використаний вітчизняними педагогами при здійсненні статевого виховання у школах. Варто зауважити, що педагог рекомендує проводити роботу з батьками не лише у формі лекцій, але й використовувати інтерактивні методи. Вчений наполягає на тому, що при обговоренні певних тем (перша менструація, особливості статевого дозрівання хлопців/дівчат) доцільним було б проводити вечори окремо для батьків дівчат та батьків хлопців [164].

Батьківські вечори можуть проводитися з незалежними експертами в консультаційних центрах, що дає можливість запросити батьків з декількох класів. Розглянемо один із прикладів, який може служити моделлю організації такого заходу у статевоу вихованні.

Батькам розсилається запрошення з докладною інформацією про проведення заходу: його мета, завдання, актуальність, проблематика. Вечір розпочинає доповідач з аналізу сексуального розвитку дітей відповідної вікової групи. При цьому розглядаються запитання учнів і певні ситуації (тривалість – 30 хвилин). Учитель (доповідач) пропонує здійснити подорож у минуле: всі заплющують очі і повертаються думками у свої молоді роки (навчання, перший поцілунок, перші інтимний досвід тощо.) (тривалість – 15 хвилин). Після цього слідує часто особисті висловлювання і питання, наприклад: «Як повинні батьки поводитися, якщо...». Такі дискусії ведуться в малих групах. При цьому можуть обговорюватися питання з карток, які заготовлені наперед, наприклад: «Як буду я поводитися, коли дізнаюся, що моя дитина має сексуальні стосунки?» або «Як я буду поводитися, якщо моя дитина знайде мої засоби контрацепції і запитає про це?» і т.д. (3 – 4 запитання на групу, тривалість – 30 хвилин). Після роботи в групах здійснюється коротка доповідь на пленумі. Для важливих запитань запрошуються експерти (тривалість – 30

хвилин). На завершення демонструються засоби поширення інформації, які використовуються на занятті [57, с. 205].

Таблиця 2.9

Приклад проведення батьківського вечора, спрямованого на оптимізацію процесу статевого виховання *

<i>Етап 1</i>	
Адресати	батьки учнів певного класу
Мета гри	ближче познайомити батьків між собою
Тривалість	30 хвилин із обговоренням
Хід гри:	батькам, які сидять у колі, роздають малюнки дітей. Напередодні дітям було дано завдання намалювати власних батьків, зобразити не лише зовнішність, а й їх характер та характер їх взаємин. Завдання батьків – визначити на якому малюнку зображені саме вони.
<i>Етап 2</i>	
Мета гри	дискусії щодо доцільності здійснення статевого виховання школою
Тривалість	40 хвилин
Хід гри	у класі знаходяться чотири плакати з висловлюваннями: 1.Статеве виховання має здійснюватися виключно батьками. 2.Статеве виховання – це завдання школи. 3.При здійсненні статевого виховання школа і батьки повинні співпрацювати. 4.Не має потреби приділяти статевому вихованню значну увагу, адже учні черпають достатньо інформації із засобів масової інформації. Батьки сідають біля того плакату, з написом якого вони згодні. У ході дискусії вони намагаються довести, чому саме ця думка є правильною.

Проведення батьківського вечора зі залученням учнів*

Адресати	учні та їх батьки
Тривалість	60 хвилин
Хід гри	
Етап 1	На уроці учні обдумують і записують на великих плакатах запитання, які вони будуть зачитувати батькам.
Етап 2	Батьки анонімно записують на картках запитання для учнів, поки учні обговорюють їх у іншому кабінеті, батьки обмірковують відповіді на запитання на плакатах.
Етап 3	Учні та батьки дають відповіді на поставленні запитання, дискутують один з одним. При обговоренні можна використовувати картки червоного, жовтого та зеленого кольору, за допомогою яких учасники виражатимуть те, наскільки вони задоволені відповіддю. Відповідь на запитання можна представити у вигляді рольової гри.

* Джерело: Hopf A. Sexualerziehung: Unterrichtsprinzip in allen Fächern / Arnulf Hopf. — Neuwied : Luchterhand, 2002. — S. 121.

Вирішальним у проведенні батьківських вечорів є те, що вони не повинні бути тягарем для учасників. Ці заходи мають надавати можливість розмовляти

про статеве виховання у приємній атмосфері і відзначати позитивне значення сексуальності, чуттєвості, стосунків у вихованні й житті.

Окрім згаданих форм і методів роботи, в статевому вихованні варто широко використовувати матеріали теоретичного і практичного характеру, полемічні статті, огляди літератури з проблем сексуальності, які публікуються в спеціальних виданнях з педагогіки, психології, біології та молодіжних журналах. Велику кількість інформації на вказану тематику надає телебачення та Інтернет. Значна кількість публікацій преси, монографій, інформаційних бюлетенів, різних сучасних аудіовізуальних засобів інформації становлять багатий фонд для популяризації і поширення найбільш ефективних форм і методів роботи зі статевого виховання. Професійні організації співробітників служби статевого виховання в Німеччині ввели у свої завдання видання наукової, популярної, педагогічної, психологічної літератури, проведення наукових і практичних конференцій та інших заходів [255, с. 228].

Аналізуючи стан статевого виховання в Німеччині, можемо зробити висновки, що метою виховання в цій країні є не лише набуття знань учнями: не менш важливим є становлення особистості школяра, його поведінки, передусім сексуальної. Статево виховання у німецькій педагогіці розглядається як складова процесу формування особистості молоді людини і включає не лише проблему здоров'я, а й моральні, правові, соціальні, естетичні аспекти. У школярів виховують відповідальне ставлення до власного здоров'я та здоров'я своїх близьких; розвивають навички прийняття усвідомлених рішень і дій; впливають на розвиток соціальної відповідальності у взаєминах із представниками протилежної статі; формують прагнення мати міцну, дружну сім'ю, що відповідає вимогам сучасного суспільства.

Зростання обізнаності німецької молоді в питаннях статевого життя і сексуальності доречно розглядати в контексті підвищення загального рівня культури, а також як превентивний засіб збереження здоров'я підрастаючого покоління. Статево виховання і просвіта спрямовуються не лише на те, щоб вберегти школярів від раннього початку статевого життя, а й щоб сформувати в

них усвідомлене сприйняття цієї важливої складової життя людини. Оскільки дотримання норм моральності в особистих взаєминах визначає етику суспільства загалом, мета статевого виховання в сучасній німецькій школі – на основі знань про анатомію та фізіологію генеративної системи людини та її функції сформувати у дітей і підлітків усвідомлення сутності моральних норм та установок у сфері взаємин статей і потребу керуватися ними в усіх сферах свого життя.

2.3. Перспективи використання досвіду організації статевого виховання в Німеччині в школах України

В Україні не повною мірою розвинена система статевого виховання й недостатньо вивчається досвід зарубіжних країн у цій сфері, на пострадянському просторі окремими аспектами статевого виховання займалися Г. Бельська [2], В. Лазарєв [31], Ф. Юрченко [43], варті уваги також праці Д. Ісаєва [22], А. Комарова [25], Л. Семенюка [39]. Прикладом для вітчизняного статевого виховання може бути Німеччина, яка розробляє і впроваджує у шкільні курси спеціальні програми, у яких робиться акцент не лише на статеву просвіту, а й на підготовку сучасної молоді до майбутнього подружнього життя. До вагомих теоретичних і практичних орієнтирів формування вітчизняної системи статевого виховання ми зараховуємо наступні позитивні ідеї німецького досвіду: особистісна орієнтація статевого виховання та орієнтація його на формування позитивного світогляду; врахування потреб, інтересів та очікувань дітей і підлітків; демократичний характер викладу навчального матеріалу з проблем сексуальності, відносин статей, сім'ї та шлюбу; використання інтерактивних методів і сучасних проектних технологій навчання; акцент на психологічних і моральних аспектах формування моделей поведінки молодих людей; установка на розвиток в учнів комунікативних навичок як ефективного засобу відтермінування початку статевого життя;

активне залучення батьків до навчально-виховного процесу; співпраця із консультаційними центрами та позашкільними виховними закладами.

У статевому розвитку підростаючого покоління існують суттєві протиріччя, які визначають складність статевого виховання. Існує великий розрив у часі між статевою і громадською зрілістю людини і ще більший – між її статевою зрілістю й економічною самостійністю. Дівчата дозрівають статеву в 14–15 років, а хлопці в 16–17 років. Однак, статеву зрілість у цьому віці дисгармоніює з фізичним і психічним розвитком підлітка. Тож одним із завдань статевого виховання є формування у хлопців і дівчат розуміння суті цієї дисгармонії, виховання в них волі, уміння керувати своїми почуттями.

Аналізуючи статеву виховання в Німеччині, та використовуючи його досвід при здійсненні такого виховання в школах України необхідно дотримуватися певних принципів: взаємозв'язок статевого виховання зі всіма іншими напрямками навчально-виховної роботи школи, воно не має бути ізольованим; відповідність віковим особливостям у використанні змісту, форм і методів статевого виховання, а також конкретної теми; школярі мають право отримувати докладну відповідь дорослих, насамперед на питання, які в них виникають; індивідуальний підхід при наданні учням відповідної інформації.

Статеву виховання старшокласників має торкатися більш специфічних питань, включаючи різні аспекти психологічної та фізіологічної сумісності майбутнього чоловіка й жінки, безпосередніх питань підготовки до створення родини, а також співвідношення біологічних, фізіологічних і психосексуальних якостей людини з певними явищами суспільного життя.

Заслуговують на увагу, крім інших, наступні напрямки роботи:

1. Прийняття на державному рівні ефективних заходів контролю за інформаційною продукцією, проведення аналізу щодо конструктивності чи деструктивності її впливу на статеву виховання дітей, підлітків і молоді в українському суспільстві. Такий досвід має Німеччина, а також значна кількість інших країн Західної Європи та Америки, в них, наприклад, на законодавчому рівні заборонений показ продукції еротично-сексуального чи агресивно-

насильницького спрямування на телебаченні з 6 години ранку до 20, 21 чи 22 години вечора (залежно від країни).

2. Проведення роботи з батьками з метою пояснення впливу різної інформації за допомогою сучасних технологій на процес статевого виховання дітей і підлітків, формування у батьків основних прийомів протидії цьому впливу.

3. Розробка і втілення навчально-виховних програм з формування конструктивної статевої поведінки у дітей і підлітків. При вирішенні останнього питання дуже важливо не зробити глобальної і важкої для виправлення помилки: замінити програми формування конструктивної статевої поведінки, метою яких має бути профілактика сексуальної розпусти і формування позитивних статевих шлюбно-сімейних уявлень, на програми статевого виховання, спрямовані, як свідчить їх аналіз, на формування у підлітків і молоді настанови на «безпечний секс» зі всіма вказаними вище наслідками. На жаль, якраз цей напрямок сьогодні домінує нині у переважній більшості відповідних програм в Україні, все адже вони спрямовані насамперед на профілактику СНІДу.

Враховуючи сучасну ситуацію в Україні та проаналізувавши досвід німецької педагогіки, ми виділили завдання сексуального виховання, які є спільними для української та німецької педагогіки:

- формування здорового способу життя, вміння контролювати власні сексуальні потреби;
- подолання в дітей і підлітків шкідливих звичок, профілактика сексуального насилля;
- організація статевого самовиховання школярів;
- формування в учнів відповідального ставлення до свого здоров'я;
- профілактика ранніх сексуальних контактів, формування навичок безпечної поведінки і виховання моральної відповідальності у міжстатевих стосунках; виховання здатності будувати здорові сексуальні відносини;

- толерантне ставлення до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;
- виховання в школярів моральної стійкості до різних негативних впливів;
- забезпечення учнів грамотною і систематичною інформацією, яка допоможе адаптуватися до змін, які відбуваються в період статевого дозрівання;

Основними організаційними формами роботи зі статевого виховання мають бути:

- фрагменти уроків та окремі уроки таких навчальних предметів, як рідна й іноземна мова, біологія, література, суспільствознавство, історія, фізичне виховання; з цією метою необхідно вводити відповідні зміни в навчальні програми, підручники, методичні посібники;
- факультативні заняття, які мають відповідати сучасним вимогам виховання, бажано, щоб учням були запропоновані різні варіанти предметів для факультативного вивчення, розроблені різними авторами;
- вечори та семінари для батьків; консультації, які організуються для учнів та їх батьків у школі чи спеціальних центрах.

Надзвичайно важливо, щоб учитель володів умінням давати точні і зрозумілі відповіді на питання учнів, а також реагувати вчасно і правильно на конкретні моменти взаємин школярів різної статі продовж усього періоду їх навчання в школі. Вмілий вплив кожного вчителя зокрема і педагогічного колективу загалом на характер міжстатевих взаємин безпосередньо у навчальному закладі є важливим і необхідним елементом системи статевого виховання підростаючого покоління.

Зауважимо, що виховний процес має відбуватися на різних рівнях: шкільна освіта; позашкільна освіта; дитячі угруповання за інтересами; сім'я. І якщо в минулі десятиліття вирішальну роль у пізнанні статевих особливостей організму відігравали друзі, вулиця, то сьогодні цей процес повинен бути керованим. Вирішальну роль у переорієнтації виховного впливу на молоду

людину і сприймання нею себе, покликана відіграти освіта. На жаль, сім'я, котра є місцем постійного проживання дитини, не завжди готова до правильного пояснення усіх статевоїх особливостей та вікових змін, які з нею відбуваються.

Ми вважаємо, що школа та позашкільні навчально-виховні заклади повинні сьогодні розподілити свій освітній вплив у сфері статевого виховання у двох напрямках – на батьків і дітей. У школі батькам треба надати можливість отримати відповіді на питання: коли, як і про що необхідно розповідати дитині.

Теоретично складним є питання співвідношення статевого виховання і статевої просвіти. Справа в тому, що перше і друге ґрунтуються на інформації, яку отримують учні. Якщо ця інформація залишається лише на рівні уже відомого, доводиться говорити про просвіту. Якщо ж ця інформація сприяє формуванню поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій і відображається на поведінці учнів, то можна говорити про виховання. В зв'язку з цим виокремити виховний вплив від просвітницького дуже важко. Щоб інформація мала певний виховний характер, її потрібно повідомляти яскраво, образно, емоційно. Важливим є також ступінь її новизни та вік, коли її вперше отримують. І, звичайно, така інформація має бути морально бездоганною, щоб виховання звеличувало особистість.

Необхідно враховувати й таку особливість засвоєння інформації: деякі сцени, образи, ситуації, котрі сприймалися у віці, коли дитина ще нездатна до будь-якої моральної їх оцінки, можуть фіксуватися в пам'яті як такі, самі по собі і разом з тим як зразки майбутньої поведінки в аналогічній ситуації. Тому підрастаюче покоління повинно бути застереженим від насилля та порнографії, навіть коли дорослим і здається, що їхні діти нічого не розуміють.

Позитивним у німецькій педагогіці є те, що вона звертає увагу на особисту компетентність вчителя. Перед ними поставлено завдання вимагати від учнів не лише теоретично-дидактичних знань, а й людських якостей – відкритості, терпіння, розуміння сексуальних потреб і форм статевого життя,

володіти комунікативним самоаналізом і винахідливістю щодо розкриття змісту навчального матеріалу.

Справедливою є думка німецьких педагогів-науковців щодо нових моделей, форм і методів виховання. У праці «Цілісна школа» (1990) К. Вальтла відзначається, що форми і методи виховання не можуть і не повинні обов'язково бути абсолютно новими, вони мають у нових умовах продовжувати і розвивати набутий раніше педагогічний досвід активного та самостійного виховання учня. Із цього твердження можна зробити висновок, що не варто надавати перевагу якомусь одному методу, а творчо використовувати потенціал кожного з них.

Імпонує у педагогіці Німеччини те, що діяльність школи у сфері статевого виховання пов'язана з роботою спеціальних центрів, які надають консультативну та соціальну допомогу підліткам і їхнім батькам. Учні ознайомлені з подібними центрами та характером їх роботи і в разі необхідності можуть без застережень скористатися їх допомогою. Віднедавна почали створювати так звані сексуально педагогічні консультаційні центри, які займаються проблемами статевого виховання і водночас надають консультації учням про проблеми сексуального характеру. Психологічна допомога організовується за наступними напрямками: просвітницька робота; тренінгові роботи, спрямовані на корекцію позиції учнів щодо їх сексуальної поведінки; формування відповідних навичок спілкування та підвищення самоусвідомлення особистості; підтримка навчального процесу через бесіди з кожним учнем, зокрема про важливі проблеми чи питання, які його хвилюють. Такий досвід співпраці школи і відповідних центрів у статевого виховання варто широко впроваджувати в Україні.

Нині статево виховання є предметом особливої уваги батьків, оскільки тепер ніхто з них не вважає, що такою природною і фундаментальною функцією, як статева, можна керувати, тримаючи дітей у незнанні.

Батьки починають замислюватися над тим, як формуються взаємини їхньої дитини з особами протилежної статі найчастіше, коли діти стають

підлітками. Отже, дошкільний і молодший шкільний вік, сприятливий для розвитку вміння хлопчиків і дівчаток спілкуватися, здебільшого, на жаль, лишається поза батьківською увагою. В Україні чимало батьків педагогічну тезу про вирішальну роль сім'ї у формуванні особистості дитини і її статевої свідомості сприймають як банальність. Однак у сучасних умовах вона набула особливої гостроти, адже поведінка матері й батька є першим взірцем для наслідування статевої ролі. Батьки і родина загалом повинні відігравати більш значну роль у становленні сексуальності дитини.

Щоб у сім'ї виростає здорова молода людина з високою сексуальною культурою, необхідно, щоби батьки показували своїм дітям, що вони їх цінують, поважають, приймають такими, які вони є, і довіряють їм; демонстрували дітям, що сексуальність є частиною нормального людського життя і не заслуговує несхвалення чи осуду; демонстрували на власному прикладі здорові сімейні, статеві стосунки; були добре поінформованими в питаннях статевої відносин і сексу; обговорювали сексуальні теми зі своїми дітьми; намагалися зрозуміти погляди своїх дітей; виявляли активну зацікавленість у житті дитини; регламентували правила, що стосуються побачень і проведення вільного часу, і стежили, щоб діти їх дотримувались; пропонували дітям свою допомогу, якщо потрібно звернутися до лікаря; допомагали дітям будувати плани на майбутнє [68, с. 48].

Разом із тим багато вчених дотримуються думки, що дітям корисно навчатися також за позасімейними програмами статевого виховання, які не заміщують, а доповнюють домашні «уроки». Це зумовлено наступними причинами:

– деякі батьки чи діти, стикаючись у сімейному або громадському житті з темою чи подією, які мають відношення до сексуальності, настільки бентежаться, що не можуть обговорювати цю тематику в сім'ї;

– деякі батьки чекають, коли діти почнуть ставити їм питання про сексуальність, але ті про це не запитують, або батьки не зважають на питання, задані у непрямій формі;

– деякі батьки не мають необхідної інформації (за винятком найпростішої – про те, звідки беруться діти), щоб відповісти на питання своїх дітей;

– людям, які отримали спеціальну педагогічну підготовку, простіше повідомити дітям інформацію ясно, зрозуміло й об'єктивно, ніж батькам, котрі занадто емоційно ставляться до своїх дітей;

– у класі (групі) можна створити «безпечну», частково структуровану ситуацію, в якій дітям легше висловитися, ніж у сімейній обстановці. Крім того, у них з'являється можливість вчитися мовчки, слухаючи, як інші обмінюються думками [110, с. 133].

Для викладу й обговорення в школі тему статевого виховання потрібні культурні, грамотні, естетично розвинуті, добре обізнані в сексуальній проблематиці педагоги. Практика шкільної освіти переконує, що необхідно створити систему статевого виховання, яка повинна починатися із найбільш раннього віку.

Отже, на основі проведеного дослідження пропонуємо такі шляхи використання досвіду Німеччини у статевоу вихованні:

а) у вітчизняній системі виховання дотримуватися принципів системності, гнучкості, індивідуального підходу до учнів, наступності та послідовності;

б) удосконалити зміст навчальних програм Україні на всіх рівнях (за умови відповідності вітчизняним стандартам, з урахуванням закордонного досвіду, вимог світових стандартів, узгодженості змісту таких програм на різних рівнях);

в) під час здійснення статевого виховання дотримуватися принципу мультидисциплінарності, який дає змогу розкрити й обговорити певні проблеми незалежно від предметних меж;

г) ширше використовувати новітні для вітчизняної системи освіти форми організації виховного процесу (презентації, тренінги), інноваційні методи організації занять, у т.ч. з використанням відео- та аудіотехніки.

д) частіше залучати учнів до виконання самостійних завдань (підготовки презентацій, написання проектів та ін.), які сприяють вихованню в учнів самостійності, ініціативи, творчих здібностей, активізації продуктивних методів виховання та його організації. Проектні технології навчання забезпечують набуття школярами соціальних і комунікативних навичок роботи в різних групах і виконання різних соціальних ролей (лідера, виконавця, посередника). Учні вдосконалюють свої уміння використовувати такі дослідницькі методи, як збір необхідної інформації та її аналіз, формування гіпотез та їх перевірка, підведення підсумків тощо;

е) розробити модель організації виховного процесу, орієнтовану на особистість учня, що передбачає розвиток індивідуальності школяра, виявлення його здібностей і талантів, збагачення інтелектуального й творчого потенціалу. В сфері статевого виховання це реалізується активним використанням інтерактивних методів.

є) використовувати на всіх етапах статевого виховання методи індивідуальної та групової роботи, що варіюються залежно від вікових особливостей учнів і спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних із розвитком особистості;

ж) широко використовувати метод виховних ситуацій, який стимулює прояви індивідуальної творчої ініціативи учнів і водночас формує в них необхідні в сімейному житті навички співпраці з партнером. Цінним для формування української освітньої практики є німецький досвід впровадження у зміст навчальних програм ситуацій вільного вибору, аналізу проблемних ситуацій та пошуку альтернативних рішень, що розвиває у молодих людей критичне мислення, вдосконалює навички креативного вирішення проблемних ситуацій.

з) практикувати індивідуалізацію процесу виховання, поділу класу на підгрупи задля його ефективності; роздільне навчання хлопців та дівчат при вивченні інтимних тем; використовувати ідеї вільного виховання, методу проектів, методу спроб і помилок тощо;

ж) створювати відповідний клімат у класах та школах, який базується на взаємній повазі і довірі, впровадити у школах активні форми та методи роботи, спрямовані на формування певної позиції щодо сексуальності кожного учня;

і) враховувати при вирішенні питань статевого виховання у вітчизняних школах особливості вітчизняної цивілізації та її культурних традицій, які відрізняються специфічним ставленням до питань статі, а також національно-релігійну специфіку;

и) підвищити компетентність педагогів, створити центри для підвищення кваліфікації вчителів зі статевого виховання;

и) посилити взаємодію шкіл з батьками. Одна з дуже ефективних форм цієї роботи – проведення вчителями та учнями тематичних батьківських вечорів. Внаслідок такої діяльності збільшується порозуміння дітей із батьками, теми сексуальності більше і ширше обговорюють в сім'ї, що сприяє кращому усвідомленню дітьми і підлітками їх відповідальності;

і) створити позашкільні сексуально-педагогічні центри, які будуть надавати консультативну та соціальну допомогу підліткам та їх батькам;

Дослідження та аналіз проблем статевого виховання учнівської молоді доводить, що досягти в ньому позитивних зрушень і необхідних змін на шляху формування повноцінної особистості можливо за умови інтегрованої, узгодженої співпраці вчителів, батьків і учнів.

Висновки до другого розділу.

У II розділі дослідження ми розглянули стан, технології і сучасні тенденції розвитку статевого виховання, що виражається в наступному:

1. Охарактеризований зміст програм статевого виховання, визначені завдання цього виховання:

- виховання моральних цінностей у контексті міжстатевих взаємин;
- відповідальне ставлення до власної особистості, свого життя;
- виховання відповідальності до свого партнера, шлюбу, батьківства;

– сексуальна просвіта про захворювання, що передаються статевим шляхом.

2. Метою виховання в Німеччині окрім набуття знань учнями, є, формування особистості школяра, його сексуальної поведінки.. Статеве виховання у розглядається як складова процесу формування особистості та включає не лише проблему здоров'я, а й моральні, правові, соціальні, естетичні аспекти. У школярів виховують відповідальне ставлення до власного здоров'я та здоров'я своїх близьких; розвивають навички прийняття усвідомлених, відповідальних рішень і дій у взаєминах із представниками протилежної статі.

2. Аналіз директив статевого виховання федеральних земель країни і їх провідних методів дав змогу виділити характерну особливість статевого виховання учнівської молоді в Німеччині, яка полягає в тому, що воно є частиною всього процесу навчання і виховання в школі. Важливо, що статеве виховання здійснюється за принципом мультидисциплінарності – відбувається на всіх заняттях і в усіх сферах шкільного життя, заплановано і незаплановано, свідомо і несвідомо, а не лише тоді, коли про це вказано у навчальному плані. Питання сексуальності, партнерства, стосунків, розподілу ролей між статями чи кохання можуть виникати у зв'язку з найрізноманітнішими навчальними темами.

3. Проведене нами дослідження виявило відсутність у ФРН єдиної загальнодержавної системи сексуальної освіти: кожна федеральна земля самостійно проводить освітню політику, розробляє та впроваджує власну систему статевого виховання, власні обґрунтовані вимоги до змісту і концепцій, форм і методів.

4 Організація статевого виховання у сучасній Німеччині тісно пов'язана з особливостями управління освітою в країні. У кожному суб'єкті ФРН – землі – легітимними є власні нормативно-правові акти: вимоги до змісту, форм і методів виховання. Велику популярність у школах Німеччини завоювали інтерактивні методи виховання (бесіда, дискусія, мовчазна дискусія, створення виховних ситуацій, рольові ігри, метод проектування, «мозковий штурм»),

інтерв'ю), які забезпечують покращення процесу статевого виховання учнівської молоді.

5. Фактор ефективності статевого виховання залежить від особливостей педагогічного впливу у процесі професійної діяльності вчителя: його переконаності в необхідності індивідуального підходу в цьому вихованні, сформованості уявлень про можливі результати навчально-виховної роботи з учнями.

6. Проблема статевого виховання в Німеччині вирішується системно, комплексно та реалізується такими соціальними інститутами: сім'єю, школою, позашкільними виховними закладами, громадськими організаціями, соціальними службами для молоді.

7. Шкільна система освіти і статевого виховання, середовище навчального закладу в своїй різноманітності визначає особливості такого виховання учнів. У процесі статевого виховання відбувається не лише засвоєння школярами необхідних знань з проблеми міжстатевих взаємин, а й здійснюється підготовка молодих людей до майбутнього шлюбу і батьківства.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми статевого виховання в Німеччині протягом її історичного розвитку в XVIII – XX ст. дозволяє зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу педагогічних джерел та практики реалізації статевого виховання в освітніх закладах Німеччини виділено три позиції щодо статевого виховання школярів: традиційно-обмежену, ліберальну та суспільно-емансипаційну, для яких спільним є особистісна орієнтація, врахування потреб та інтересів школярів.

2. Характерними рисами статевого виховання школярів Німеччини є: системність організації виховного процесу у статевій сфері із залученням численних виховних інституцій; вплив державних програм на зміст та способи реалізації статевого виховання; спрямованість виховного процесу на задоволення потреб учнів та розвиток у них статевої ідентичності; своєрідність підходів до здійснення статевого виховання у навчальних закладах різних земель Німеччини; упровадження спеціального навчального предмета та включення тем до програм інших навчальних дисциплін, які сприяють формуванню нормальних статевоїх взаємин

3. Ретроспективний аналіз дав змогу виділити основні етапи генезису статевого виховання в Німеччині: 1) період зародження (з XVIII до XX ст.): статево виховання формується під впливом релігії і має консервативний та репресивний характер; 2) період реформування (з початку XX ст. до 1933 рр.): заперечення буржуазної моралі та визнання необхідності статевого виховання і сексуальної просвіти; 3) період занепаду (1933 – 1945 рр.): придушення сексуальних реформ у суспільстві та відновленням сексуальних репресій; 4) період відродження й інтенсивного розвитку (1945 – 1989 рр.): прискорений розвиток статевого виховання в період існування НДР і ФРН; 5) період модернізації (кінець XX – початок XXI ст.): плюралізація сімейних форм життя, сексуальне самовизначення молоді.

4. У статевому вихованні більшості федеральних земель Німеччини основна увага приділяється як сексуальній просвіті, так і формуванню навичок міжстатевого спілкування і взаєморозуміння, підтримці фізичного і репродуктивного здоров'я учнів, підготовці до відповідального батьківства.

Завданням статевого виховання учнівської молоді в сучасній Німеччині є засвоєння теоретичних знань із анатомії і фізіології організму людини та її репродуктивної системи; розвиток навичок успішної побудови рівноправних взаємин між статями; створення належних умов для формування системи цінностей молоді.

Зміст роботи у цьому напрямку передбачає виховання соціальної відповідальності за власні вчинки у взаєминах між чоловіком і жінкою; прагнення мати міцну сім'ю; відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших людей; переконання у шкоді та небезпеці ранніх і випадкових статевих зв'язків, адекватного сприйняття дорослості, її змісту, достовірних ознак, проявів та якостей.

5. Реалізація в школі принципу мультидисциплінарного статевого виховання під час вивчення навчальних предметів гуманітарного профілю розширює можливості формування позитивного світогляду учнів. Розширення змісту навчальних предметів є основою досягнення хорошого результату у статевому вихованні, який на окремих заняттях не завжди можна забезпечити.

6. Пріоритетну роль у статевому вихованні відіграють інтерактивні методи, які передбачають використання власного досвіду учнів під час вирішення проблемних завдань. До них належать метод ігрових ситуацій, метод проектування, «мозковий штурм», інтерв'ю, метод створення виховних ситуацій. Доцільним у статевому вихованні є використання методу проєктів, який відображає реалізацію особистісно зорієнтованого підходу у вихованні та сприяє формуванню вміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя. Активно використовуються і традиційні методи та форми виховання: бесіди, дискусії, лекції, семінари, «круглі столи», робота з книжкою, пресою, інформацією «Інтернету», використання практики виховних епох.

7. Вартими уваги є рекомендації німецьких дослідників щодо доцільності роздільного навчання хлопців і дівчат під час опанування окремих тем протягом вивчення курсу статевого виховання, а також запрошення на уроки незалежних фахівців (юристів, медиків, психологів, сексологів) та залучення до статевого виховання школярів у позаурочний час представників різних установ і організацій (центри планування сім'ї, гінекологічні клініки, молодіжні клуби, центри профілактики СНІДу, театр).

Активна підтримка шкіл державними та приватними установами в організації позакласної і позашкільної роботи дає змогу на належному рівні й загалом ефективно здійснювати заходи щодо статевого виховання. Активну участь у статевому вихованні беруть державні організації (Pro Familia, Інститут статевої педагогіки (Дортмунд), Дрезденський музей гігієни, Спілка статевого виховання, Федеративний центр охорони здоров'я), діяльність яких спрямована на підвищення його ефективності і формування сексуальної культури серед молоді.

8. Головними партнерами школи у статевому вихованні учнівської молоді є батьки. Німецькі дослідники, відзначаючи суттєву зміну позиції батьків щодо сексуальності їхніх дітей, починають зміщувати акценти у вихованні школярів зі школи на сім'ю, розробляючи рекомендації з організації батьківських семінарів і вечорів, зі створення консультаційних центрів для батьків із проблем статевого виховання дітей.

9. Німецький досвід свідчить, що статева педагогіка, хоч і неспроможна усунути суперечності, сприяє свідомому й відповідальному вирішенню сексуальних проблем. Доведено, що освітні програми не сприяють прискоренню початку статевого життя учнів. Вони або віддаляють перший сексуальний досвід, або роблять його більш впорядкованим та захищеним від сексуальних зловживань.

У результаті вивчення досвіду статевого виховання Німеччини доведено, що воно має проводитися не лише факультативно, але й на спеціально

створеній для цього дисципліні, і має орієнтуватися на максимально повне висвітлення основних проблем статевої соціалізації школярів.

10. Проведений аналіз статевого виховання у школах Німеччини та України дає змогу констатувати, що у вітчизняній шкільній освіті означена проблема недостатньо розроблена і не забезпечена навчально-методичними матеріалами. Основними напрямками використання позитивних ідей педагогічної практики Німеччини є: системність та комплексність організації статевого виховання; запровадження спеціальної дисципліни зі статевого виховання в Україні; реформування системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогів; гуманізація та демократизація стосунків між дорослими та дітьми; впровадження педагогами у життя особистісно зорієнтованого виховання; використання інтерактивних методів виховання; врахування потреб та інтересів дітей і підлітків з проблем сексуальності; використання практики роздільного навчання хлопців і дівчат під час вивчення інтимних тем; налагодження інтегрованої, узгодженої співпраці учителів, батьків та самих учнів.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів проблеми статевого виховання учнівської молоді у ФРН. Вивчення потребують передусім його методологічні і дидактичні засади; питання співпраці громадських і державних організацій та установ, муніципальних органів, ВНЗ для активізації учнів у позашкільній і позакласній роботі; встановлення тісних зв'язків школи з батьками у справі статевого виховання підростаючого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Ціннісні орієнтації сімейного виховання : Концепція реалізації / Алексеєнко Т. Ф. // Рідна школа. – 1997. - № 10. – С. 69 – 72.
2. Бельская Г. А. Некоторые вопросы полового воспитания в истории педагогики (конец XIX – начало XX века) / Бельская Г. А. // Советская педагогика. – 1980. – №9. – С. 57—62.
3. Бжинська Ю. Статеве виховання як невід'ємна частина морального виховання / Юлія Бжинська // Рідна школа. – 2001. – №3. – С. 41.
4. Борман Р. Родителям о половом воспитании: о подготовке подростков к браку и формированию семьи / Р. Борман, Г.-И. Шиле ; [пер. с нем.]. – М. : Педагогика, 1979. – 77 с.
5. Боришевський М. Й. Виховання у дітей статевої самосвідомості / М. Й. Боришевський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. Науково-методичний збірник. – К.: ІЗМН, 1996. – С.17—24.
6. Василенко О. Від теорії до практики статевого виховання школярів / Оксана Василівна Василенко // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С.32—36.
7. Васютинський В. О. Хлопці і дівчата: статево рольове виховання у родині / В. О. Васютинський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1998. – С. 19—27.
8. Ващенко Г. Л. Виховання волі і характеру / Г. Л. Ващенко. – К. : Школяр, 1994. – 385 с.
9. Выготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии / Л. С. Выготский // Сборник сочинений. – Т. 4. – М. : Педагогика, 1982. – С. 244—385.
10. Вовчик-Блакитна М. В. Підготовка молоді до сімейного життя / М. В. Вовчик-Блакитина. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1984. – 48 с.
11. Главацька О. Л. Проблема підготовки майбутніх учителів до статевого виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.Л. Главацька. – Тернопіль, 2000. – 20 с

12. Главацька О. Л. Проблема підготовки майбутніх учителів до статевого виховання учнів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ольга Леонідівна Главацька. – Тернопіль, 2000.
13. Говорун Т. В. Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. В. Говорун. – Харків, 1995. – 24 с.
14. Говорун Т. В. Сексуальність та статева поведінка в Україні (Проблеми сьогодення та перспективи) / Т. В. Говорун, Б. М. Ворник. – К., 1995. – 51 с.
15. Говорун Т. В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
16. Говорун Т. В. Батькам про статеve виховання дітей / Т. В. Говорун, О. М. Шарган. – К. : Радянська школа, 1990. – 160 с.
17. Гридковець Л. М. Формування психосексуальної культури студентської молоді 17-19 років : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Людмила Михайлівна Гридковець. – К., 2004. – 278 с.
18. Гурлева Т. Г. Діагностика та корекція відповідальності у підлітків / Т. Г. Гурлева // Практ. психологія та соц. робота. – 1999. – № 5. – С. 5—11.
19. Гусак Н. І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. І. Гусак. – Луганськ, 2005. – 20 с.
20. Даник Аліна Анатоліївна. Формування у юнаків та дівчат готовності до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Даник Аліна Анатоліївна. – Кіровоград, 1998. – 16 с.
21. Даценко І. М. Підготовка учнівської молоді до життя в сім'ї у Республіці Польща : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ірина Миколаївна Даценко. – Тернопіль, 2008.

22. Исаев Д. Н. Половое воспитание детей / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган. – Л., 1988. – 160 с.
23. Ковальчук Л. О. Гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Л. О. Ковальчук. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
24. Ковальчук Л. О. Гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині : дис. ... кандидат пед. наук : 13.00.07 / Любов Олександрівна Ковальчук. – Тернопіль, 2008.
25. Комарова А. І. Статеве виховання і моральна культура молоді / А. І. Комарова. – К., 1982. – 46 с.
26. Корчова Г. Л. Соціально-педагогічні передумови виникнення статевих девіацій старшокласників / Г. Л. Корчова // Рідна школа. – 2004. – № 7–8 (894–895). – С.12—13.
27. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст. / Володимир Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
28. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навчальний посібник / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.
29. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. П. Кравець. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.
30. Кравченко Т. В. Особливості виховання та соціалізації дитини в сучасній сім'ї / Т. В. Кравченко // Шкільний світ. – 2003. - № 12. – С. 2—3.
31. Лазарев В. В. Этическая мысль в Германии и России: Кант – Гегель – Вл. Соловьев / В. В. Лазарев. – М., 1996. – 305 с. – (Институт философии).
32. Луцик Д. В. Все починається з сім'ї : монографія / Д. В. Луцик – Дрогобич : Коло, 2004. – 140 с.
33. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко ; [пер. з рос.] – К. : Рад. школа, 1980. – 327 с.
34. Мачуська І. М. Особливості формування культури міжособистісного спілкування старшокласників у позаурочній діяльності / І. М. Мачуська //

Херсонський державний університет. Збірник наукових праць. Педагогічні аспекти
– Херсон : Айлант, 1998. – С. 221—224.

35. Мезеря І. В. Статеве виховання й сексуальна освіта учнів у контексті
статевої соціалізації / І. В. Мезеря // Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В.
Гнатюка. Наукові записки. – Тернопіль, 2000. – № 4. – С. 62—65. – (Серія :
педагогіка).

36. Мороз Л. І. Вплив батьків на формування ціннісних орієнтацій у сфері між
статевих взаємин / Л. І. Мороз // Вихователю про психологію та педагогіку
сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / За ред. Т.В.
Говорун. – К. : Ін-т змісту та методів навчання, 1996. –168 с.

37. Наумов М. Філософсько-педагогічні ідеї В. Сухомлинського [Електронний
ресурс] / М. Наумов. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/theory/245>

38. Сечейко О. В. Статеве виховання підлітків у сучасних умовах / О. В.
Сечейко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 93—98.

39. Семенюк Л. Л. До питання про статеве виховання підлітків / Семенюк Л.
Л., Сміян С. А., Сухарев А. Б. // Буковинський медичний вісник. – 2000. – №
2–3. – С. 13—15.

40. Сисоєва С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проектів
[Електронний ресурс] / С. Сисоєва. – Режим доступу :
<http://osvita.ua/school/technol/1413>

41. Сухомлинский В.А. Мысли о школьном воспитании / В.А. Сухомлинский.
– М. : Изд. полит. лит-ры, 1975. – 271 с.

42. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих
педагогічних закладів освіти / М. М. Фібула. – К. : Видавничий центр
„Академія”, 2002. – 528 с.

43. Юрченко Ф. Подготовка молодёжи за рубежом к семейной жизни / Ф.
Юрченко, В. Карпиков // Воспитание школьников. – 1971. – № 5. – С. 91—92.

44. Яворська Л. Г. Підготовка молоді до сімейного життя в США : дис...
канд. пед. наук: 13.00.07 / Людмила Геннадіївна Яворська. – Тернопіль, 2007. –
211 с.

45. Яценко Л. В. Педагогічні умови підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання : дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ліана Вікторівна Яценко – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 312 с.
46. Altmeyer A. Sittlichkeitsvergehen an höheren Schulen und ihre disziplinäre Behandlung / August Altmeyer // Die geschlechtliche Erziehung : Beiträge zur Grundlegung einer gesunden Sexualpädagogik. – Düsseldorf, 1929. – S. 196 — 212.
47. Amend G. Das Sex Buch. Aufklärung für Jugendliche und junge Erwachsene / Günter Amend. – Berlin Elefanten Press, 1993. – S. 212.
48. Anweiler O. Vergleich von Bildung und Erziehung in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik / Oskar Anweiler. – Köln, 1990. – S. 234.
49. Arbeitskreis Sexualpädagogik Leipzig [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aksexpaed.de>.
50. Bach K. Entwicklung, Stand und Tendenzen der Sexualerziehung in der Deutschen Demokratischen Republik / Kurt Bach // Pro Familia Magazin. – 1987. – № 6. – S. 34—42.
51. Bach K. Kindheit und Sexualität / Kurt Bach. – Braunschweig, 1993. – S. 432.
52. Bach K. Geschlechterziehung in der sozialistischen Oberschule / Kurt Bach. – Berlin-Ost, 1969. – S. 568.
53. Bach K. Sexualerziehung in der Deutschen Demokratischen Republik / Kurt Bach // Pädagogik und Schule in Ost und West. – 1989. – Heft 2. – S. 34—45.
54. Bach K. Zur Entwicklung der Sexualpädagogik in der DDR / Kurt Bach // Sexologie in der DDR. – Berlin, 1991. – S. 404.
55. Bagel-Bohlan A., Salewski M. Sexualmoral und Zeitgeist im 19. und 20. Jahrhundert / Anja Bagel-Bohlan, Michael Salewski. – Opladen : Leske und Budrich Verlag, 1990. – S. 185.
56. Barkow R. Die Sexualpädagogik von 1918 – 1945 : Dissertation an der Westfälischen Wilhelms / Ralf Barkow – Münster, 1980. – S. 206.

57. Barth M., Markus U. Zärtliche Eltern. Gelebte Sexualerziehung durch Zärtlichkeit, Sinnesnahrung, Körpergefühl / M. Barth, U. Markus. – Zürich : Pro Juventute, 1991. – S. 240.
58. Bartholomäus W. DerDieDas Andere geht mich an. Sexualität für Erziehung ethisch denken – in der Spur Emmanuel Levinas / Wolfgang Bartholomäus. – Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2002. – S. 388.
59. Bartholomäus W. Lust aus Liebe. Die Vielfalt sexuellen Erlebens / Wolfgang Bartholomäus. – München : Kösel, 1993. – S. 298.
60. Barz M. Gleiche Chancen in Lesebüchern der Grundschule? / Monika Barz // Sexismus in der Schule. Der heimliche Lehrplan der Frauendiskriminierung. – Weinheim & Basel : Beltz, 1982. – S. 103—104.
61. Basedow J. B. Elementarwerk / Johan B. Basedow. – Leipzig, 1909. – S. 340.
62. Baumann Z. Über den postmodernen Gebrauch der Sexualität / Zygmund Baumann // Zeitschrift für die Sexualforschung. – 1998. – Heft 1. – S. 1—16.
63. Bebel A. Die Frau und der Sozialismus / August Bebel. – Berlin : Cornelsen Verlag, 1974. – S. 202.
64. Bell R. Wie wir werden, was wir fühlen. Ein Handbuch für Jugendliche über Körper, Sexualität, Beziehungen / Ruth Bell. – Reinbek : Rowohlt, 1993. – S. 128.
65. Benard C. Der Mann auf der Strasse. Über das merkwürdige Verhalten von Männern in ganz alltäglichen Situationen / C. Benard, E. Schlaffer. – Reinbek : Rowohlt, 1980. – S. 148.
66. Berger M. Sexualerziehung im Kindergarten / M. Berger. – Frankfurt am Main : Brandes & Apsel, 1992. – S. 182.
67. Bergk C. Mädchen und Jungen im Schreibdialog / Cheryl Bergk, Gabriele Schlaffer // Die Grundschulzeitschrift. – 1980. – 65. Jg. – S.10—11.
68. Biermann G. Liebe und Sexualität / G. Biermann, K. Etschenberg, F. Koch. – Schüler '96. – Seelze : Fridrich, 1996. – S. 108.

69. Bittighöfer B. Probleme der sozialistischen Geschlechtsmoral / Bernd Bittighöfer // Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock. – 1966. – H. 7/8. – S. 711—729.
70. Bittighöfer B. Weltanschaulich ethische Grundlagen sozialistischer Partnerschaftserziehung / Bernd Bittighöfer // Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock. – 1969. – H. 8/9. – S. 36—40.
71. Bittighöfer B. Sexualität und Moral / Bernd Bittighöfer // Sexologie. – Leipzig, 1974. – S. 398.
72. Bittner G. Emotionale Aspekte der geschlechtlichen Erziehung / Günter Bittner // Für eine Revision der Sexualpädagogik. – München, 1971. – S. 49 — 66.
73. Böckenhoff K. Reformehe und christliche Ehe / Karl Böckenhoff. – Köln, 1912. – S. 178.
74. Borrmann, Rolf. Die sexuelle Belehrung der Kinder und Jugendlichen unter besonderer Berücksichtigung der Teilnahme des Lehrers : Dissertation an der Humboldt-Universität / Rolf Borrmann. – Berlin, 1961. – S. 204.
75. Borrmann, Rolf. Die Beziehungen der Jugendlichen / Rolf Borrmann. – Berlin, 1965. – S. 254.
76. Borrmann, Rolf. Pädagogische grundlegungssozialistischer Sexualerziehung / Rolf Borrmann.. – Leipzig, 1985. – S. 396.
77. Boston Women's Health Collective: Unser Körper – unser Leben. – Reinbeck, 1988. – . – .
Band 1. – 1988. – S. 234.
78. Böttcher H. R. Sexualität des Kindes – die Kinderpsychologie im Zwiespalt / H. R. Böttcher // Kindheit und Sexualität. – Braunschweig : Holzmeyer Verlag, 1993. – S. 37—46.
79. Braun G. Ich sage nein. Die Schulpraxis / Gunther Braun. – Mülheim, 1988. – S. 144.
80. Braun G. Prävention: Kein Programm, sondern ein Prinzip / Gunther Braun // Thema Jugend. – 1992. – Heft 1. – S. 5—6.

81. Braun G. Zum Ausmaß sexuellen Missbrauch an Mädchen und Jungen. Vergleichende Untersuchungen / Gunther Braun // Sozialmagazin. – 1992. – Heft 5. – S. 22—28.
82. Brezinka W. Erziehungsziele in der Gegenwart / Wolfgang Brezinka. – Konstanz, 1991. – S. 164.
83. Brohmer P. Biologieunterricht unter Berücksichtigung von Rassenkunde und Erbpflege / Paul Brohmer. – Osterwiek, 1935. – S. 278.
84. Bronsert R. Jugendnetzwerk „Lambda“. Schulprojekt – praktische Aufklärung in Schulen und in außerschulischen Freizeitbereich / Rudi Bronsert, Uta Nasser // Pädagogischer Kongress. – 1993. – S. 157—164.
85. Brückner H. Das Sexualwissen unserer Jugend / Heinrich Brückner. – Berlin/Ost, 1986. – S. 284.
86. Burchardt E. Identität und Studium der Sexualpädagogik / Eva Burchardt. – Frankfurt am Main, 1999. – S. 316.
87. Butler J. Das Unbehagen der Geschlechter / Judith Butler. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. – S. 200.
88. Campe J. H. Allgemeine Revision des Gesamten Schul- und Erziehungswesen. Wolfenbüttel / Johann H. Campe. – 1976. – S. 340.
89. Clement U. Sexualverhalten und Einstellungen zur Sexualität bei Studenten in der BRD und der DDR / Ulrich Clement // Zeitschrift für Sexualforschung. – 1998. – № 1. – S. 14—19.
90. Clement U. Sexualität im sozialen Wandel. Eine empirische Vergleichsstudie an Studenten 1966 und 1981 / Ulrich Clement. – Stuttgart : Enke, 1986. – S. 174.
91. Comfort A. Der aufgeklärte Eros. Plädoyer für eine menschenfreundliche Sexualmoral / Alex Comfort. – Reinbeck: Rowohlt, 1971. – S. 200.
92. Dannebeck C. Sexuelle Erfahrungen im Jugendalter. Aushandlungsprozesse im Geschlechterverhältnis / Christa Dannebeck. – Köln : BzGA, 2002. – S. 190.
93. Dannecker M. Sexualität als Gegenstand der Sexualforschung / Martin Dannecker // ZfS. – 1991. – Heft 4. – S. 281—293.

94. Dannecker M. Sexualtheorie und Politik / Martin Dannecker. – Stuttgart, 1984. – S–200.
95. Deegener G. Kindesmissbrauch – erkennen, helfen, vorbeugen / G. Deeger. – Weinheim : Beltz, 1998. – S. 176.
96. Deinert S. Das Familienalbum / Silva Deinert, Ulrike Boljahn, Tine Krieg.. – Oldenburg : Lappan, 1993. – S. 264.
97. Deutscher Bildungsserver [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bildungsserver.de>.
98. Dietz, L. Sexualerziehung, aber wie Prödel / L. Dietz. – Ansbach, 1985. – S. 160.
99. Dixon H. Mach dir selbst ein Bild / H. Dixon, A. Craft. – Mülheim : Verlag an der Ruhr, 1992. – S. 188.
100. Dunde S. R. Handbuch Sexualität / Siegfrid R. Dunde. – Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 1992. – S. 304.
101. Düring S. Geschlechter–Spannung und Störung der Sexualität. Die feministische Sichtweise / S. Düring // Leipziger Texte zur Sexualität. – Leipzig : Eigenverlag der GSW, 1996. – Heft 7. – S. 10 — 22.
102. Düring S. Über sequentielle Homo- und Heterosexualität / S. Düring // Zeitschrift für Sexualforschung. – 1994. – Heft 3. – S. 193—202.
103. Eckstein E. Die Sexualfrage in der Erziehung des Kindes / Emma Eckstein. – Leipzig, 1904. – S. 298.
104. Eggers P. Sexualpädagogik / Phillip Eggers, Franz Steinbacher. – Bad Heilbrunn : Verlag Julius Klinkhardt, 1976. – S. 268.
105. Ehl R. Jugendarbeit und Sexualerziehung / Reinhold Ehl. – Bamberg, 1989. – S. 166.
106. Ehrenfels C. Sexualethik / Christian Ehrenfels // Grenzfragen des Nerven- und Seelebsleben. – München, 1907. – S. 344.
107. Eichmann C. Freiarbeit-Kartei Sexualerziehung in Grundschule (und Kindergarten) / Claudia Eichmann. – Mälheim. Verlag an der Ruhr, 1990. – S. 206.

108. Elternbrief 2. Sexualerziehung in der Schule. – Dresden, 1993. – S. 348. – (Sächsisches Staatsministerium für Kultus).
109. Empfehlungen für das fächerübergreifende Thema Gesundheitserziehung. – Erfurt, 1999. – S. 430. – (Thüringer Kultusministerium).
110. Enders U. Zart war ich, bitter war's / U. Enders. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1995. – S. 220.
111. Eschenhagen D. Handbuch des Biologieunterrichts. Band 3. Sexualität, Fortpflanzung und Entwicklung / D. Eschenhagen, U. Kattmann, D. Rodi. – Köln : Aulis, 1993.
112. Esser-Mittag J. Jugendsexualität heute. Tabus – Konflikte Lösungen / Judith Esser-Mittag. – Weinheim : Beltz, 1999. – S. 250.
113. Etschenberg K. Anders l(i)eben als die meisten / Karla Etschenberg // Unterricht Biologie. – Seelze, 1995. – Heft 2. – S. 204.
114. Etschenberg K. Auch Cowboys dürfen weinen : Begleitmaterial zu einem Film für die Sexualerziehung 1./2. Klasse / Karla Etschenberg // Praxis Schulfernsehen. – 1986. – Heft 120. – S. 21ff.
115. Etschenberg K. Du und ich – wir beide. Geschlechtererziehung in der Grundschule / Karla Etschenberg. – Berlin : Cornelsen, 1996. – S. 116.
116. Etschenberg K. Empfängnisregelung. Materialangebote für Schule / Karla Etschenberg, Alfred Pommerenke. – Düsseldorf : Arbeitsgemeinschaft Schule und Elternhaus, 1989. – S. 232.
117. Etschenberg K. Mann oder Frau? / Karla Etschenberg // Unterricht Biologie. – Seelze, 1994. – Heft 191. – S. 34—36.
118. Etschenberg K. Mutterschaft – Vaterschaft / Karla Etschenberg // Unterricht Biologie. – Seelze, 1994. – Heft 191. – S. 1—12.
119. Etschenberg K. Sexualerziehung in der Grundschule / Karla Etschenberg. – Berlin : Cornelsen Verlag, 2000. – S.110.
120. Fagerström H. Peter, Ida und Minimum / H. Fagerström. – Ravensburg : O. Maier, 1987. – S. 98.

121. Fischer W. Inhaltsprobleme in der Sexualpädagogik / W. Fischer, J. Ruhloff, H. Scrabath, H. Thiersch. – Heidelberg : Quelle & Meyer, 1973. – S. 134.
122. Fischer W. Normenprobleme in der Sexualpädagogik / W. Fischer, J. Ruhloff, H. Scrabath, H. Thiersch. – Heidelberg : Quelle & Meyer, 1971. – S. 188.
123. Flitner A. Reform der Erziehung. Impulse des 20. Jahrhunderts / Andreas Flitner. – München : Piper, 1993. – S. 322.
124. Foerster F. W. Sexualethik und Sexualpädagogik / Fridrich W. Foerster. – Kempten, 1952. – S. 428.
125. Fricke S. Sexualerziehung in der Praxis. Ein Handbuch für Pädagogen, Berater, Eltern und andere / S. Fricke, M. Klotz, P. Paulich. – Köln : Bund-Verlag 1980. – S. 236.
126. Fricher R. Zur Theorie der Sexualität und Sexualerziehung / R. Fricher, J. Lerch. – Weinheim : Beltz, 1976. – S. 334.
127. Friedrich M. Aids-Prävention bei Mädchen unter besonderer Berücksichtigung von Mädchen in schwierigen Lebenssituationen / M. Friedrich, S. Amann, M. Paul // Forum Jugendhilfe, Sonderheft Jugend und Aids. – Bonn : Bundesministerium für Gesundheit, 1993. – S. 30—41.
128. Fromm E. Die Kunst des Liebens / Erich Fromm. – Frankfurt : Verlag Ullstein GmbH, 1987. – S.39
129. Furian M. Liebeserziehung / Martin Furian. – Wiesbaden : Quelle & Meyer, 1995. – S. 156.
130. Gaedt R. Freundschaft, Liebe, Sexualität. Arbeitshilfen für den Religions- und Ethikunterricht in der Sekundarstufe I / Rainer Gaedt. – Göttingen : Vandenhoeck & Rupprecht, 1995. – S. 204.
131. Gee R. Wachsen und Erwachsenwerden / Robyn Gee. – Ravensburg : O. Maier, 1987. – S. 108.
132. Gekeler G. Multisexualität – Schillernde Grauzone / G. Gekeler // Lebensformen und Sexualität. – Bielefeld : Kleine Verlag, 1998. – S. 63 —66.
133. Gerhardt U. Unerhört, die Geschichte der deutschen Frauenbewegung / Ute Gerhardt. – Hamburg, 1995. – S. 269.

134. Gesellschaft für Sexualpädagogik [Elektronний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gsp-ev.de>.
135. Gesundheitserziehung, Sucht- und Gewaltprävention an Schulen Mecklenburg-Vorpommerns. In: Mittbl. Mecklenburg-Vorpommern. – 1996. – № 8. – S. 446—449. – (Kultusminister des Landes Mecklenburg-Vorpommern).
136. Glück G. Heiße Eisen in der Sexualerziehung / Gerhard Glück. – Weinheim : Dt. Studienverlag, 1992. – S.376.
137. Glück G. Inseln – Fremdkörper – Anstöße. Gestaltpädagogische Angebote in der Universität / Gerhard Glück // Humanistische Psychologie. – 1994. – № 1. – S. 105—129.
138. Glück G. Schuliche Sexualerziehung aus der Sicht von Eltern und LehrerInnen / Gerhard Glück // Kluge Norbert. Jugendsexualität. – Frankfurt am Main, 1990. – S. 94—104.
139. Glück G. Sexualerziehung und Sexualmoral. Zur pädagogischen Begründung und Begründbarkeit von Normen im Bereich Sexualität / Gerhard Glück // Sexualpädagogik. – 1979. – Heft 4. – S. 17—21.
140. Glück G. Zwangsgruppe Schulklasse! – Was folgt daraus für die Sexualerziehung? / Gerhard Glück // Sexualität und Pädagogik. – Dortmund, 1994. – S. 21–38. — (Institut für die Sexualpädagogik Dortmund).
141. Glück G. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung. Eine Analyse der Ziele, Inhalte, Methoden sowie Normen zur Sexualerziehung / Gerhard Glück, Andrea Higlens. – Köln, 1994. – S.110.
142. Grassel H. Jugend, Sexualität, Erziehung / Heinz Grassel. – Berlin, 1967. – S. 288.
143. Grassel, H. Sagst Du es deinem Kind? Zur Geschlechtserziehung / Heinz Grassel. – Volk u. Wissen, 1968. – S. 167.
144. Grassel H. Sexualerziehung in der DDR / Heinz Grassel // Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock. – 1969. – Heft 8/9. – S. 623—679.

145. Grassel H. Stand und Probleme der Sexualerziehung in der DDR / Heinz Grassel // Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock. – 1969 – Heft 1/2. – S. 458—465.
146. Großmann Th. Eine Liebe wie jede andere / Thomas Großmann. – Reinbek : Rowohlt, 1988. – S. 124.
147. Gudjons H. Praxis der Interaktionserziehung. Übungen und Spiele zum Gruppentraining in der Schule, Jugendarbeit und Erwachsenenbildung / Herbert Gudjons. – Bad Heilbrunn : Klinkharde, 1978. – S. 190.
148. Haeberle E. J. Die Sexualität des Menschen / Erwin J. Haeberle. – Berlin, 1983. – S. 200.
149. Halbfas H. Religionbuch 3. Klasse / Hubertus Halbfas. – Düsseldorf : Patmos, 1985. – S. 178.
150. Hanswille R. Fragen zum Sex / Reinert Hanswille. – München : Kösel, 1990. – S. 100.
151. Hartmann J. Vielfältige Lebensweisen. Pädagogische Prinzip und Unterrichtsthema in der Schule / Jutta Hartmann // Praxis Schule 5–10. Zeitschrift für die Sekundarstufe I des Schulwesens. – Braunschweig, 1999. – Heft 6. – S. 34—37.
152. Hempel M. Gleichberechtigung und Chansengleichheit von Mädchen und Jungen an den Grundschulen des Landes Brandenburg / Marlies Hempel // Verschieden und doch gleich. Schule und Geschlechterverhältnisse in Ost und West. – Bad Heilbrunn, 1995. – S. 94—120.
153. Hentze H. Sexualität in der Pädagogik des späten 18. Jahrhunderts / Hilke Hentze. – Frankfurt am Main, 1979. – S. 156.
154. Herrath F. Jugendsexualität: zwischen Lust und Gewalt / Frank Herrath. – Wuppertal : Hammerverlag. – 1990. – S.280.
155. Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. — Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 1995. – S. 112.
156. Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. – Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. – S. 252.
157. Hodann M. Sexualpädagogik / Max Hodan. – Rudolstadt, 1928. – S.250.

158. Hoffmann B. Das sozialisierte Geschlecht. Zur Theorie der Geschlechtersozialisation / Berno Hoffmann. – Opladen: Leske & Budrich Verlag, 1997. – S. 256.
159. Hoffmann B. These zur Theorie geschlechtsspezifischer Sozialisation / Berno Hoffmann // Zeitschrift für die Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie. – 1997. – Heft 4. – S. 385.
160. Hohmann J.S. Sexologie in der DDR / Joachim S. Hohmann. – Berlin, 1991. – S. 368.
161. Holl P. Studien zu einer Geschichte der Sexualerziehung : Dissertation an der Universität Essen / Holl Peter. – Essen, 1986. – S. 336.
162. Hoof D. Pestalozzi und die Sexualität seines Zeitalters / Dieter Hoof. – St. Augustin, 1987. – S. 458.
163. Hopf A. Sexualerziehung: Unterrichtsprinzip in allen Fächern / Arnulf Hopf. – Neuwied : Luchterhand, 2002. – S. 132.
164. Hopf A. Theorie & Praxis der Sexualpädagogik. Subjektive Betroffenheit von Sexualpädagogen. Band 3 / Arnulf Hopf. – Oldenburg : Universität Oldenburg, 1985. – S. 398. – (Zentrum für pädagogische Berufspraxis).
165. Horstkemper M. Schule, Geschlecht und Selbstvertrauen / Marianne Horstkemper. – Weinheim : Juventa, 1998. – S. 306.
166. Hunder H. Sexualpädagogik und Sexualmoral / Heinz Hunder. – Essen, 1972. – S. 124.
167. Hunder H. Sexualwissen der Jungen / Heinz Hunder. – München : Ernst Reinhard Verlag, 1954. – S. 284.
168. Hurrelmann K. Koedukation – Jungenschule auch für Mädchen? / Klaus Hurrelmann. – Opladen : Leske & Budrich Verlag, 1986. – S. 250.
169. Hussel J. Sexualunterdrückung / Josvan Hussel. – Gießen, 1977. – S. 166.
170. Illies J. Mann und Frau – Gegenprobe / Joachim Illies // Das Bild und die Rolle der Frau in der Geschlechtererziehung. – LAGG, 1976. – S. 189.
171. Keiner ist wie alle. Sexualpädagogik interkulturell. – Hannover: Eigenverlag, O. J. – S. 160. – (Landesstelle Jugendschutz Niedersachsen).

172. Kentler H. Die Menschlichkeit der Sexualität / Helmut Kentlet. – München, 1983. – S. 202.
173. Kentler H. Eltern lernen Sexualerziehung / Helmut Kentlet. – Reinbeck, 1990. – S. 100.
174. Kentler H. Sexualerziehung / Helmut Kentlet. – Hamburg, 1970. – S. 160.
175. Key E. Das Jahrhundert des Kindes / Ellen Key. – Berlin/West, 1978. – S. 276.
176. Kisch, Enoch Heinrich. Das Geschlechtsleben des Weibes in physiologischer, pathologischer und hygienischer Beziehung / Enoch Heinrich Kisch. – Berlin, 1917/1986. – S. 234.
177. Kirsch W. Untersuchungen zur Problem der sexuellen Belehrung / Werner Kirsch. – Potsdam, 1964. – S. 220.
178. Klees R. Mädchenarbeit. Praxishandbuch für die Jugendarbeit / Renate Klees. – Weinheim/München : Juventa, 1989. – S. 212.
179. Kleinschmidt L.. Lieben, kuscheln, schmusen: Hilfen für den Umgang mit kindlicher Sexualität / L. Kleinschmidt, B. Martin, A. Siebel. – Münster : Ökotoxia, 1994. – S. 142.
180. Kluge N. Einführung in die Sexualpädagogik / Norbert Kluge. – Darmstadt, 1978. – S. 282.
181. Kluge N. Handbuch der Sexualpädagogik / Norbert Kluge. – Düsseldorf : Schwann, 1984. – S. 320.
182. Kluge N. Sexualerziehung in der Grundschule / Norbert Kluge. – Bad Heilbrunn : Klinkhardt, 1996. – S. 200.
183. Kluge N. Sexualerziehung als Unterrichtsprinzip / Norbert Kluge. – Darmstadt : Klinkhardt, 1976. – S. 168.
184. Kluge N. Sexualität und Kontrazeption aus der Sicht der Jugendlichen und ihrer Eltern / Norbert Kluge. – Köln, 1996. – S. 134.
185. Knußmann R. Vergleichende Biologie des Menschen / Rainer Knußmann. – Stuttgart : Gustav Fischer, 1996. – S. 120.
186. Koch F. Gegenklärung / Friedrich Koch. – Bensheim, 1979. – S.160.

187. Koch F. Negative und positive Sexualerziehung / Friedrich Koch. – Heidelberg, 1971. – S. 290.
188. Koch F. Sexuelle Denunziation. Die Sexualität in der politischen Auseinandersetzung, erweiterte und aktualisierte Neuauflage / Friedrich Koch. – Hamburg : Europäische Verlagsanstalt, 1995. – S. 264.
189. Koch F. Sexualpädagogik und politische Erziehung / Friedrich Koch. – Heidelberg, 1971. – S. 348.
190. Koch F. Stichwörter zur Sexualerziehung / Friedrich Koch. – Weinheim, 1999. – S. 268.
191. Koch F. Stichwörter zur Sexualerziehung / F. Koch, K. H. Lutzmann. – Weinheim : Beltz, 1989. – S. 246.
192. Kohlberg L. T. Moralische Entwicklung und Moralerziehung / Lawrence T. Kohlberg // Sozialisation und Moral. – Weinheim und Beltz, 1978. – S. 13 —80.
193. Köhler S. Das heiße Eisen in der Pädagogik – Sexualerziehung an Schulen in Sachsen-Anhalt / Steffi Köhler // SVBI. LSA. – 1996. – № 12. – S. 357—359.
194. Koppetsch C. Liebe und Partnerschaft: Gerechtigkeit in modernen Paarbeziehungen / Cornelia Koppetsch // Liebe am Ende des 20. Jahrhunderts. – Opladen, 1998. – S. 111—129.
195. Kraus T. Die ausgestanzte Sexualität / Thomas Kraus // Vermessene Sexualität. – Berlin – Heidelberg : Springer, o.J. – S. 202—219.
196. Krüger H. Sexualität – Unterdrückung statt Entfaltung / H. Krüger, G. Frasch. – Opladen : Leske Verlag, 1985. – S. 212.
197. Krüger, H., Helsper, W. Einführung in die Grundbegriff der Erziehungswissenschaft / H. Krüger, W. Helsper. – Opladen : Leske & Budrich Verlag, 1995. – S. 376.
198. Kunstmann A. Mädchen. Sexuaufklärung emanzipatorisch / Antie Kunatmann. – München : Frauenbuchverlag – Weismannverlag, 1981. – S. 284.
199. Kunz-Brunner R. Die Sexualität in der BRD und DDR im Vergleich / R. Kunz-Brunner, H. Kwast. – Braunschweig : Gerd J. Holtzmeier Verlag, 1991. – S. 210.

200. Kutzleb U. Zeit für Zärtlichkeit. Spielerische Übungen für Liebe und Partnerschaft. Ein neuer Zugang zur Sexualpädagogik / U. Kutzleb, A. Schmidt, B. Weber. – Wuppertal : P. Hammer, 1977. – S. 166.
201. Lappe K. Prävention von sexuellem Missbrauch. Handbuch für die pädagogische Praxis / K. Lappe, I. Schaffrin, E. Timmermann. – Ruhmark : Donna Vita, 1993. – S. 244.
202. Leitfaden zur Sexualerziehung in allgemeinbildenden und beruflichen Schulen. – Bremen, 1987. – S. 144. – (Senator für Bildung, Wissenschaft und Kunst der Freien Hansestadt Bremen).
203. Leupold A. Liebe und Partnerschaft. In: Zeitschrift für Soziologie / Andrea Leupold. – 1983. – Heft4. – S. 297—327.
204. Lischnewska M. Die geschlechtliche Belehrung der Kinder / Maria Lischnewska. – Frankfurt am Main, 1907. – S. 188.
205. Looß M. Fachdidaktische Konzepte und unterrichtliche Praxis / Maike Looß. – Klinkhardt, 2001. – S. 214.
206. Markus R. 20 Beiträge zur Sexual- bzw. Geschlechtererziehung / R. Markus. – St – Augustin : Academia-Verlag, 1979. – S. 146.
207. Meves C. Manipulierte Maßlosigkeit / Christa Meves. – Freiburg, 1980. – S. 354.
208. Meves C. Kindgerechte Sexualerziehung. Bilanz und Neuanfang / Christa Meves. – Vellmar–Kassel: Hänssler Verlag, 1992. – S. 140.
209. Meves C. Sexualerziehung: eine Totalrevision ist überfällig / Christa Meves. // Fels. – 2002. – № 3. – S. 33—37.
210. Meyer H. Unterrichtsmethoden : Theorieband; Praxisband / Hilbert Meyer. – Frankfurt am Main, 1987. – S. 342
211. Milhoffer P. / Maier, Brigitte. Sexualerziehung zwischen Elternhaus und Grundschule / P. Mitthofer, B. Meier. – Frankfurt a.M. : Arbeitskreis Grundschule, 1991. – S. 170.
212. Milhoffer P. Sexualerziehung von Anfang an! / Petra Milhoffer. — Frankfurt a.M. : Arbeitskreis Grundschule, 1995. – S. 178.

213. Milhoffer P. Sexualerziehung, die ankommt. Leitfaden für Schule und außerschulische Jugendarbeit zur Sexualerziehung / Petra Milhoffer. – Köln : BzGA, 1999. – S. 166.
214. Milhoffer P. Wie sie sich fühlen, was sie sich wünschen. Eine empirische Studie über Mädchen und Jungen auf dem weg in die Pubertät / Petra Milhoffer. – Weinheim : Juventa, 2000. – S. 180.
215. Mönkemeyer K. Kindliche Sexualität heute / Karin Mönkemeyer. – Weinheim : Beltz, 1997. – S. 114.
216. Müller J. P. Ganz schön aufgeklärt / J. P. Müller. – Bindlach: Loewe, 1993. – S. 132.
217. Müller J. P. Geschlechtsmoral und Lebensglück / J. P. Müller. – Leipzig, 1909. – S. 200.
218. Müller R. Wir Sexualpädagogen / Rudolf Müller // Sexualtheorie und Sexualpolitik. – Stuttgart : Enke, 1984. – S. 101—107.
219. Müller W. Skeptische Sexualpädagogik / Walter Müller. – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1992. – S.198.
220. Münch W. Zur Erziehung der Geschlechter / W. Münch // Pädagogische Zeit- und Streitfragen. – Bielefeld/Leipzig, 1909. – S. 65—79.
221. Neubauer G. Jugendphase und Sexualität. Eine empirische Überprüfung eines sozialisationstheoretischen Modells / G. Neubauer. – Stuttgart : Ferdinand Enke Verlag, 1990. – S. 69
222. Niemeyer U. Stillgelegte Sexualität / U. Niemeyer, N. Bolz // Vermessene Sexualität. – Berlin, 1987. – S. 235–249.
223. Oest J. F. Versuch einer Beantwortung der pädagogischen Frage / Johann F. Oest. – Wolfenbüttel, 1787/1979. – S. 276.
224. Oestereich H. Sexualpädagogik – progressiv oder radikal / Heinrich Oestereich. – Köln, 1973. – S. 208.
225. Pawek K. Geschichte der Sexualität [Електронний ресурс] / Karl Pawek. – 2000. – Режим доступа : <http://www.geschichte-der-sexualitaet.de>.

226. Pothast, Ulrich. Liebe und Unverfügbarkeit / U. Pothast // Über die Liebe. – München, 2001. – S. 301—335.
227. Prager A. Die Pro Familia in Hessen / Anna Prager. – Braunschweig, 1988. – S. 170.
228. Pro Familia: für selbstbestimmte Sexualität [Elektronний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.profamilia.de>.
229. Rahmenplan und Richtlinien für die Sexualerziehung an den allgemeinbildenden und beruflichen Schulen des Landes Hessen. – Wiesbaden, 1985. – S. 398. – (Kultusminister des Landes Hessen).
230. Reich W. Der Einbruch der sexuellen Zwangsmoral / Wilhelm Reich. – Köln, 1972. – S. 256.
231. Richtlinien für die Aids-Prävention an den Bayerischen Schulen. – München, 2002. – S. 138. – (Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus).
232. Richtlinien für die Familien- und Sexualerziehung in den Bayerischen Schulen. – München, 1989. – S. 230. – (Bayerisches Staatsministerium für Unterricht und Kultus).
233. Richtlinien für die Sexualerziehung. – Hamburg, 1996. – S. 244. – (Behörde für die Schule, Jugend und Berufsbildung Hamburg).
234. Richtlinien für die Sexualerziehung in Nordrhein-Westfalen. – Frechen: Ritterbach, 1999. – S. 230. – (Ministerium für Schule und Weiterbildung, Wissenschaft und Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen).
235. Richtlinien zur Familien- und Geschlechterziehung in Baden-Württemberg. – Stuttgart, 1994. – S. 222. – (Ministerium für Kultus und Sport Baden-Württemberg).
236. Reich W. Die sexuelle Revolution / Wilhelm Reich. – Frankfurt am Main, 1969. – S. 246.
237. Ritter G. R. Die geschlechtliche Frage in der deutschen Volkserziehung Gerhard R. Ritter. – Berlin, 1936. – S. 310.
238. Salzmann C. G. Über die heimlichen Sünden der Jugend / Christian G. Salzmann. – Frankfurt am Main, 1786/1978. – S. 306.

239. Sanders P. Lieben, Lernen, Lachen. Sexualerziehung für 6-12-jährige / P. Sanders, L. Swiden. – Mülheim : Verlag an der Ruhr, 1992. – S. 114.
240. Savier M. Mädchen zwischen Anpassung und Widerstand / Monika Savier. – München, 1979. – S. 230.
241. Scrabath H. Geschlechtserziehung / Horst Scrabath. – Heidelberg : Quelle & Meyer, 1969. – S. 214.
242. Schmidt G. Das große Der Die Das – Über das Sexuelle / Gunther Schmidt. – Hamburg, 1996. – S. 374.
243. Schmidt G. Jugendsexualität im Ost-West-Vergleich / Gunther Schmidt. – Leipzig, 1991. – S. 192.
244. Schmidt G. Jugendsexualität. Sozialer Wandel, Gruppenunterschiede, Konfliktfelder / Gunther Schmidt. – Stuttgart : Enke, 1993. – S. 452.
245. Schmidt G. Kinder der sexuellen Revolution. In: Kontinuität und Wandel studentischer Sexualität / Gunther Schmidt. – Gießen, 2000. – S. 1066—1096.
246. Schmidt R.-B. Lebensthema Sexualität. Sexuelle Einstellungen, Erfahrungen und Karrieren junger Frauen / Renate-Benerike Schmidt. – Opladen : Leske und Budrich Verlag, 2003. – S. 196.
247. Schmidt R.-B. Jugendsexualität und Schulalltag / R.-B. Schmidt, M. Schetscher. – Opladen : Leske und Budrich Verlag, 1998. – S.220.
248. Schorsch E. Ergebnisse zur Sexualforschung / Ebenhard Schorst. – Köln, 1975. – S. 222.
249. Schorsch E. Versuch über Sexualität und Aggression / Ebenhard Schorst // Zeitschrift für Sexualforschung. – 1989. – Heft 1. – S. 14—27.
250. Schuliche Gesundheitserziehung und Gesundheitsförderung. Grundsätze und Anregungen für die Schulpraxis. – Magdeburg, 1998. – S. 390. – (Kultusministerium des Landes Sachsen-Anhalt).
251. Schwanke B. Comics als Unterrichtsmedien im Sexualunterricht / Brita Schwanke // Westermanns Pädagogische Blätter. – 1975. – S. 215—222.
252. Sende J. Sexualpädagogik in der ehemaligen DDR / Johannes Sende // DGG Informationen. – Landau, 1991 – Heft 2/3. – S. 48–74.

253. Sexualaufklärung, Verhütung und Familienplanung [Elektronischer ресурс] / BZgA. – Режим доступа : <http://www.sexualaufklaerung.de>.
254. Sexualerziehung. Anregungen und Materialien. – Velber : Friedrich Verlag, 1995. – S. 162. – (Niedersächsisches Kultusministerium).
255. Sexualerziehung – gemeinsame Aufgabe von Familie und Schule. – Mainz, 1987. – S. 390. – (Kultusministerium Rheinland-Pfalz).
256. Sexualerziehung. Literatur, Medien, Materialien. – Düsseldorf, 2001. – S. 180. – (Ministerium für Schule und Weiterbildung, Wissenschaft und Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen).
257. Sexuelle Orientierung. Thema für die Jugendhilfe. – Kiel, 2000. – S. 238. – (Ministerium für Justiz, Frauen, Jugend und Familie des Landes Schleswig-Holstein).
258. Sexueller Missbrauch an Mädchen und Jungen. Eine Handreichung zur Prävention und Intervention für Schulen. – Stuttgart, 1999. – S. 156. – (Ministerium für Kultus, Jugend und Sport Baden-Württemberg).
259. Sexueller Missbrauch an Kindern, Elternmerkblatt zur Sexualerziehung, Grundschule und Orientierungsstufe. – Bremen, 1991. – S. 100. – (Senator für Bildung, Wissenschaft und Kunst der Freien Hansestadt Bremen).
260. Sexualpädagogik – AIDS-Prävention mit Methoden des lebendigen Lernens. – Kiel : IPN-Verlag, 1994. – S. 290. – (Landesinstitut Schleswig-Holstein für Praxis und Theorie der Schule).
261. Sexualpädagogik in der Schule gestalten. Handreichungen zur Qualifizierung von Lehrkräften der Sekundarstufen. – Hamburg, 2000. – S. 13—15. – (Behörde für die Schule, Jugend und Berufsbildung Hamburg).
262. Sexualpädagogische Arbeitshilfen für die Jugendarbeit in Freizeit und Schule / [Sielert, U., Herrath, F., Keil, S., Linde, K.]. – Weinheim/ Basel : Beltz, 1993. – S. 402.
263. Sexualpädagogische Materialien für die Jugendarbeit in Freizeit und Schule / [U. Sielert, F. Herrath, H. Wandel u. a.] – Weinheim und Basel : Beltz Verlag, 1993. – S. 352.

264. Sielert U. Expertise zur Weiterentwicklung des Rahmenkonzepts für die schulische Sexualerziehung / Uwe Sielert. – Soest : Landesinstitut für Schule und Weiterbildung, 1994. – S. 208.
265. Sielert U. Gender Mainstreaming im Kontext einer Sexualpädagogik der Vielfalt / Uwe Sielert // Forum Sexualaufklärung und Familienplanung. – 2001. – Heft 4. – S. 18—24.
266. Sielert U. Sexualpädagogik / Uwe Sielert. – Weinheim : Beltz Verlag, 2005. – S. 190.
267. Sigusch V. Kultureller Wandel der Sexualität / Volkmar Sigusch // Sexuelle Störungen und ihre Behandlung. – Stuttgart : Thieme, 2001. – S. 16—31.
268. Soden K. Die Sexualberatungsstellen der Weimerer Republik / Kristine Soden. – Berlin/West, 1988. – S. 204.
269. Starke K. Wieder das sexuelle Begehren / K. Starke // Leipziger Texte zur Sexualität. – Leipzig, 2001. – Heft 7. – S. 57 ff.
270. Starke K. Liebe und Sexualität bis 30 / K. Starke, W. Friedrich. – Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaft, 1984. – S. 164.
271. Stern E. Die Erziehung und die sexuelle Frage / Erich Stern. – Berlin, 1927. – S. 340.
272. Stöcker H. Bund für Mutterschaft / Helene Stöcker. – Berlin, 1905. – S. 200.
273. Stumpe H. Familienplanung und Sexualpädagogik in den neuen Bundesländern / H. Stumpe, K. Weller. – Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung. – Köln, 1995. – S. 124.
274. Szillis-Kappelhof B. Intensivstation Klassenzimmer / Beate Szillis-Kappelhof // Die Zeit. – 1993. – Nr.44. – S. 93f.
275. Tillmann K. J. Jugend weiblich – Jugend männlich. Sozialisation, Geschlecht, Identität / Klaus J. Tillmann – Opladen : Leske&Budrich, 1992. – S. 346.
276. Timmermanns S. Sexualpädagogik weiter denken / Timmermanns S., Tuider E., Sielert U. – Weinheim und München : Juventa Verlag, 2004. – S. 336.

277. Turiel E. S. Die Entwicklung sozial-konventioneller und moralischer Konzepte / Elliot S. Turel // Perspektivität und Interpretation. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1982. – S. 146—187.
278. Unterrichten mit digitalen Medien [Elektronный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lehrer-online.de/sexualerziehung.php>.
279. Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. – Weinheim : Beltz Verlag, 1998. – S. 205
280. Van Ussel J. Sexualunterdrückung. Geschichte der Sexualfeindlichkeit / Jos Van Ussel. – Gießen : Rowohlt, 1970. – S. 358.
281. Villaume P. Ueber die Unzuchtsünden der Jugen / Peter Villaume. – Wolfebüttel, 1787/1979 – . –
B. 7: Revision. – 1787/1979. – S. 296
282. Wanzeck-Sielert C. Sexualpädagogische Hypothese im Kontext von Jugendkulturen und Sexualforschung / Christa Wanzeck-Sielert // Forum Sexualaufklärung und Familienplanung. – 2002. – Heft 1. – S. 26—31.
283. Weitlaner R. Partnerschaftliche Sexualerziehung. Annäherungen an das Thema „Sexualität in der Schule“ / Regina Weitlaner // Unser Weg. – 1998. – Heft 3. – S. 81—93.
284. Weller K. Die Zwangsemansipation / Konrad Weller. – Leipzig, 1991. – S. 168.
285. Weller K. Das Sexuelle in der deutsch-deutschen Vereinigung / Konrad Weller. – Leipzig : Forum, 1991. – S. 238.
286. Windisch A. Geschlechterziehung in der Grundschule / Almuth Windisch. – Düsseldorf : Ernst Klett Grundschulverlag, 2000. – S. 128.
287. Winterfeld M. Über die heimlichen Sünden der Jugend / Moritz Winterfeld. – Wolfebüttel, 1787/1979 – . –
Bd. 6: Allgemeine Revision. – 1787/1979. – S. 250.
288. Wrede B. Sexualität – (k)ein Thema in der Hochschulausbildung? / B. Wrede, M. Hunfeld. – Bielefeld : Kleine Verlag, 1997. – S. 302.

289. Zetkin C. Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands / Clara Zetkin. – Frankfurt am Main, 1971. – S. 388.
290. Ziebertz H.-G. Sexualität im Wertepluralismus / Hans-Georg Ziebertz. – Mainz: Grünewald. – 1991. – S. 234.
291. Ziebertz H.-G. Sexualerziehung in der Schule / Hans-Georg Ziebertz // Pädagogische Rundschau. – 1993. – №43. – S. 481—496.
292. Zimmermann S. Sexualpädagogik in der BRD und in der DDR im Vergleich / Susanne Zimmermann. – Gießen : Psychosozial -Verl., 1999. – S.240.
293. Zipris A. Sexualerziehung – modern oder schon zu spät / Anna Zipris // Partner. – 2003. – № 7. – S. 22—27.
294. Zitelmann A. Didaktik der Sexualerziehung. Handbuch für das 1. bis 13. Schuljahr nach den Empfehlungen der KMK / A. Zitelmann, T. Carl. – Weinheim/ Basel : Beltz, 1970. – S. 468.

Додатки

Додаток А

**Огляд шкільних законів, директив, навчальних планів і
рекомендацій статевого виховання***

Земля	Законна основа	Директиви	Навчальні плани, публікації
Баден-Вюртемберг	§ 100 шкіль.зак.	1994	Навчальні плани середньої школи і гімназії
Баварія	Стаття 48	2002	Краєзнавство, біологія, етика, релігія, предметознавства.
Берлін	§22 шкіль.зак.	2001	Предметознавство, біологія, соціологія
Бранденбург	§ 12 абзац 3 шкіль.зак.		Біологія, етика, релігія, політика
Бремен	§ 11 шкіль.зак.	1974	„основи статевого виховання”, навчальні плани початкової і середньої школи.
Гамбург	§ 6 шкіль.зак.	1996	навчальні плани початкової і середньої школи
Гессен	§ 7 шкіль.зак.	1983	Навчальні плани початкової школи, біології, релігії
Мекленбург-Передня Померанія	§ 6 шкіль.зак.		Біологія, охорона здоров'я
Нижня Саксонія	§ 16 шкіль.зак.		Предметознавство, природознавство, релігія, „Матеріали для статевого виховання”
Північний Рейн-Вестфалія	§ 1 абзац 5 шкіль.зак.	1999	Предметознавство, релігія, природознавство
Рейнланд-Пфальц	§ 1 абзац 3 шкіль.зак.	1987	Предметознавство, природознавство, релігія, біологія й етика
Саар	§ 15а шкіль.зак.	1990	Предметознавство, релігія і біологія
Саксонія	§ 36 шкіль.зак.		Краєзнавство, етика, релігіяЮ, біологія, суспільствознавство, „лист до батьків №2”
Саксонія-Ангальт	§ 59 шкіль.зак.	1996	Біологія, охорона здоров'я
Шлезвіг-Гольштейн	§ 98 шкіль.зак.		Краєзнавство, біологія, релігіяЮ, „Статеве виховання і профілактика СНІДу”
Тюрінгія	§ 47 шкіль.зак.		Охорона здоров'я, біологія, етика, релігія, соціологія

* Джерело : Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. – Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. – S. 226.

Адреси курсів підвищення кваліфікації учителів зі статевого виховання*

Єдиним інститутом, що проводить розширені курси підвищення кваліфікації усіх педагогічних працівників зі статевого виховання є:

Institut für Sexualpädagogik
Huckarder Str.12,
44147 Dortmund

Курси підвищення кваліфікації учителів по окремих темах:

Pro Familia β Deutsche Gesellschaft für Sexualberatung, Sexualpädagogik und Familienplanung

Stresemannallee 3,
60597 Frankfurt a.M.
Landesstelle Jugendschutz niedersachsen
Leisewitzstr. 26,
30175 Hannover

У землях Берліна, Бранденбурга, Гамбурга і Шлезвіг–Гольштейна з 1997 р. здійснюються курси підвищення кваліфікації педагогів і консультаційних центрах. Докладнішу інформацію можна отримати у:

Herr Christian Hecklau
Landesamt für Gesundheit und Soziales,
Lorenuweg 5,
12099 Berlin

У Райнланд–Пфальц:
Herr Reinger Wanielik
Landeszentrale für Gesundheitsförderung
Karmeliterplatz 3
55116 Mainz

Серед вищих навчальних закладів, які одними з перших зайнялися підвищенням кваліфікації у вчителів зі статевого виховання, можна виділити:

Christian–Albrecht–Universität zu Kiel – Institut für Pädagogik

Olshausenstr. 78,

24118 Kiel

Fachhochschule Mersnburg

Geusaer Str. 3,

06217 Mersenburg

* Джерело : Sielert U. Sexualpädagogik / Uwe Sielert. – Weinheim : Beltz Verlag, 2005. – S. 186.

Адреси закладів, котрі займаються проблемами статевого виховання статевого виховання*

Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (BzgA)

Ostmerheimer Straße 220,

51109 Köln

www.bzga.de

Федеративний центр охорони здоров'я володіє різноманітним засобів статевого виховання і планування сім'ї, які спрямовані на усі вікові групи.

Спілка статевого виховання

Gesellschaft für Sexualpädagogik (GSP)

Prof. Dr. Uwe Sielert

Institut für Pädagogik der Universität Kiel

Olshausenstraße 75, 24118 Kiel

Спілка статевого виховання складається з педагогів і науковців, які об'єдналися з ціллю сприяти розвитку професійності у статевого вихованні. Спілка регулярно проводить семінари, конференції, зібрання з питань статевого виховання, її представники відвідують навчальні заклади, проводять консультації для молоді і батьків.

Інститут статевої педагогіки (Дортмунд)

Institut für Sexualpädagogik Dortmund

Hukarder Straße 12, 44147 Dortmund

www.isp-dortmund.de

Інститут проводить курси підвищення кваліфікації для учителів, надає педагогам відповідні консультації, представники інституту є часто незалежними експертами, які відвідують заняття в навчальних закладах і проводять бесіди з учнями.

Fachhochschule Merseburg, FB Soziale Arbeit, Medien, Kultur

Prof.DR.H.Stumpe, Prof.Dr.K.Weller, Prof. Dr.U.Busch

Geusaet Straße 88, 06217 Merseburg

Інститут Мерзебурга – єдиний інститут у Німеччині, що містить такі спеціальності як статева педагогіка та планування сім'ї.

Pro Familia

Deutsche Gesellschaft für Familienplanung, Sexualpädagogik und Sexualberatung

Stresemannallee 3, 60596 Frankfurt a.M.

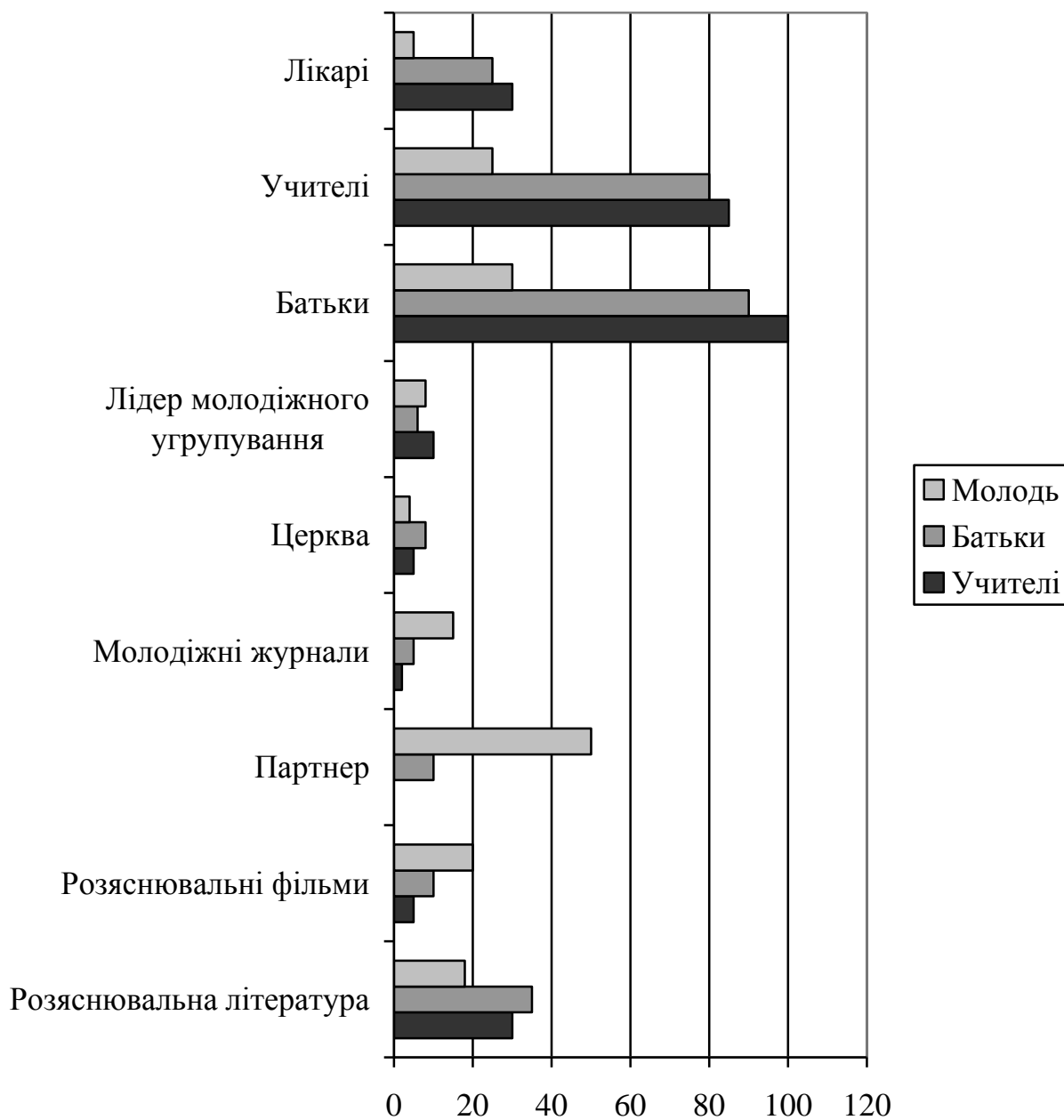
www.profamilia.de

Консультаційні центри Pro Familia є у кожній федеративній землі. Представники цих центрів проводять виховну роботу у навчальних закладах для молоді, курси підвищення кваліфікації для учителів і видають методичні рекомендації та різні інформативні брошури.

* Джерело : Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. – Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. – S. 118.

Додаток Г

Джерела інформації, які на думку батьків, педагогів і молоді є найцікавішими для молодого покоління *

* Джерело : Loos M. Fachdidaktische Konzepte und unterrichtliche Praxis / Maik Loos. – Klinkhardt, 2001. – S. 160.

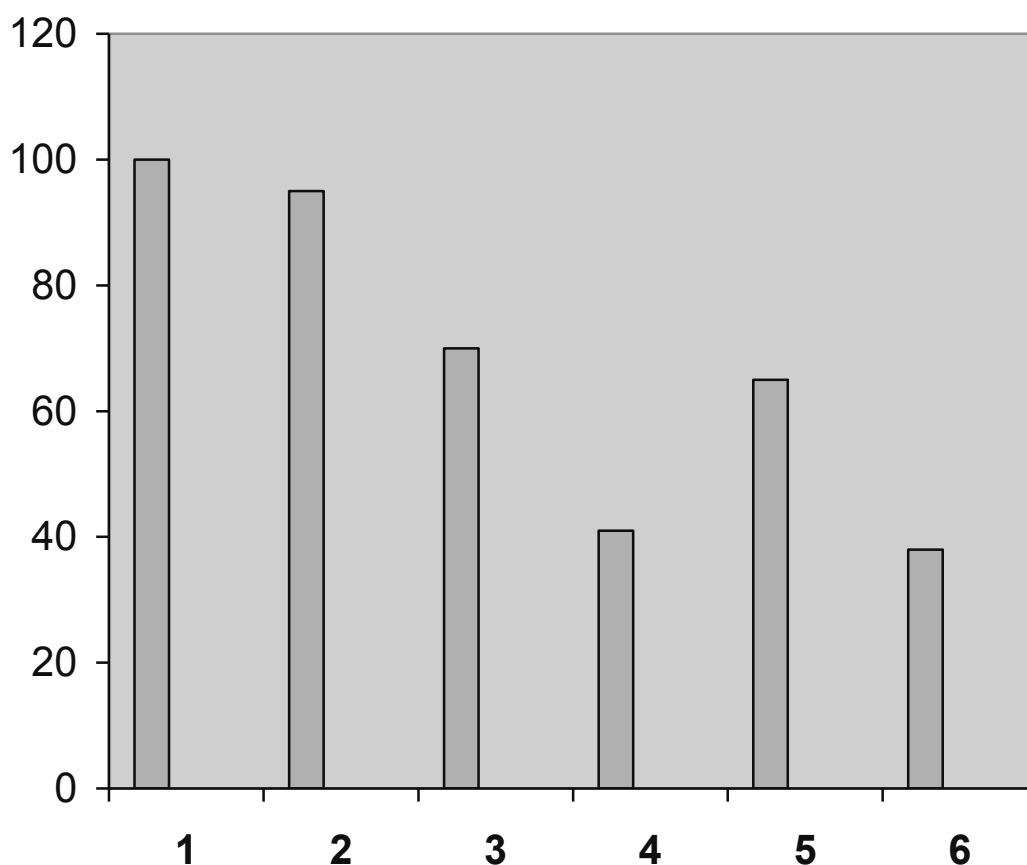
Джерела інформації які використовує молодь у сексуальній просвіті*

Із 100% молоді (14 – 17 років), які цікавляться питаннями сексуальності і партнерства, ..		
Дівчата	звертаються до...	хлопці
42	Матері	26
28	Старших дівчат	5
21	Лікарів	6
19	Консультаційні центри	16
17	Подруг	21
11	Учителів	14
9	Братів і сестер	15
6	Батька	24
3	Іншої молоді	22
	.. отримують інформацію з...	
43	Молодіжних журналів	37
38	Підручників	36
35	Відповідних книг	31
29	Преси	27
20	Фільми	23
11	відео	18
10	Інтернет	18

* Джерело : Looß M. Fachdidaktische Konzepte und unterrichtliche Praxis / Maike Looß. – Klinkhardt, 2001. – S. 146.

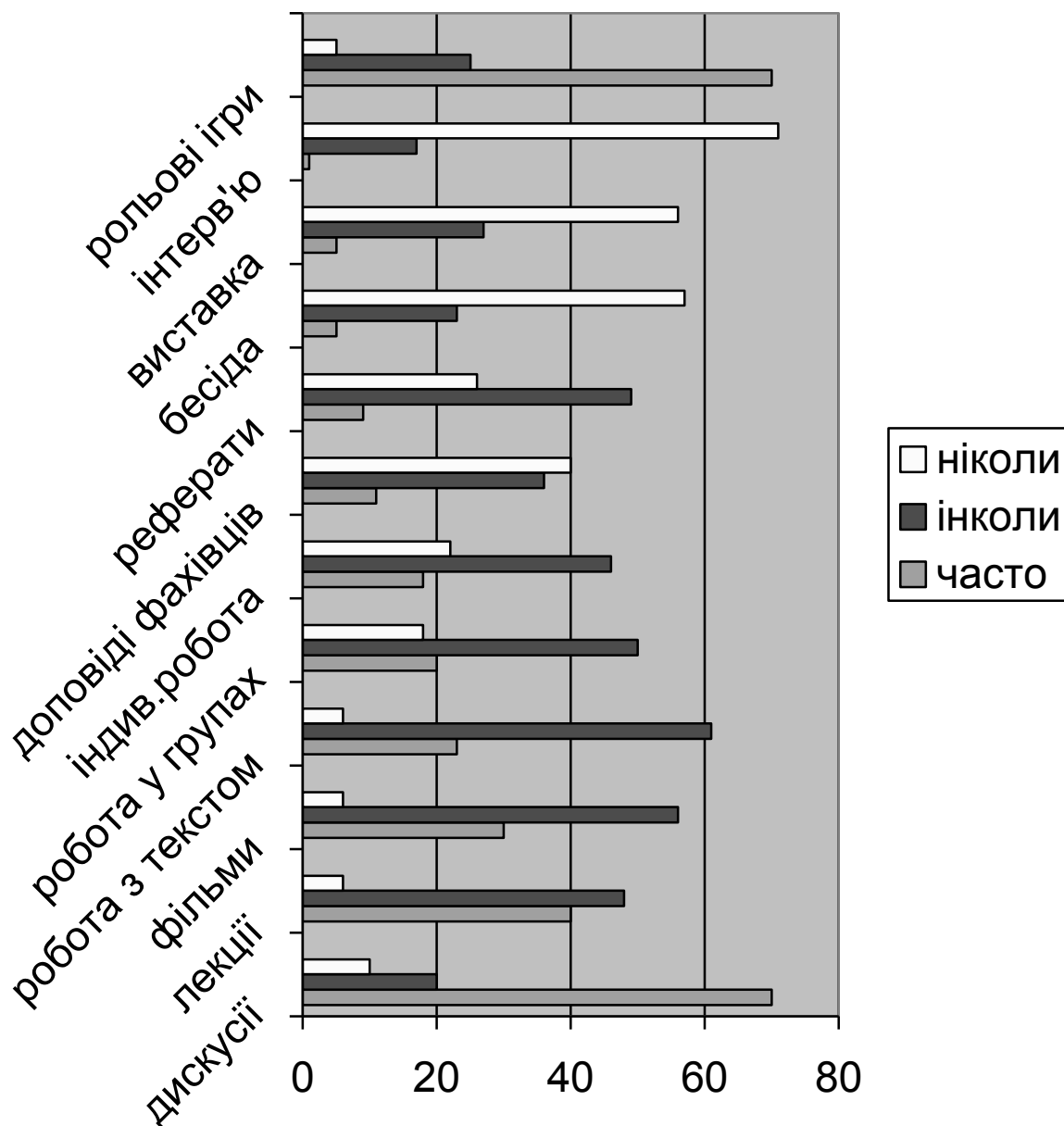
Використання педагогами категорії методів статевого виховання*

1. Класичні методи: індивідуальна робота, реферати, бесіди, доповіді, робота з текстами, фільми.
2. Групова робота: дискусії, рольові ігри.
3. Відкриті методи: відкрите заняття, методичне та тематичне планування з учнями.
4. Творча робота, виставки.
5. Роздільне навчання хлопців і дівчат, інтерв'ю, доповіді фахівців.
6. Розігріваючі вправи, комунікаційні ігри.

* Джерело : Looß M. Fachdidaktische Konzepte und unterrichtliche Praxis / Maike Looß. – Klinkhardt, 2001. – S. 163.

Найбільш поширені методи та форми роботи на занятті зі статевого виховання за принципом мультидисциплінарного заняття*

- Джерело : Looß M. Fachdidaktische Konzepte und unterrichtliche Praxis / Maike Looß. – Klinkhardt, 2001. – S. 164

Додаток Ж

Методичний інструментарій статевого виховання учнівської молоді*

Методика:	„Шлюб”
Мета:	сформувати уявлення про успішність сімейного життя
Учасники:	учні, від 12 років
Обладнання:	чисті аркуші паперу, крейда, олівці, маркери
Тривалість	1 – 2 години
Сутність:	1. Фіксація на дошці слів «позитивний шлюб» і «негативний шлюб». 2. Школярі самостійно визначають позитивні риси, які сприяють шлюбу, і риси які його руйнують, результати записують на аркушах. 3. Обґрунтування взаємозв'язку цих двох понять, що характеризує будь-які взаємини. 4. Учні порівнюють результати і визначають спільно 5. Підсумкове обговорення. Школярі відповідають на запитання вчителя: – Що сприяє розвитку вдалого шлюбу? Що руйнує шлюб? – Що гарантує вдалість шлюбу: доля чи дотримання певних правил співіснування, якщо так, то яких саме? – Чи може бути врятованим невдалий шлюб? Коли необхідно партнерам розлучатися? – Як впливає сімейне життя батьків на дітей? – Чи можна на початковій фазі взаємин визначити, яким буде шлюб?

Методика:	„Агресія”
Мета:	розкрити які прояви агресії відомі учням і навчити їх справлятися з цими проявами
Учасники:	учні від 16 років
Обладнання:	плакат, олівці, по можливості платки, подушки
Тривалість	60 хвилин
Сутність:	1. Учні поділяються на дві групи: дівчат і хлопців.. 2. Перед ними постає завдання записати на плакат усі можливі прояви агресії. Наприклад: биття рушниками, штовхання, биття подушками тощо. 3. Після «мозкового штурму» групи об'єднуються і обмінюються результатами. 4. Підсумкове обговорення. Учні відповідають на запитання вчителя: – Які прояви агресії вам відомі? – Чи назвали представники однієї статті приклади, які не назвали інші? Що було спільне? – Які прояви агресії є типовими для дівчат і хлопців? – Які існують шляхи пригнічення почуття агресії?
Методика:	„Переривання вагітності ”
Мета:	сформувати відповідальне ставлення до власних вчинків
Учасники:	учні від 14 років
Обладнання:	картки із термінами
Тривалість	80 хвилин
Сутність:	Цей метод доцільно використовувати на початку вивчення теми «Аборти». На столі викладені карти з термінами. Учні тягнуть один за одним карти, читають слово і висловлюють свою думку про це чи діляться власним досвідом. Інші задають питання та доповнюють. На картках запропоновані наступні терміни: аборт, життя, захист життя, чоловіки, контрацепція, конфлікт, відповідальність, життєві перспективи, закон, стерилізація, гінеколог, страх, медичний ризик, сексуальне насилля, церква, жінки, СНІД, смерть, депресія, самовизначення, каяття, докір.

*Джерело: Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. – Weinheim : Beltz Verlag, 1998. – S. 205

Додаток 3

Питання статевого виховання, якими цікавляться учні, і які, на їх думку, недостатньо обговорюються на заняттях (згідно опитування, проведеного у школах м. Потсдама)*

Проблема	Хлопці	Дівчата
1. Як показати свої почуття партнеру?	41,1 %	33,3 %
2. Що думають інші про ранню сексуальну активність?	41,4 %	34,7 %
3. Як запобігти передчасній вагітності?	13,2 %	13,8 %
4. Як сказати партнеру про необхідність використання засобів контрацепції?	24,3 %	25,3%
5. Як висловити власні сексуальні бажання?	28,5 %	31,9%
6. Проблема одностатевого кохання.	17,1 %	35,8 %

*Джерело : Hopf A. Sexualerziehung: Unterrichtsprinzip in allen Fächern / Arnulf Hopf. – Neuwied : Luchterhand, 2002. – S. 7.

**Основні аспекти статевого виховання згідно рекомендацій постійної
Конференції міністрів освіти і культури Німеччини (1968 – 2002 рр.)***

Період	Основні аспекти
1-й клас	– розбіжності між статями; – основи материнства
2 – 6 класи	– вагітність, народження; – тілесні і духовні зміни у підлітковому віці – небезпечні ігри
7 – 10 класи	– вагітність, народження; – сексуальні проблеми підлітків (взаємини між статями, рання сексуальна активність, мастурбація); – соціальні і правові питання (заручини, шлюб, сім'я, права і обов'язки батьків, права позашлюбних дітей); – соціально-етичні проблеми (методи запобігання небажаної вагітності, венеричні захворювання, проституція, гомосексуальність); – кримінально-правові проблеми (зґвалтування, аборт, сутенерство, поширення венеричних захворювань)
11 – 13 класи	– поглиблене вивчення вищеназваних аспектів, особливо етичних правових і соціальних проблем людської сексуальної активності.

* Джерело : Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung / Andrea Hilgers. – Köln : Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, 2004. – S. 29.